

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**ORTADOĞU'DA EKONOMİ – POLİTİK BİR KIRILMA NOKTASI:
1973 PETROL KRİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

RAMAZAN MUT

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**ORTADOĞU'DA EKONOMİ – POLİTİK BİR KIRILMA NOKTASI:
1973 PETROL KRİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

RAMAZAN MUT

Danışman: YARD. DOÇ. DR. İ.MURAT BOZKURT

İstanbul, 2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	İV
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

PETROLÜN TARİHİ VE PETROL ŞİRKETLERİ

A. PETROLÜN TARİHİ	3
B. PETROL ŞİRKETLERİ	4
1. Standart Oil.....	4
C. STANDART OIL'IN DAĞITILMASI VE YEDİ KIZ KARDEŞLER.....	9
1. Standart Oil of Newjersey (EXXON).....	10
2. Mobil	11
3. Socal	11
d. Gulf.....	12
e. Texaco.....	13
f. Shell.....	14
g. BP (British Petrol)	16
D. PETROL ŞİRKETLERİNİN ORTADOĞUYA GİRİŞİ	16

II. BÖLÜM

FİLİSTİN SORUNU

A. İSRAİL'İN KURULUŞU VE ARAP İSRAİL SAVAŞI 1948-1949.....	23
B. 1948-1949 ARAP-İSRAİL SAVAŞININ SONUÇLARI:.....	26
1. Mülteciler Meselesi	26
2. Mısır'da Darbe.....	27
3. Arap Aleminde Milliyetçiliğin Yükselmesi.....	27
4. Arap Dünyasına Silah Ambargosunu Başlaması.....	27

C. İNGİLİZ-İRAN PETROL ANLAŞMAZLIĞI 1951-1954	28
D. SUVEYŞ BUHRANI	30
E. 1967 ARAP – İSRAİL SAVAŞI (ALTI GÜN SAVAŞI)	33

III. BÖLÜM

ORTADOĞU'DA EKONOMİ-POLİTİK SAVAŞ

A. 1967 ARAP-İSRAİL (ALTI GÜN) SAVAŞI'NIN PETROL ENDÜSTRİSİNE ETKİLERİ	37
---	----

B. OPEC	39
----------------------	----

C. OPEC'İN KURULMASI SÜRECİNDE ROL OYNAYAN EKONOMİ - POLİTİK FAKTÖRLER	40
---	----

1. EKONOMİK FAKTÖRLER	42
a. Orta Doğu Petrolünün Artan Önemi	42
b. Petrol Endüstrisinin Yapısının Değişmesi: Yeni Petrol Şirketlerinin Piyasaya Girmesi	45
c. Arz-Talep Dengesinin Bozulması	48
d. New Jersey'den Gelen Resmi Fiyat İndiriminin Etkisi	49
2. POLİTİK FAKTÖRLER	51
a. Orta Doğu'da Batı Aleyhtarı Toplumsal ve Politik Muhalefetin Etkisi	51
b. Arap Birliği Çerçevesinde Petrolün Siyasal Amaçlar İçin Kullanılması.....	52

E. OPEC SONRASI DÖNEMDE ÜRETİCİ ÜLKELERLE PETROL ŞİRKETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	54
--	----

1. OPEC'in Başlangıçta Belirlenen Amaç ve Politikaları	54
2. OPEC Ülkeleri Arasında Birlikten Çatışmaya	58

IV.BÖLÜM

1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI VE PETROLÜN SİLAH OLARAK KULLANILMASI

A. EKONOMİK KAYNAKLARIN SİYASAL AMAÇLAR İÇİN KULLANILMASI:

BİR AMBARGO DENEMESİ 61

1. Bağdat Toplantısı ve Ambargo Kararı..... 62

2. Petrol Ambargosu Genişlemesi ve Arap Kamuoyunun Sürece Etkisi 64

3. Mısır-Suudi Uzlaşması ve Petrol Ambargosunun Kaldırılması..... 67

4. Ambargonun Ekonomik ve Siyasal Sonuçları 71

B. 1967 SAVAŞI SONRASI ARAP ÜRETİCİLERİN PETROL ENDÜSTRİSİ

ÜZERİNDE İNİSİYATİF ELE GEÇİRME ÇABALARI..... 74

C. 1973 EKİM SAVAŞI (YOM KİPPUR).....77

1. Savaş Öncesi Petrol Diplomasisi 78

2. 1973 Arap – İsrail Savaşı (Yom Kippur)..... 80

SAVAŞ SONRASI ARAP PETROL POLİTİKASI

A. AMBARGO VE FİYAT ARTIŞLARININ ETKİLERİ 85

1. ABD'ye Mesaj 86

2. Arap Ülkelerinin Petrol Üretimini Kısıma ve Ambargo Kararı 87

3. Petrol Silahının Hedef Ülkelerin Dış Politikası Üzerindeki Etkileri..... 90

4. Krizin Petrol Fiyatlarına Etkisi 97

5. Petrol Gelirlerinin Kullanımı: Petro Dolar Ticareti 998

B. PETROL KRİZİ SONRASI ÜRETİCİ ÜLKE-İMTİYAZLI ŞİRKET

İLİŞKİLERİNDE YENİ DEĞERLER.....102

1. Petrol Endüstrisinde İmtiyaz Döneminin Sona Ermesi 103

2. Katılım ve Millileştirme Sonrası Petrol Üreticisi Ülke-Çok Uluslu Şirket İlişkisi..... 104

SONUÇ 109

KAYNAKÇA 113

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
AGIP	Aziende Generale Italiana Petroli - İtalyan Petrol Şirketi
ARAMCO	Arab-American Petroleum Company - Arap-Amerikan Petrol Şirketi
APOC	Anglo-Persian Oil Company- İngiliz-Pers Petrol Şirketi
BAPCO	Bahrain Petroleum Company – Bahreyn Petrol Şirketi
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BP	British Petroleum-İngiliz Petrol
Casoc	Standart Kalifornia Arap Petrol Şirketi-California Arabian Standard Oil Company
CFP	Compagnie Française des Pétroles-Fransız Petrol Şirketi
CPC	Caspian Pipeline Consortium- Hazar Boruhatları Konsorsiyumu
DOE	Department of Energy - ABD Enerji Bakanlığı
ENI	Ente Nazionale Idrocarburi - Ulusal Hidrokarbon Ajansı
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FMS	Foreign Military Sales - Dış Askerî Satışlar (Kredisi)
GCC	Gulf Cooperation Council -Körfez İşbirliği Konseyi
IEA	International Energy Agency- Uluslararası Enerji Ajansı
INOC	Iraq National Oil Company- Irak Ulusal Petrol Şirketi
İKÖ	İslam Konferansı Teşkilatı
IPC	Iraq Petroleum Company- Uluslararası Enerji Ajansı
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
KOC	Kuwait Oil Company- Kuveyt Petrol Şirketi
MOU	Memorandum of Understanding - Anlaşım Memorandumu
NATO	North Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
NIOC	National Iranian Oil Company- İran Ulusal Petrol Şirketi
NMD	National Military Defense (System) - Ulusal Askerî Savunma (Sistemi)
OAPEC	Organization of Arab Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (1968)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development- İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OIP	Office of Iraq Programme - Irak (Gıda Yardımı) Programı Ofisi
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
TPC	Turkish Petroleum Company- Türk Petrol Şirketi
Socal	Standart Oil of California- Standart Kalifornia Petrol
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Petrol, 20.inci yüzyılda ve özellikle de yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyanın temel enerji kaynağı haline geldi.1950'ler ve 1960'ların yüksek büyüme oranları, bu ucuz enerji kaynağıyla sağlandı.

I.Dünya Savaşı sonrası dönemde önce büyük güçlerin işgaline uğrayan ardından petrol rezervleri dikkate alınarak bir çok devlet arasında paylaşılan Orta Doğu coğrafyası, günümüzde de sahip olduğu enerji kaynakları dolayısıyla krizlerin, savaşların ve çatışmaların odağı olmaya devam etmektedir. Petrolün stratejik ve ekonomik değeri arttıkça güçlü devletlerin petrol rezervlerine ulaşmak ve onları kontrol etmek için Orta Doğu'daki petrol sahalarına yönelmeleri bölgeyi ciddi bir kaosun içine sürüklemiştir ve sürüklemeye de devam edeceğe benzemektedir. Zira dünyanın hiçbir bölgesinde Orta Doğu'daki gibi, büyük petrol rezervinin bulunmayışı, bölge ülkelerini dünya politikası açısından yaşamsal öneme sahip ülkeler konumuna getirmiş bulunmaktadır.

Modern Ortadoğu politikasının şekillenmesinde de önemli faktörlerden biri olan petrol, ülkelerin giderek aratan bağımlılığı sonucu 1973-1974 ve 1979-80'de gerçekleşen petrol fiyat sıçramaları sonrasında dünya ekonomisinin ağır petrol krizleri yaşamasına yol açmıştır. Ayrıca 1980'den 1988'e kadar sekiz yıl süren İran-İrak savaşının ardından Kuveyt petrol rezervleri üzerinde doğrudan bir denetim kurma amacına yönelik Irak'ın 1990'daki girişimini, 2003 yılında bu sefer Irak'ın bölge dışı güçler tarafından işgal edilmesi izlemiştir. Ayrıca Suudi Arabistan ve Kuveyt'in ABD ile ilişkilerinde en önemli unsurun bu iki ülkenin sahip olduğu petrol rezervleri olduğuna inanılmaktadır.

Dünya genelinde kanıtlanmış ham petrol rezervi yaklaşık 1.1 trilyon varil iken, Ortadoğu'daki ham petrol rezervi yaklaşık 740 milyar varildir. Dolayısıyla dünya genelinde kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 65 gibi önemli bir oranı Ortadoğu'da bulunmaktadır. Söz konusu rezervlerin 264 milyar varili Suudi Arabistan'da, 132 milyar varili İran'da, 115 milyar varili Irak'ta, 98 milyar varili BAE'de, 101 milyar varili

Kuveyt'te ve 15 milyar varili Katar'da bulunmaktadır. Diğer bir deyişle İran'ı hesaplamanın dışında tutmamız halinde, dünyada tüketilen enerji kaynaklarının yaklaşık %40-45'ini oluşturan petrol rezervlerinin %50'den fazlasının 55 milyonluk bir kesimin elinde olduğu görülmektedir. Yukarıdaki verilerin tümünün kanıtlanmış petrol rezervi olduğu belirtilmelidir. Irak'taki olası ve kanıtlanmış petrol rezervlerinin 250 milyar varil olduğu ileri sürülmektedir. İran ve diğer ülkelerdeki petrol rezervleri son yıllarda yapılan araştırmalarla sürekli artmaktadır. Bununla birlikte kanıtlanmış rezervler itibariyle dünyanın 40-50 yıl daha petrol bakımından Ortadoğu coğrafyasına bağımlı kalacağı anlaşılmaktadır. Petrol rezervleri, bu enerjiye gereksinim duyan ülkeler açısından Orta Doğu'yu bölge ülkelerine bırakılmayacak kadar önemli bir hale getirmektedir. Bu çerçevede petrol rezervlerine erişim konusunda bölgesel ve küresel alanda yaşanan/yaşanacak uluslararası bir mücadelenin esas olarak Ortadoğu merkezli olması kaçınılmazdır.

Dört bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, Petrolün kısa bir tarihi serüveni, büyük petrol şirketlerinin kuruluşu ve gelişmesi, Dünya ekonomi-politiğinde etkili olmalarının hikayesi işlenmiştir.

İkinci bölümde, petrol krizinin politik sebeplerinden sayılan İsrail'in kuruluşu ve Filistin sorunun ortaya çıkması paralelinde Arap-İsrail savaşları işlenecektir.

Üçüncü bölümde, Petrol üreten ülkelerin bir kısmının petrolü bir politik güç olarak kendi siyasetlerinde daha etkili kullanabilmek için kurdukları kısa adı OPEC olan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries) ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, 1973 petrol krizine giden olaylar, OPEC politikaları, Özellikle petrolün bölge ülkeleri tarafından siyasal bir baskı unsuru olarak kullanılması politikaları ve bunun bölgesel ve küresel sisteme yansımaları üzerinde durulmuştur. Arap petrol ambargoları ve bölgedeki rejim değişikliklerinin yol açtığı ekonomik ve güvenlik krizleri ve Petrol krizi, petrolün stratejik önemi bağlamında analiz edilmiştir.

I. BÖLÜM

PETROLÜN TARİHİ VE PETROL ŞİRKETLERİ

A. PETROLÜN TARİHİ

Petrol, ansiklopedik tanımların dar çerçevesinde masum bir enerji kaynağının adı olarak bilinir. Bitki ve hayvan kökenli doğal hidrokarbonların karışımını niteler. Latince petra (kaya ve oleum) yağ sözcüklerinden türetilen petrol adına ilk kez Alman mineralog Georgius Agricola'nın 1556 tarihini taşıyan De Re Metallica (Metaller üzerine) adlı eserinde rastlamak mümkündür.¹

Petrolün kullanımını tarihin ilk dönemlerinden itibaren özellikle Mezopotamya ve İran'da görürüz. Bitüm (katran) olarak birleştirici bir biçimde kullanılan petrol, Mücevher ve mozaiklerin kakılmasında. Silah, avadanlıkların işlenmesinde, gemi kalafatlamada, yol yapımında, hekimlikte (deri ve müshil ilacı olarak) kullanılmıştır.

Heredot, Tarih'inde bitümlerin kullanımını uzun uzun anlatmıştır. (5.kitap, 119. bölüm). Sümerler, Asurlular ve Babilliler zamanında bitümlerden yoğun olarak yararlanılmıştır.²

Milattan önce 220 yılında, Çin imparatorlarından biri tuz bulmak ümidiyle Çin'in her tarafına kuyular kazdırdı. Kuyulardan tuz yerine petrol çıktı. İlkel biçimde lambalar yaptılar. Fakat az zamanda Çin kuyuları kurudu ve petrol unutuldu.³

Bundan bin yıl sonra, Afscheron yarımadasında hüküm süren ve Bakü şehrini idare eden han, tarlalarını harap eden, şehrin her tarafından fişkıran ve tarımı imkansız hale getiren petrolle bazı denemeler yapmaya başladı. Çok ilkel bir petrol lambası yaptırdı. Bir tür arıtma yöntemi buldu ve buluşunun çok para değerinde olduğunu anladı. Lambalarından birini efendisi olan İran şahına gönderdi. Bütün imparatorluk dahilinde petrolünü satmak için izin aldı. Ve bu ilk petrol kralı zengin oldu, Doğunun hemen her tarafında petrol kullanılmaya başladı.

1 Suat Parlar, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, 2.basım, İstanbul: Anka Yayınları, 2003, s.11

2 Parlar, s.11

3 Antonie Zischka, **Petrol Savaşının Kirli Tarihi**, Çev: Fatma Zehra Arslan, İstanbul: Selis Kitaplar, 2007, s.24.

Bu, Rusların, Bakü hanlarının saraylarını yıkıp, bütün o yöreyi mahvettikleri tarihe kadar devam etti. Bundan sonra petrol bir kez daha unutuldu. Hanın yerine gelen Çarın valisi de tarlaları mahveden bu pis kokulu sıvıdan nasıl kurtulacağını bilemiyordu. St. Petersburg Fen Akademisine, bu sıvıdan numuneler gönderdi. Aldığı cevapta, “petrol hiçbir işe yaramaz” deniliyordu.⁴

Petrol dünyanın öbür ucunda, bundan daha büyük şerefe nail olmuş değildi. 1640 senesine doğru, Don Alvaro Alonso Barba isminde bir İspanyol, Perudan dönüşünde, orada gördüğü petrol kuyularını tarif etti. Petrolden nasıl faydalanılacağını anlattı fakat bundan da bir şey çıkmadı.

Bundan pek az bir zaman önce, Batı Pensilvanya yerlileri, Pierre Joseph isminde bir Fransız misyonerini pis kokulu, siyah renkli, etrafa gaz yayan bir su birikintisine götürmüşlerdi. Misyoner, bu suları ilaç olarak kullanmıştı. Sonra, 1840 yılına doğru, Mösyö Kier isminde birisi, Pittsburg civarında Tarentum’da içinden petrol fişkırın bir kuyu buldu. Oraya bir ev yaptırdı. Birkaç bin tane şişe aldı, şatafatlı etiketler yaptırdı. Bunlara doldurduğu petrole “Seneca Oil” ismini verdi ve yedi derde deva diye sattığı bu Amerikan ilacından zengin oldu.

Kier, vakit geçirmek için, petrolü arıtma denemelerine girişti ve yakılacak petrol imal etti. Bu şekilde çıkardığı bütün petrolü satın almaya başladılar. Fakat kuyu yavaş yavaş tükendi ve az bir zaman sonra gerek Kier, gerekse de Kier’in petrolü unutuldu. Kaderde petrol devrinin, bu tarihten 15 sene sonra açılması vardı.⁵

B. PETROL ŞİRKETLERİ

1. Standart Oil

1859 yılında ABD’nin Oil Creeek bölgesinde Bill Drake’in çabaları sonucu ilk petrol kuyusu açıldı. 1860 yılına gelindiğinde kuyuların sayısı yetmişbeşi bulmuştu. Buranın ilk sahipleri olan Kızılderili’lerin katliama uğradıkları ve kovuldukları, onlardan hiçbir iz kalmadığı biliniyor.⁶

4 Zischka, s.24.

5 Zischka, s.24-25.

6 Daniel Yergin, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Kamuran Tuncay (çev.), 5. bsm, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s.25.

Amerikan iç savaşı, Pennsylvania petrol yataklarına olan talebi arttırdı. Kuzeyde petrol için yeni pazarlar oluştu. Bu arada, iç savaş sonrası binlerce emekli asker petrol bölgelerine hücum etti. Yüzlerce petrol şirketi kuruldu. Spekülatif kazançların temeli haline gelen petrol kaynaklarına hücum, neredeyse bir petrol hastalığına dönüştü. Dönemin ABD Başkanı James Garfield başta olmak üzere, birçok devlet yöneticisi ve kongre üyesinin büyük petrol yatırımcısı olmaları tesadüf değildir. Böylece petrol-savaş diyalektiğinin belirgin ölçütleri çerçevesince tarihsel eğilimler varlığını bir kez daha duyurdu. Amerikan iç savaşı, artan gazyağı ve petrol ürünleri talebi, spekülatif kar amacına yönelik sermaye akışı, devlet gücüyle bütünleşen petrol şirketleri, kapitalist çağın petrol gerçekliğinde yeni boyutlar oluşturdu. Petrol olduğu düşünülen bölgelerde yaşanan arazi rantına dayalı spekülasyon inanılması güç sonuçlar ortaya çıkardı. Örneğin ünlü petrol bölgesi Pithole Creek'te daha önce birkaç dolar etmeyen küçük bir arazi parçası, 1865 Temmuz'unda 1.3 milyon dolara, aynı yılın Eylül ayında ise 2 milyon dolara alıcı bulabiliyordu.⁷

Spekülatif karmaşanın tekeli bir mantıkla düzene sokulması uzun sürmedi. Petrol çağının en büyük tekellerinden olan Standart Oil ve onun acımasız başkanı John D.Rockefeller sahneye çıktı. Petrol endüstrisinin biçimlenmesinde en önemli pay Standart Oil ve John D.Rockefeller'e aittir, tespiti pek haksız olmasa gerek.⁸

Rockefeller, 1839'da New York eyaletinde dünyaya geldi. Dindar ve hesap işlerinde aşırı titiz Rockefeller, diğerlerinin yanında Pennsylvania'da petrol işine de girdi. Güçlü bir nakit para pozisyonuna dayanarak, rakiplerini tasfiye etmek için sert yöntemler kullandı. Demiryolu taşıma şirketleri ile anlaşan Standart Oil, rakiplerine ek taşıma maliyetleri yüklerken kendisi indirimli tarifelerden yararlanıyordu. 1871 krizi Standart'ın güçlenmesine yaradı. Tüm petrol rafinelerini dev bir tekel yapısı içinde birleştiren Standart Oil, fazla kapasiteyi yok etti; bu arada fiyatlar üzerinde kontrol sağladı. Kapitalizmin emperyalist aşamasını simgeleyen gelişmeler ortasında ABD'de doğan bu muazzam tekelin konumu, yöntemleri, faaliyet alanı dikkate değer.⁹

Standart Oil, ABD'nin her bölgesinde bulunan rafineleri satın aldı. Varlığını sürdürmek için direnenleri ise fiyat baskısı sonucu iflasa sürükledi. Petrol sevkinde

⁷Yergin, s.27.

⁸Parlar, s.15.

⁹Yergin, s.34.

kullanılan variller üzerinde denetim kuran Standart, bir tür “varil açlığı” yaratarak rakiplerine boyun eğdirdi. Standart, dev bir tekele dönüşümünü gerçekleştirirken, savaşın bilinen tüm strateji ve yöntemlerini uyguladı. Rockefeller, kendisini bir komutan olarak tanımlamaktan hoşlanıyordu. Standart Oil’in adamları, petrol alanlarını, rafineleri, taşıma birimleri ve endüstrinin diğer kollarını ele geçirirken tam bir gizlilik içinde hareket ettiler. Rakip firmaları tasfiye planlarını uygulayan görevliler asla Standart Oil ile bağlantılarını ortaya çıkaracak davranışlarda bulunmuyor ve şirket merkezine raporları şifreli olarak iletiyorlardı. Dünyanın en büyük tekeli firmalarından birinin kuruluş, yayılma ve kurumsallaşma tekniklerini göstermesi bakımından Standart’ın durumu benzersiz sayılabilir. Çünkü bir savaş mantığıyla yürütülen bu tekelleşme sonucunda, Standart Oil ABD’deki rafine kapasitesinin %90’ını 1879 yılı itibarıyla ele geçirmişti. Boru hatları ve petrol bölgeleri toplama şebekesi de neredeyse tümüyle Standart kontrolüne girmişti. Nakliyecilik ise şirketin egemenliğindeydi.¹⁰

Kapitalizmin işleyiş yasalarından sonuna kadar yararlanan Standart Oil, fazla üretim sarmalında boğulan küçük üreticileri piyasadan hızla tasfiye etti. Şirket açısından demiryolları 1883 yılına gelindiğinde eski önemini yitirmişti. Petrol artık boru hatlarından taşınıyordu. Bu arada sermayenin organizasyonunda önemli bir adım atıldı ve vakıflaşma yoluna gidildi. O yıllarda ABD’de çıkarılan bir yasaya göre, bir şirketin bir başka eyalette kurulmuş diğer bir şirketin hisselerine sahip olamayacağı belirtiliyordu. Rockefeller’in kurduğu Standart Oil Vakfı’nın tüm yan şirketlerde hissesi vardı. Rockefeller, bu yasanın ilgili maddesini değiştirerek, vakıfların istedikleri eyalette, dilediklerin şirketlerin hisselerine sahip olabilmesini sağladı. Rockefeller, sermayenin vakıflar aracılığıyla kurumsallaşmasını bir “devrim” olarak nitelendirmiş ve artık “bireycilik yoktur şirketler vardır” parolasını ortaya atmıştır. Rockefeller, 26 Broadway Caddesi, New York’taki Standart Oil merkezinden kapitalist sistemin en büyük firmalarından birini yönetiyordu. Eyalet hükümleri bir yana federal hükümetin bile Standart Oil’e gücü yetmiyordu. Şirketin geliri, bir çok eyaletin yıllık gelirini aşıyordu. Çok ülkeli bir şirket konumu öncesi Standart, ABD’de muazzam bir finansal güce ulaşmıştı. Şirket sahip olduğu kar kitlesini yeni yatırım alanlarına aktarıyordu.²⁰ yüzyıl başında Standart Oil, Pennsylvania, Ohio ve İndiana’dan çıkan tüm petrolün beşte dördünden fazlasının nakil işini yaparken, rafineri alanında neredeyse tekti.

¹⁰ Yergin, s.40.

ABD’de üretilen gazyağından beşte dördünü Standart pazarlarken, demiryollarında kullanılan motor yağının onda dokuzunu yine Standart sağlıyordu. Şirketin yetmişsekiz adet buharlı ve ondokuz yelkenli tekneden oluşan bir de filosu vardı.ABD’de dev bir tekel oluşturan Standart Oil, Avrupa, Uzak Doğu, Orta Doğu’da geniş bir alanda faaliyet halindeydi. Hırslı ve kaynakları büyük bir emperyalist gücün, ABD’nin, koçbaşı tekeli olarak kıran kırana bir rekabet içindeydi.¹¹

Standart Oil ve Rockefeller, ABD’nin içten içe çürümesinin simgeleri haline geldiler. Yaratılan esrar perdesi, rüşvet, tehdit hatta cinayetlere örülü bir endüstri-finans imparatorluğunun üzerini örttü. 1906 yılında antitröst bir kampanya açan Başkan Roosevelt, Standart Oil yöneticileri için ABD Başsavcısına “ülkedeki en büyük katiller” diyordu.¹²

Hayırsever işadamı görüntüsüne büyük önem veren Rockefeller, öz yaşam öyküsünü yazmak için kendisinden 50.000 dolar isteyen, petro-politik ustası emperyalizmin kararlı savunucusu Winston Churchill’e hayır demişti.¹³

Standart Oil’in kurduğu gizli rüşvet çarkı, Cumhuriyetçi ve demokrat adaylara akan binlerce doların yanı sıra, daha bu yüzyılın başında basının kontrolünü de içeriyordu. Büyük reklam kampanyaları yürüten Standart Oil için, gazetelerde daima “dostane” haberler, makaleler yayınlandı. Öte yandan antitröst kampanyaları bastırıp saptırmak amacıyla “Kör Kaplanlar” adı verilen bir operasyona da Standart Oil imza atmıştı. Standart Oil’ce yönlendirilen şirketler aracılığı ile “tröste hayır”, “tekelciliğe karşıyız” türünden “bağımsız” şirket başlıkları gündeme getirenler Broadway 26 numaradan maaşlarını alıyorlardı. 1893-1901 yılları arasında Standart Oil’in ödediği hisse karı 250 milyon doları buluyordu ve bu muazzam rakamın dörtte biri John D.Rockefeller’in payına düşüyordu. 1898’den önce ABD’de toplam sermayeleri 1.2 milyar dolar olan seksen iki tröst vardı. Rockefeller’in kontrol ettiği sermayenin gücünü göstermesi bakımından elde ettiği kar rakamı önemli bir ölçüttür.¹⁴

11 Parlar, s.16.

12 Parlar, s.17.

13 Parlar, s.17.

14 Parlar, s.17.

1872 yılında, ABD'nin dünyaya yaptığı tüm ihracatın ¼ ünü Standart Oil gerçekleştiriyordu. 1890 yılına ulaşıldığında ise Standart Oil tam anlamıyla bir dünya tekeli konumundadır. Ancak, Standart'ın neredeyse doğuştan itibaren tekelci olan yapısına yönelik tepkiler 1880'lerdem 1890'lara taşınınca "Sherman Act" (Sherman Yasası) adı verilen kanun yürürlüğe girmiştir. Sherman Yasası, otuzyedinci kuruluşu ile 20.yüzyıla giren Standart Oil'in ülkenin rafineri kapasitesinin %85 ini, ham petrol kaynaklarının %87 sini, kerozen (gaz yağı), fuel oil ve benzin piyasasının %85 ini kontrol etmesini engelleyememiştir.¹⁵

Standart Oil'in "esrarlı pelerini", özünde tekelci bir gücün ekonomik, politik, kültürel faaliyetlerini örten bir operasyonlar yumağıdır. 1899 yılında New Jersey Standart Oil kuruldu. "Esrarlı pelerinin" en önemli merkezlerinden birine dönüşen Standart Oil New Jersey, 110 milyon dolar sermayeli dev bir ekonomik aygıttı. Standart Oil'in çıkarlarının korunması amacıyla kurumsallaştırılan bu yapı, tekelin merkezi gücü oldu.¹⁶

Standart Oil'in muazzam finans gücü siyasette de belirleyicilik kazandı. Bu belirleyicilik giderek Amerikan Hükümeti'nin Standart'la iç içe olduğu izlenimine vardı. Öyle ki, Cumhuriyetçi Parti Senatörü Harding, Rockefeller'in maddi desteği ile başkan seçildi. Standart Oil'in yöneticilerinden Hughes ise Dışişleri Bakanı oldu. Harding, Wilson sonrası dönemin başkanı olarak ABD diplomasisini, Standart'ın çıkarları doğrultusunda oluşturdu. 1923 yılının yaz aylarında Harding, Standart Oil ile çatışmaya başladı. Ancak bu çatışma uzun sürmedi. Bir müddet sonra ABD Başkanı Harding'in "böcek zehirlenmesi" yüzünden tatilde öldüğü haberi verildi.¹⁷

Standart Oil'in tarihi, cinayet, rüşvet, acımasız baskılarla örülüdür. Roosevelt'in "ülkedeki en büyük katiller" nitelemesi, emperyalist dinamiklerin çıkış ve birikim noktalarını tespit açısından değerli olsa gerek. Tıpkı isancılı emperyalizm yaklaşımının Vakıf gerçeğinde yatan başlangıç açılımları gibi.¹⁸

15 Pala, s.31.

16 Yergin, s.98-99.

17 Parlar, s.18.

18 Parlar, s. 18.

ABD Başkanının dahi “katil” olarak tanımladığı bir topluluğun lideri olan Rockefeller, vakıf oluşumlarının gücü, geleceği ve toplumsal etkilerini kendi çıkarları doğrultusunda ustaca kullanıyordu. Kötü şöhretin yarattığı ahlaki görünümünü “hayırsever” kisvesi altında gizledi. Gelir ve sermaye kazancından muaf tutulan vakıflar, aynı zamanda mirasın vergisiz aktarılmasında da uygun bir araçtır. Bilim, sanat, politika, toplumsal ilişkiler alanında tekelin çıkarları esas alınarak yönlendirmeler yapılabilmektedir. Standart Oil’in yönlendirdiği vakıflar, genel gerçekliğin bir bölümü olma yanında birçok uygulamanın temelidir de.¹⁹

Şirket elemanlarının yönlendirdiği üniversiteler, araştırma kurumları, burslar “tekel”in hizmetindedir. 1960’lı yıllara ulaşıldığında Rockefeller’in sahip olduğu ondört vakıftan onbirinin servet değeri 1 milyar doları aşıyordu ve bu rakam ABD’deki toplam vakıf servetlerinin yedide birine eşittir.²⁰

Rockefeller’in petrol tekeline ilişkin tepkiler yıllar içinde birikti ve Sherman Yasası’na dayanan Federal Devlet, şirkete yönelik baskısını arttırdı. 1911 yılında Standart Oil, kendisini tasfiye kararı aldı. Şirket Standart Oil New Jersey yeni adıyla Exxon, Mobil, Chevron, BP’nin ABD kolu, önce AR CO sonra SUN isimli bölmelere ayrıldı. Ancak bir ahtapotun kolları gibi davranan firmalar ilişkilerini devam ettirdiler. Günümüzdeki etkilerini yoğunlaştırarak sürdüren bu dev firmalar topluluğu devlet içinde devlet olmaya devam ediyorlar. Tekel çıkarlarını toplumun tüm katlarına karşı korumayı ilke edinen Standart anlayışı yürürlüktedir.²¹

STANDART OIL’IN DAĞITILMASI VE YEDİ KIZ KARDEŞLER

Standart’ın dağıtılması, dünya petrol piyasasında aralarındaki karmaşık ve gizli ilişkiler nedeniyle Yedi Kız Kardeşler (7KK) olarak adlandırılan büyük petrol şirketlerinin, beş Amerikalı üyesinden üçünü doğurdu. Bunlar, Standart Oil of New Jersey (şimdiki adı Exxon Mobil, Avrupa’da Esso olarak biliniyor.) , Standart Oil of New York (önce Mobil, şimdiki adı Exxon Mobil) ve Standart Oil of California (önce SoCal, sonra Chevron, bugün ChevronTecxaco) adlı şirketlerdi. Rockefeller’in bu üç kızını (Exxon, Mobil ve SoCal) daha sonraki yıllarda da Standart Oil Grubu olarak

19 Parlar, s. 18.

20 Parlar, s. 18.

21 Parlar, s. 18.

adlandırıldı ve pek çok uzman tarafından ortak hareket etmekle suçlandı. Kuşkusuz, bu hiç de yanlış bir değerlendirme değildi; ne de olsa hepsi aynı fiyattan ve aynı Standart adı altında ürünlerini satıyorlardı. Ayrıca yöneticileri de eski Standart petrolcüleriydi ve daha da önemlisi John D.Rockefeller hala baş hissedarlarıydı.²²

Standart'ın bölünmesi ile irili ufaklı otuzsekiz şirket ortaya çıktı.Bunlar arasında dünya çapında önem taşıyanlar, “Yedi Kız Kardeşler” denilen petrol devleri arasında yerini aldı. Şimdi bunları inceleyelim.

1. Standart Oil of Newjersey (EXXON)

Standart'ın bölünmesi sonrası, dünya petrol endüstrisine Exxon damgasını vurdu. Standart 1911 yılında bölündükten sonra Exxon yeni organizasyonun planlama merkezi ve bankeri işlevini gördü. Rockefeller'in kurduğu düzenin temel görevlileri Exxon'da yerlerini aldılar.

Exxon'un başında J.D.Archibold vardı. İrlanda asıllı olan Archibold, gençlik yılları boyunca Rockefeller'e karşı savaşmış ve ona nefreti ile ünlenmiş bir “dönek”ti. Ancak Rockefeller'in cazibesi onu Standart'a taşımıştı. Ustalığı özellikle adam satın almak olan Archibold, büyük bir rüşvet şebekesi kurmuştu. Senatörler, Temsilciler Meclisi üyeleri her ay Standart'dan yüklü zarflar alıyorlardı. Federal hükümetin baskısını önemsemeden faaliyetlerini Exxon'un başında da sürdüren Archibold, petropolitik portrelerin en ilginç örneklerinden biridir. Onun sahip olduğu yetenek ve yöntemler, petrol dünyasının yazısız kurallarının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Temsilciler Meclisi için 1914 yılında hazırlanan bir raporda, Exxon'a dair “Görünmeyen Hükümet” tespiti yapılmıştır. Federal Ticaret Komisyonu ise, Standart'ın bölünmesinin inandırıcı olmadığını ve tekelin sürdüğünü aynı dönemde açıklıyordu. Exxon, işleyeceği ham petrolü diğer Standart kuruluşlarından sağlıyordu. Muazzam bir para kitlesini kontrol eden Exxon, 1914'ten sonra dünya siyaset ve ekonomi sahnesine dev bir yapı olarak çıktı.²³

2. Mobil

22 Pala, s. 32.

23 Parlar, s.19.

Petrol devlerini “Yedi Kız Kardeş” olarak anmak gelenekselleşmiştir. Bu yedilinin içinde yer alan Mobil de Rockefeller imparatorluğun mirasçılarındandır. Mobil, Standart Oil of New York veya kısa adıyla SOCONY’nin devamı olarak sahneye çıktı. SOCONY, daha 1882 gibi erken bir tarihte Çin’e lamba ve bu lambalarda kullanılacak yakıtı satıyordu. Tıpkı Exxon gibi, New York’ta karargahını kurmuş olan SOCONY’nin yönetim kurulu başkanı Henry Clay Folger’dı.

Onbinlerce kitabın sahibi olan Folger, Rockefeller’e yakın isimlerden biriydi. 1925’te SOCONY, Vacuum adlı bir şirketle birleşti. Aslında SOCONY-VACUUM birleşmesi Standart Oil’e bağlı iki dev firmanın bir araya gelmesiydi. Mobil işte bu SOCONY-VACUUM birleşmesinin çocuğudur. Mobil ham petrol kaynaklarına hırsla saldıran bir strateji ve karanlık bir tarihe sahiptir.²⁴

3. Social

Standart Oil of California, Rockefeller imparatorluğunun kollarından biridir. Demetrius Schofield adlı bir petrol sanayicisinin acımasızca ezilmesinden doğmuştur. Adı geçen sanayici, California’da Uzak Doğu’ya petrol satmak amacıyla bir şirket kurmuş; ancak bu kuruluş Standart’ın fiyat savaşı sonucu Rockefeller imparatorluğuna katılmıştı. Standart bu ele geçirme sonrası piyasayı egemenliği altına aldığı California’dan Çin’e petrol ihracına başlamıştır. SOCAL, sahip olduğu ham petrol kaynaklarıyla 1919 yılında ABD’nin toplam üretiminin %26’sını sağlıyordu. Demiryolları ve kontrol ettiği muazzam maddi güç, SOCAL’ı Federal Hükümet karşısında etkili kılıyordu. ABD Başkanı Taft’ın, devletin çıkarlarını korumak amacıyla üç milyon dönümlük bir arazide petrol arama iznini durdurması, kıran kırana bir savaş başlatıyordu. 1919 yılına kadar süren mücadele SOCAL’ın lehine sonuçlandı. Hazine arazileri üzerinde istediği araştırmaları yapma hakkının firmaya tanınmasıyla, SOCAL tam bir zafer kazanıyordu.

Exxon, Mobil, SOCAL, Standart Oil topluluğu olarak bilindiler ve ortak hareket etmekle suçlandılar. Bu firmalarda en büyük hisse sahibi daima Rockefeller’ler oldu. Avrupa ve Orta Doğu’da ortak stratejiler izlediler. Piyasayı egemenlik altına alma planlarını birlikte oluşturdular. Toplumun güven duymadığı, devlet içinde devlet

24 Parlar, s.19-20.

konumuna sahip, rüşvetten cinayete her türlü yöntemi kullanan bu petrol devlerinin tarih ve işleyişleri bilinmeden, günümüz dünyasının ekonomik politik gerçekleri kavranamaz.²⁵

4. Gulf

Standart Oil İmparatorluğu dışında petrolün en büyük kuruluşlarından biri de Texas kökenli Gulf firmasıdır. Spindletop adlı küçük bir kasabada bulunan petrol yatakları, Texas'ı ABD'nin en önemli merkezlerinden birine dönüştürdü. 1901 yılında Spindletop'ta petrolü bulan Anthony Lucas isimli bir mühendisti. Avustralya Deniz Kuvvetleri'nde görev yapan Lucas, Guffey ve Galley adlı iki ortakla işe başladı. Ancak sermayeleri olmadığından Mellon ve Oğulları Bankası'ndan borç almak zorunda kaldılar. Böylece, ABD'nin büyük bankerlerinden Mellon'lar, Rockefeller'e rakip olarak petrol işine girdiler. 1860'larda büyük kömür madenlerine sahip bulunan Mellon'lar, 1889'da Rockefeller petrol tekeline karşı savaş kararı aldılar; ilk petrol yatırımını Pittshburgh yakınında bir petrol alanı satın alarak yaptılar. Bu yatak kısa sürede gelişti ve Mellon'lar bir boru hattı döşediler. 1895 yılına aralarındaki savaşı Rockefeller kazandı; tüm petrol yatırımlarını Standart'a sattılar. 1901 yılında, Spindletop'ta petrol tarihinin en büyük yataklarından birinin sahibi olan Mellon'lar Rockefeller ile yine savaşmaya başladılar. Muazzam ölçekli petrol yataklarına, Texas yönetiminin, Rockefeller'e karşı tutumu eklenince Mellon'ların gücü yoğunlaştı. Mellon'lar kurdukları şirkete Gulf (Körfez) adını verdiler. Port Arthur'a yapılan rafineriyi dünyanın dört bir yanına petrol ihracı izledi. Shell ile anlaşan Gulf, dış pazarlarda da yer edindi. Spindletop'ta yatakların tükenmesi üzerine Gulf, 1906 yılında sonradan Oklahama eyaleti adını alacak bölgede, Tulsa'da petrol yatakları buldu. Tulsa'nın sahibi Kızılderililere, kimsenin fikrini soracak hali yoktu. Otomobil sayısının artışı gören Gulf, 1913 yılında dünyanın ilk benzin istasyonunu Pittsburgh'ta açtı. Böylece, petrol tarihinin dev firmalarından biri daha ortaya çıktı.

Mellon'lar, finans ve petrolün dışında, alüminyum ve demir-çelik sektöründe de etkilidirler. Rockefeller'in yaptığı gibi büyük vakıflar kuran Mellon'lar, dev bir

25 Pala, s. 32.

sermaye gücünü kontrol ederken, kültürel ve politik etkinliklerini de sürdürmektedirler.²⁶

5. Texaco

Spindletop tepesi petrollerine dayanan petrol devleri arasında Texaco da dikkate değer. Bu kaynak tükenince Texaco yeni yataklar buldu. 1908 yılından itibaren şirket Avrupa'ya petrol ihracına başladı. Texaco, New York ile Texas'ın değişik iş anlayışlarının sentezi olarak işlerini yürüttü. Ancak ağırlık Texas'ın özgün ve atak iş anlayışının oldu.

ABD'nin bu beş dev petrol şirketi önceleri Pennsylvania'da daha sonra Texas'ta muazzam bir hızla geliştilediler. Bu büyük firmaların her biri en az hükümet kadar güce sahiptiler. Sermaye sınıfı içinde "Petrol Aristokrasisi" olarak nitelendirilebilecek yeni bir grup ortaya çıktı. Toplum ve devlet üstü, kendi gelenek, alışkanlık ve yöntemleri olan bu topluluk tekeli bir yapıdaydı. Doğusunda taşıdığı tekeli yapı, kirli yöntemler ve acımasız kurallar, petrol sanayinin günümüzde de temel niteliğidir. Özellikle Rockefeller'in uyguladığı yöntemler bu alana damgasını vurmuştur. Kapitalist gelişmenin son aşaması veya kapitalizm dışında bir sistem olarak nasıl kabul edilirse edilsin tekeli, ağırlıklı olarak petrol işiyle özdeş biçimde gelişmiştir. Tekelciliğin bilinen uygulamalarının büyük bölümü Standart Oil'in işleyişinde ortaya çıkmıştır. Kanunsuzluk, rüşvet, sanayi casusluğu cinayet gibi kirli düzenekler, tekeli yapının olmazsa olmaz işleyiş koşulları olarak ilk biçimlerine Standart Oil'de kavuşmuştur.

ABD kökenli bu beş kardeşin yanında, Avrupa kökenli iki şirketten de söz etmek gereklidir. Bu şirketlerle ABD şirketleri kıran kırana bir rekabetle dünyanın petrol kaynaklarını kontrollerine alma mücadelesi vermişlerdir. Her iki taraf da, Rockefeller'in tekeliçiliği niteleyen yöntemlerini dünya ölçeğinde uygulamaya koymuşlardır.

Tüm bu mücadelede, ticari savaş zaman zaman piyasasının ortak çıkarlar temelinde denetimine de dönüşmüştür. Tarihsel açıdan bakıldığında gelişim sürecini işlediğimiz bu tekeller ve uygulamaları günümüzde de geçerlidir. Oyunun kuralları

26 Pala, s. 32.

aynıdır. Avrupa'nın Shell ve BP petrol devleri ile "Yedi Kız Kardeş" fotoğrafı tamamlanır.²⁷

6. Shell

İngilizler, petrol çağının getirdiği imkanlara sahip olmadıklarını biliyorlardı. ABD'nin sahip olduğu büyük petrol kaynaklarına İngiliz adalarında rastlanmıyordu. Bu nedenle İngilizler ulaşım ağına dayalı, güçlü bir petrol politikası uygulamak zorundaydı. İngiliz devlet birimlerinin temel uğraşlarından başlıcası petrolle ilgiliydi. İngiltere'de petrol işine verilen önem, petrol şirketi yöneticilerine verilen soyluluk ünvanlarıyla simgeleniyordu. İngiliz devleti açısından yaşamsal önem taşıyan petrol, sadece özel şirketlere bırakılmayacak kadar ciddi bir işti. Bu nedenle petrol şirketleri dikkatle izleniyor, devletin bu konudaki stratejileri doğrultusunda yönlendirilmeye çalışılıyordu. Petrolün denetimi konusunda geçerli politikaların temelini Winston Churchill atmıştı. Bu politikaların etkileri Orta Doğu'da yaşananlar dahil olmak üzere günümüzde de görülmektedir. İngiltere'de "tacın incisi" Shell şirketi idi.

Shell, Standart Oil tekeline meydan okuyarak işe başladı. Batum'da bulunan petrolün Singapur ve Bangkok'a taşınması amacıyla inşa edilen Murex adlı tanker Shell'in temelidir.

Bu tankeri inşa fikri Marcus Samuel'indir. Babası Uzak Doğu'dan, deniz kabuklarından yapılmış süs eşyaları ithali işiyle uğraşan Marcus Samuel, ilk uluslar arası ticaret tecrübesini bu iş sayesinde edindi. Yahudi kökenli olan Samuel, kardeş ve kuzenleriyle Japonya'da şube açarak İngiltere'ye kömür ithaline başladı. Uluslararası ticarete yatkınlıkları ve ilişkileri onları petrole yöneltti. Marcus Samuel, kısa sürede gözünü Kafkaslar'a dikti. 1873'ten itibaren Rus Çarı, Kafkaslar'da petrol aranması için izin vermişti. Bunun üzerine Alfred Nobel ve oğullarından, Avrupa'nın en büyük bankeri olan Rothschild'lere kadar bir çok güçlü işadamı bölgeye akın ettiler. Standart Oil, Asya piyasasını neredeyse tümüyle ele geçirdi. Standart Oil'in stratejisine benzer biçimde, rekabetin tüm pazarlarda ve dünya ölçeğinde yapılması zorunluluğunu kavrayan Shell de harekete geçti. Uzak Doğu'nun kilit noktalarına depolar yaptıran Shell, büyük bir tanker filosu inşa etmeye başladı. Tankerler, Süveyş kanalından kıl

²⁷ Yergin, s. 91.

payı geçecek büyüklükteydi. Standart Oil, İngiltere’de Shell’e karşı kampanya başlattı. Standart Oil, İngiliz Dışişleri’nden basına uzanan iyi organize edilmiş bir propaganda savaşına girişti.²⁸

Ancak, Shell’in inşa ettirdiği tankerler Süveyş kanalından geçerek, Rusya’dan aldıkları yükü doğudaki depolara taşıdılar. Kampanya etkili olmadı. Shell’in Avrupa pazarında gücü yoktu; ancak şirket başta Japonya olmak üzere doğuda muazzam karlar elde ediyordu. Standart ise sürekli fiyat düşürüyordu. Rockefeller’in başlattığı fiyat savaşlarında direnen bir başka firma da Doğu Hint Adaları’nda çalışan Hollandalı bir kuruluştur. Kraliyet Hollanda şirketi adlı bu firmanın kurucusu Jean Kessler adlı bir Hollandalıydı. Ancak şirketin beyni Henri Deterding adlı bir muhasebeciydi.

Standart Oil, Shell ile Hollanda Kraliyet Şirketi arasında yıllar süren bir fiyat savaşı ve kaynakları denetim altına alma mücadelesi yaşandı. Bu mücadele sonucunda, Shell ile Hollanda Kraliyet Şirketi birleşme kararı aldı. Bu kararda, Standart Oil’in Avrupa’da yaptığı ataklar gerekçe oluşturdu. Romanya’da dev bir rafineri kuran Standart Oil, Shell’i mali krize sürükleyecek ölçüde fiyat indirimlerine gitti. Bunun üzerine %60 hisse Hollanda Kraliyet Şirketine (Royal Dutch), % 40 da Shell’e ait olmak üzere hisse bölünmesiyle Royal Dutch-Shell birleşti. Hollanda kökenli kuruluşun hisse ağırlığı emperyalist rakip Almanya’nın etkisi şüphesiyle İngiliz devletini harekete geçirdi. Daha sonraki süreçte Shell, Royal Dutch’u içerdi ve Deterding, İngiliz devletine sadakatini ispatladı. İngiliz-Hollanda kökenli bu yeni şirket oluşumuna başlangıçta Rothschild’ler de katıldılar.

Shell’in kurucusu olan “İstridyeye Kabuğu” tüccarı olan Marcus Samuel, 1902 yılında Londra Belediye Başkanlığına seçilen ilk Yahudi olma ünvanını da elde etti. Bu arada birleşme sonrası perde arkasında kalan ancak Shell’de oldukça büyük bir etkisi bulunan bir başka Yahudi de Waley Cohen’dir. Deterding’in yardımcılarından olan Cohen, iki dev şirketin birleşmesinde ve büyük bir uluslararası güce dönüşmesinde önemli roller oynamıştır.²⁹

28 Parlar, s. 22.

29 Parlar, s. 23.

7. BP (British Petrol)

BP'nin temelinde Churchill'in 1914 yılında yarısını İngiliz devletine satın aldırıldığı İngiliz-İran Petrol şirketi vardır. İngiliz Hükümeti bu firmanın %51 ini satın almadan önce şirket Knox D'Arcy'nin yönetiminde bulunuyordu. D'Arcy, 1901 yılında İran'da petrol yatakları bulunduğu haberi üzerine harekete geçti. 480.000 km² lik bir alanda 20 bin sterlin nakit ve 20 bin sterlin hisse senedi karşılığında petrol arama faaliyeti başladı. 26 Mayıs 1908'de toprağın 50m altında petrol bulundu. Bunun üzerine Burmah Petrol Şirketi ile ortaklık kuran D'Arcy muazzam bir servetin sahibi oldu.

İngiliz hükümeti, İran'da bulunan petrol yataklarına özel bir önem verdi; zira, Kraliyet donanmasının ihtiyacı bu bölgeden karşılanıyordu.³⁰

D. PETROL ŞİRKETLERİNİN ORTADOĞUYA GİRİŞİ

Her şey, 1890'ların başında Fransız hükümetince görevlendirilen Jacques de Morgan başkanlığındaki bilimsel ekibin, petrol araştırmalarını içeren çok olumlu bir raporla İran'dan dönmesiyle başladı. Ekip, Şubat 1892'de bu araştırmanın ayrıntılı sonuçlarını Annales des Mines'de (Maden Yıllığı) yayınladı. Yine de, bu detaylı araştırmadaki kanıtlara rağmen İran bölgesi, 1900'den önce potansiyel yatırımcıların ilgisini çekmeyi başaramadı.

Ortadoğu'daki ilk ayrıcalık, 28 Mayıs 1901'de İran Şahı tarafından İngiliz vatandaşı (aslında Kanadalı bir Fransız asıllı) *William Knox D'Arcy*'ye tanındı. Ayrıcalık, D'Arcy'ye, bugünkü İran'ın 5/6 sını kapsayan bir alanda, 60 yıl süreyle "doğal kaynakların aranması, çıkarılması, işletilmesi, üretilmesi, ticarete elverişli duruma getirilmesi, başka yerlere taşınması" hakkını veriyordu.³¹

D'Arcy, bu imtiyazı belgeleyen Şah Fermanı'nı, 1904'te konuyla ilgili hazırlanan gizli ve detaylı bir rapora dayanarak, donanma yakıtının kömürden petrole çevrilmesi gibi olağanüstü kritik bir karar alan İngiliz Denizcilik Bakanlığı'nın (British Admiralty), D'Arcy'nin İran ayrılacağına sahip olduğu istihbaratı üzerine harekete geçen İngiliz Gizli Servisi'nin filmlere konu olacak (hatta 1983'te bir tv dizisi yapıldı) kusursuz bir operasyonla kaybetti. Uzun yıllar İran'da petrol arayan ve Şah

30 Parlar, s. 23.

31 Zischka, s. 12.

Muzafferuddin'in saygısını kazanan D'Arcy, son dönemlerde kendini tamamen dine verdi ve Şah'a artık İran'dan ayrılmak istediğini söyledi. Şah, çok sevdiği, itibar ettiği bu Kanadalı'yı kalması konusunda ikna edemeyince, bahse konu imtiyazı verdi ve D'Arcy İran'dan bu fermanla ayrıldı. Önce Kahire'de mola veren D'Arcy'ye suikast girişiminde de bulunuldu; sonunda D'Arcy, İran ayrıcalığı ve Mezopotamya petrolerinden de pay alınması konularında Fransız Rotschids ailesi ile görüşmek üzere Güney Fransa'ya ulaştı. Müzakereler devam ederken, Fransa'dan Londra'ya Lord de Rotschids'in yatıyla seyahate çıktı. Kamaraya kapanıp, sürekli İncil okuyan D'Arcy nadiren güverteye çıktığı bir gün kendisi gibi İncil okuyan genç bir Anglikan rahibi ile tanıştı, dostlukları yolculuk boyunca süren dini sohbetlerle iyiden iyiye pekişti. Bazı kaynaklar, bu seyahatin Kahire-Londra ve Süveyş-Londra arasında yapıldığını da iddia ediyor.³²

D'Arcy, 6 milyon sterline satmadığı, suikast girişimlerine rağmen kimseye söylemediği bu imtiyaz sırrını yol arkadaşı genç rahiple paylaştı. Öyle ki, D'Arcy İran halkının hristiyanlaştırılması sürecinde misyonerlerce kullanılmak maksadıyla bu değerli vesikayı kilisenin emrine vermekten çekinmeyecekti. Yolculuk sona erdiğinde D'Arcy, Şah fermanını birlikte Anglikan kilisesine teslim etmek üzere anlaştıkları genç rahibi rıhtımda boş yere bekliyordu. D'Arcy'nin elinden muazzam bir serveti çekip alan o genç rahip, İngiliz Gizli Servisi'nin en zeki casusu, 1873 Odessa (Ukrayna) doğumlu, Yahudi asıllı Teğmen Sidney George Reilly'ydi. Bu sahte ismi kendisine MI5'in ilk genel direktörü olduğu iddia edilen patronu William Melville vermiş olup, asıl adı Salomon/Shlomo Rosemblum'du; ancak bazen kendisini Sigmund Rosenblum olarak da tanıtmıştı. Diğer bir iddiaya göreyse, Reilly kılık değiştirerek, gizlice D'Arcy'yi Güney Fransa'ya yerleştirmiş, ardından bu kez Katolik rahip kılığında söz konusu gemiye binerek, D'Arcy'yi Fransız Rothschilds ailesiyle yürüttüğü müzakereleri keserek sadece İngiliz Donanması ile görüşmeye ikna etmişti.³³

Her halükarda, İngiliz Denizcilik Bakanlığı (yani İngiltere), İngiliz Gizli Servisi sayesinde ele geçirilen bu paha biçilemez vesikayla müthiş bir imtiyazın sahibi oldu. Üstelik İngiltere, bu hareketle sadece İran petrolerini ele geçirmekle kalmadı;

32 Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası**, 3.basım İstanbul: Adak Yayınları,1979, s.39.

33 Karadağ, s. 43.

aşağıdaki satırlarda okuyacağınız üzere, D’Arcy grubunun Mezopotamya (Irak) ayrıcalığını elinde tutan TPC ortaklığına katılım görüşmelerinde belirli bir olgunluğa gelmiş olmasından da ziyadesiyle yararlanarak, 1914’te Irak petrollerinden de hatırı sayılır düzeyde hisse koparabildi.³⁴

Eylül 1925’te Sovyet ajanlarınca Finlandiya sınırında yakalanıp, Bolşevik Devrimi’ne yönelik karşı devrim organize etmek ve Lenin’e suikast planlamak suçlarından yargılanan Reilly, İngiliz devlet belgelerince de teyid edildiği üzere, 5 Kasım 1925’te Moskova yakınlarındaki bir ormanlık alanda kurşuna dizildi. D’Arcy ve Lenin operasyonları da dahil Reilly’nin tüm maceralarını, orijinal adı “Reilly; Ace of Spies” (1983) olan, 80 yılların sonlarında Trt 1’de Pazar günleri “Casuslar Kralı” adıyla yayınlanan 12 bölümlük muhteşem TV dizisi de konu etmişti.³⁵

Ian Flemming’in meşhur ajan tiplemesi James Bond karakterini yaratırken, en fazla etkilendiği, hatta kimilerine göre tamamen esinlendiği şahsiyet de olan Reilly’nin yürüttüğü çok başarılı bir gizli servis operasyonu ile İran petrolünün imtiyazı, 15 Nisan 1909’da 2 milyon pound sermayeyle kurulan Anglo Persian Oil Company’nin eline geçti. Aslında o dönemde, zaten şirket sermayesinin önemli bir bölümü İngiliz Gizli Servisi destekli paravan şirket Royal Burmah Oil Company’nin elindeydi.³⁶

1904’te kullandığı yakıtı kömürden petrole çevirme kararı alan ve bunu Winston Churchill’in ısrarlı çabalarıyla ancak 1911 yılında kapsamlı şekilde uygulamaya geçirebilen İngiliz donanmasının, sürekli artan yakıt gereksinimini karşılamak amacıyla güvenilir petrol kaynakları arayan Winston Churchill, 1914’te İngiliz Hükümeti’ni APOC’a 2 milyon pound daha yatırmaya ikna etti. Böylece şirketin % 51 hissesi İngiliz Hükümeti’ne ait oldu ve 1954 yılına kadar İngiliz şirketi olarak kalmıştı. Bu arada ajan Reilly, bilginin yazarlara verdiği o kutsal güce dayanarak, Reilly’i, “BP kurucu atası” ve “Sir Petrol” unvanlarıyla onurlandırıldı.³⁷

19.yüzyılın ortalarında petrolün ileride ne kadar önem kazanacağını anlayan başta İngiltere, Fransa, Almanya gibi emperyalist devletler dünyanın çeşitli yerlerinde

34 Pala, s. 51.

35 Zischka, s. 13.

36 Zischka, s. 13.

37 Pala, s. 51.

ve özellikle de Osmanlı coğrafyası (Mezopotamya-Irak) ve hinterland'ında araştırmalar yürütüyorlardı. İngilizler, Musul, Hindistan, Mısır gibi bölgelere gönderdiği bilim adamlarıyla sürekli bilgi topluyorlardı. İngilizler, APOC ile kontrol ettikleri İran'ın petrol zenginliğini dikkate alarak, İran'a komşu ve aynı jeolojiyi paylaşan Osmanlı sınırları içindeki Mezopotamya'nın (bugünkü Irak) petrol potansiyelini de keşfetmekte gecikmediler. 1.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla zengin petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu, savaşın en önemli cephesi haline geldi. 1914 yılında savaş bütün şiddetiyle başladı ve petrol kavgasına sahne olan Ortadoğu'da oluk gibi kan akıtıldı.

Esasen, o dönemde İngiltere, Almanya ve Hollanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan Mezopotamya petrol ayrıcalıklarını ele geçirmek için kıyasıya rekabet halindeydiler. Sonuçta, bu üç Avrupa ülkesi uzlaşarak ve özellikle Osmanlı Ermenisi Calouste Sarkis Gülbenkian'ı kullanıp, Türk hükümetini de etkileri altına alarak, Ekim 1912'de kurdukları Turkish Petroleum Company (TPC) yoluyla Mezopotamya imtiyazını elde ettiler. TPC'deki hisse dağılımı şöyleydi. National Bank of Turkey (İngiliz) %50, Deutsche Bank of Germany (Alman) %25 ve Anglo Saxon Petroleum Company (Royal Dutch/Shell'in bir kolu) %25...Petrol müzakerelerinde Osmanlı mümessili olarak Türk hükümeti ile taraf ülkeler arasında arabuluculuk yapan Ermeni C.S.Gülbenkian'a yakın dostluk kurduğu Osmanlı Padişahı nezdindeki çok başarılı girişimleri(!) nedeniyle İngiliz payından %5 oranında hisse verildi. İşte, Gülbenkian'ın Bay Yüzde (Mr Five Percent) adıyla petrol tarihine kazınmasının kökeni ne yazık ki, adından başka hiçbir şeyi Türk olmayan TPC'nin köklerinde gizli.³⁸

TPC'nin kuruluşunu izleyen dönemde, donanmasının ana yakıtını kömürden petrole çevirmiş bulunan İngiltere, yeni stratejik çıkarlarına uygun olarak İran ayrıcalığını elinde tutan D'Arcy grubu ve APOC'un da TPC'ye alınması için çok geniş çaplı lobi faaliyeti yürüttü. Sonuçta İngiltere'nin ilgili devletler nezdindeki siyasi baskılarına ve bölgedeki nüfuzuna daha fazla dayanamayan TPC üyeleri, söz konusu iki yeni grubun da şirket ortaklarına katılmasını onaylamak zorunda kaldı: 19 Mart 1914'te, Londra'da Osmanlı Başvezirinin de imzaladığı ünlü "Foreign Office" (Dışişleri Bakanlığı) anlaşmasıyla, APOC için çalışan D'Arcy grubuna TPC'den %50 oranında hisse verildi. Böylece uzun süredir peşinden koştuğu emperyalist hayalleri artık

38 Pala, s. 52-53

gerçekleşen İngiltere, İran'ın ardından Irak'ta da söz sahibi oldu. İngilizler, imzadan sonra Reilly'nin şerefine kadeh kaldırmış olmalılar.³⁹

1.Dünya Savaşı, petrol imtiyaz mücadelesini belirli bir ölçüde kesintiye uğrattı. Ancak savaş sonrasında petrol talebinin hızla artmasının neticesinde, tüm dikkatler hükümetleri tarafından desteklenen büyük şirketler aracılığıyla tekrar Ortadoğu'ya çevrildi. Osmanlı'nın yenilen safta yer alması ise, Mezopotamya bölgesini eskisinden çok daha kırılgan, dolayısıyla çok daha çekici hale getirmiş bulunuyordu. Bu noktada, Osmanlı topraklarını “Büyük Oyuncular” İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bölüştüren, Musul'u Fransızlar'a ve Kerkük'ü İngilizler'e bırakarak Osmanlı'nın petrole göre taksimini projelendiren, 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesi operasyonunu başlatan ilk kıvılcım olan Arap isyanının patlatılması sürecindeki kritik rolünü mutlaka hatırlatmak gerekir.⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında akıl almaz oyunlar dönüyordu. Kuşkusuz bu oyunun ödülü, Ortadoğu'nun zengin petrol yataklarıydı. Rusya, Ermenistan sınırından İskenderun'a kadar uzanan içi petrol dolu çok uzun zahiri bir hattın doğusunu istiyordu. Ancak, bölgenin tek talibi Ruslar değildi; İngilizler ve Almanlar, Ruslar'a göre daha avantajlı durumdaydılar. İngilizler, Akdeniz ve Basra körfezine tamamen hakimdi. Almanlar ise, Bağdat demiryolu imtiyazıyla bu geniş petrol sahasına çoktan girmişlerdi.

1916'da Paris'te bir otel lobisinde buluşan İngiliz Mark Sykes ve Fransız George Picot, Ortadoğu petrol haritasını önlerine açarak, sosyo-kültürel yapıyı dikkate almaksızın, çok basit bir şekilde bölgeyi aralarında paylaştılar. Çizilen bu haritaya dayanılarak imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile Ortadoğu'daki nüfuz bölgeleri de tanımlanmış oldu. Ancak İngilizler, 1.Dünya Savaşı'nda Bağdat'a girdikten sonra Sykes-Picot anlaşmasındaki ana stratejilerini değiştirip, Musul-Kerkük petrol yataklarını tek başına ele geçirmeye karar verdi. Ateşkes anlaşması imzalanır imzalanmaz, Musul'a saldırıp ele geçirdiler ve yeni bir askeri statü yaratıp Musul-Kerkük petroleri ile ilgili olarak Fransızlar'a karşı ciddi bir avantaj sağladılar. Fransızlar, bu İngiliz usulü “oldu-bittiyi” içlerine sindiremediler. Irak petroleriyle ilgili

39 Pala, s. 52-53.

40 Parlar, s.217.

başlayan devletlerarası kavga, tarafları yatıştırıran ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından önlenebildi. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya anlaşmadan vazgeçti. Lenin, gizli tutulan bu anlaşmayı dünya kamuoyuna açıkladı.⁴¹

Sonunda 25 Nisan 1920 tarihinde imzalanan gizli “San Remo Anlaşması” ile Fransızlar, Musul-Kerkük petrol haklarını İngilizler’e devretti. Karşılığında ise savaş ganimeti olarak Almanların TPC’deki %25 hissesinin yeni sahibi oldular. San Remo konferansı sonucunda varılan anlaşma, sadece Mezopotamya petrollerini değil, aynı zamanda Romanya, Çarlık Rusyası’na ait eski topraklardaki Galiçya, Fransız ve İngiliz kolonilerindeki petrolleri de kapsamaktaydı.⁴²

San Remo konferansında alınan kararlara göre İngilizler, Irak ile birlikte Filistin’in de yönetimini ele geçiriyor ve böylece Balfour Deklarasyonu (1917) ile zaten hiç kimseye sormadan Filistin’de bir Yahudi ulusal yerleşim alanı yaratarak Filistin-İsrail çatışmasının tohumlarını atmış bulunan İngiltere, bugünlere miras kalacak kanlı Arap-İsrail çatışmasını iyice körükleme imkanına kavuşuyor. Fransızlara ise bugünkü Lübnan’ı da kapsamak üzere Suriye’nin kontrolü bırakılıyordu. Fitne sokmak, ülke bölmek ve acımasızca kan dökmek konusunda en az İngilizler kadar tarihi sabıkası bulunan Fransızlar da, manda gücünü ispat etmek için Kral Faysal tarafından Şam’da kurulan milliyetçi Arap hükümetini devirmek amacıyla silah kullanmakta tereddüt etmediler. Konumuz açısından burada asıl ilginç olan, tüm bu kanlı kavgaların, henüz bölgede tek bir varil dahi petrol üretilmeden veriliyor olması!⁴³

Savaş bittiğinde, paylaşılan toprakların sadece Ortadoğu ile sınırlı kalmayacağı, Anadolu’nun da elden gitmek üzere olduğu anlaşıldı. Londra ve San Remo konferanslarında konuşulanlar, Sevr ile imzalı belge olarak Türk milletinin önüne geldi. Bu kabul edilemez anlaşma ters tepti, milli mücadele yürüten Türk halkını ateşleyerek kenetlenmesini sağladı ve Türkiye’de yepyeni bir dönem başladı. Türk halkı, onurlu kurtuluş mücadelesine giriyor; emperyalist güçlere karşı kanının son damlasına kadar savaşıyordu. Anadolu’da kazan kaynarken, kanlı petrol kavgası kaldığı yerden devam ediyordu.

41 Pala, s. 53.

42 Pala, s. 54.

43 Pala, s. 54.

Çoğu tarihçi, anlaşmanın gerçekleşmesi durumunda gerek Amerikan gerekse diğer petrol şirketlerinin Ortadoğu dışında bırakılacağını, bölgenin de tümüyle İngiliz ve Fransız kontrolüne girebileceğini öne sürdü. Bu süreçte, Ortadoğu petroleri adeta ellerinin arasından kayıp giden Fransızlar, İngiltere-ABD ortaklığından yediği 85 yıllık bu tarihi kazığı hiçbir zaman unutamadı. İşte Fransızların 20. yüzyılın geriye kalanı boyunca İngiliz ve Amerikalılar'a duydukları toplumsal nefretin bilinç altına işlediği aşikar nedenlerinden biri budur. Bir adım daha öteye gidersek, Fransa'nın bir ayak oyunuyla ucuz Ortadoğu petrolünden mahrum bırakılmasının, ironik bir şekilde, nükleer enerji programında sergilenen dünya çapındaki başarının ana ateşleyicisi ve itici gücü olduğunu söylemeliyiz.⁴⁴

44 Pala, s. 55.

II.BÖLÜM

FİLİSTİN SORUNU

Filistin Sorunu 1973 Petrol krizinin temel parametrelerinden biridir. Yahudi'lerin haksız bir şekilde Filistin'e yerleşme çabaları sonucu Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere destekli İsrail Devlet'inin kurulması aralıklarla uzun yıllar sürecektir bir Arap-İsrail savaşlarının da tohumlarını atıyordu. Arapların İsrail'in kurulmasına tepki olarak bu duruma karşı gelmeleri 1948 yılında ilk saldırıların başlaması 1973 petrol krizine giden yolun başlangıcını teşkil ediyordu.Şimdi kısaca İsrail'in kuruluşu ve 1948-1949 Arap-İsrail savaşının nedenine ve sonucuna değinelim.

A. İSRAİL'İN KURULUŞU VE ARAP İSRAİL SAVAŞI 1948-1949

I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere'nin "manda"sına verilen Filistin, yahudilerle Araplar arasındaki çatışmalar yüzünden İngiltere'nin başına dert olmuştu. İki -savaş- arası döneminde İngiltere'nin Araplarla Yahudileri uzlaştırmak için harcadığı çabalar bir netice vermediği gibi, Filistin topraklarını bu iki millet arasında taksim etmek istemesi de bir çözüme ulaşmadı.⁴⁵

Yalnız ne varki, İngiltere, Filistin'deki durumun daha kötüye gitmesini önlemek için 1939 yılında, Filistin'e yapılacak yahudi göçlerini çok sınırladı. Fakat bu sefer Avrupa'nın çeşitli yerlerinden Yahudiler Filistin'e kaçak olarak girmeye başladılar. Bu kaçak göçleri Haganah adlı gizli bir teşkilat organize ediyordu. Filistin'deki İngiliz kuvvetleri bu kaçak göçleri önlemeye çalışınca İngiliz askerleri ile Yahudiler arasında silahlı çatışmalar çıktı. Bu çatışmalarda Irgun adlı yahudi tethiş teşkilatı aktif bir rol oynamakta idi.⁴⁶

II. Dünya Savaşı bittiğinde Filistin'in durumu buydu. İngiltere bir süre uğraştıktan sonra, Filistin'den yakasını kurtarmaya karar verdi ve 2 Nisan 1947 de meseleyi Birleşmiş Milletlere götürdü. Meseleyi ele alan Genel Kurul, iki haftalık

45 Bülent Aras, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 1.

46 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1987. s. 483-484.

müzakerelerden sonra, Filistin meselesine bir çözüm bulması için bir özel komisyon kurdu. Bu komisyona büyük devletler sokulmamıştı.

İngiltere'nin 2 Nisan'da Birleşmiş Milletlere müracaatı üzerine, Mısır ve Irak 21 Nisanda, Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan da 22 Nisanda Birleşmiş Milletlere başvurarak, Genel Kurul gündemine, "Filistin'in bağımsızlığının ilanı" maddesinin konulmasını istemişlerdir.⁴⁷

B.M. Filistin Komisyonu, 16 Haziran-24 Temmuz tarihleri arasında bizatihi Filistin'de yaptığı incelemelerden sonra, Ağustos ayında raporunu yayınladı. Bu raporda Komisyon, oybirliğiyle, Filistin'in bağımsızlığını teklif ediyordu. Lakin bu bağımsızlık nasıl olacaktı? Bu noktada Komisyon ikiye ayırdı. Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hollanda, Peru, İsveç ve Uruguay'ın desteklediği çoğunluk teklifine göre, Filistin, Araplarla Yahudiler arasında taksim edilmeli ve iki ayrı bağımsız devlet kurulmalıydı. Kudüs şehri ise milletlerarası statüye sahip olmalıydı. Hindistan, Yugoslavya ve İran tarafından desteklenen azınlık teklifine göre de, Filistin, Yahudi ve Arap devletlerinden meydana gelen "federal" bir devlet olmalıydı. Yahudiler çoğunluk planını, Araplar ise azınlık planını tuttular. Çünkü Araplara göre, azınlık planı veya teklifi, Filistin'in toprak bütünlüğünü korumaktaydı.

Komisyonun bu teklifleri, Genel Kurulun Kasım 1947 toplantısında tartışıldı. Neticede Genel Kurul, 27 Kasım 1947'de, Filistin Komisyonunun çoğunluk teklifini benimsedi ve 13 aleyhe ve 10 çekimsere karşı, 33 oyla Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksimine karar verildi. Fakat karara göre, Filistin'de kurulacak Yahudi ve Arap devletleri arasında bir ekonomik birlik kurulacak ve Kutsal Kudüs şehri de milletlerarası statüye sahip olacaktı.

Büyük devletlerden Birleşik Amerika, Sovyet Rusya ve Fransa taksim lehinde, İngiltere ise çekimsiz oy vermişti. Türkiye Arap ülkeleriyle beraber taksim "aleyhinde" oy vermiştir.⁴⁸

Sovyet Rusya'nın Araplara ters düşerek taksim lehinde oy vermesi iki sebepten kaynaklanıyordu. Birincisi, bu sırada Sovyetlerin, Arap ülkelerindeki komünist partileri

47 Armaoğlu, s. 485.

48 Armaoğlu, s. 485.

vasıtasıyla yaptıkları kışkırtmalar, Arapları korkutmuş ve dolayısıyla Arapların Sovyet Rusyaya karşı muhalif tutum almalarına sebep olmuştu. İkincisi, yine bu sıralarda Orta Doğu'da genellikle İngiltere hakim olduğundan, Sovyetler Orta Doğu'yu karıştırarak İngiltere'nin durumunu sabote etmek istemişlerdir.

Sovyetlerin hesaplarının yanlış çıktığı söylenemez. Zira, B.M. Genel Kurulunun taksim kararı bütün Arap dünyasında tepki ile karşılandı. Arap ülkeleri 17 Aralık 1947 de Kahire'de yaptıkları toplantıda, Filistin'in taksimi kararını önlemek için savaşa gitme kararı aldılar. İşin daha ilginç tarafı da, Arapların tepkisini gören Amerika'nın taksim kararına oy verdiği halde, şimdi fikir değiştirip, Filistin'in Birleşmiş Milletlerin vesayeti altına verilmesini teklif etmesiydi. Bu teklif ise, hem yahudilerin ve hem de Arapların tepkisine sebep oldu.⁴⁹

B.M. kararı üzerine İngiltere yaptığı bir açıklamada, 15 Mayıs 1948'den itibaren Filistin'deki bütün kuvvetlerini çekeceğini ilan etti ve Nisan 1948'den itibaren kuvvetlerini çekmeye başladı. Bu çekme işinin tamamlanmasından bir gün önce de, David Ben Gurion başkanlığında 14 Mayıs 1948 günü Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etti.

İsrail Devleti kurulur kurulmaz, Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları 15 Mayıs'tan itibaren İsrailin üzerine yürümeye başladılar. Birinci Arap-İsrail savaşı başlamıştı. İşin ilginç tarafı, Amerika yeni İsrail devletini 14 Mayıs günü tanıdığı halde, Sovyet Rusya Arap-İsrail savaşının çıkmasından iki gün sonra tanıdı. Yani Sovyetler açıkça Araplara karşı cephe almış oluyorlardı. Kaldı ki, bununla da yetinmediler. İngiltere ve Amerika, savaş çıkar çıkmaz Filistin kıyılarını abluka altına alıp, Filistin'e silah sevkiyatına ambargo koydukları halde, Sovyetler, kurdukları bir hava köprüsü vasıtasıyla Çekoslovakya'dan yahudilere hafif toplar ve otomatik silahlar sevketmeye başladı.

49 Armaoğlu, s. 485.

Arap-İsrail savaşı bir yıl kadar sürdü. İsrailin ancak 75.000 kişilik muntazam bir ordusu olmasına ve beş Arap devletinin saldırısına uğramasına rağmen, Araplar her yerde ağır yenilgiye uğradılar. İçlerinde en iyi döğüşeni Ürdün ordusu oldu.⁵⁰

Savaş çıktığı andan itibaren Birleşmiş Milletler de bir ateşkes sağlamak için taraflar arasında aracılık çabalarına girişti. Bu çabalara, Arapların beceriksizliği ve yenilgileri de eklenince Arap ülkeleri için İsrail ile ateşkes imzalamaktan başka çare kalmadı. İsrail-Mısır ateşkes anlaşması 24 Şubat 1949 da Rodos'ta, İsrail-Lübnan ateşkes anlaşması 23 Mart 1949 da Ras-en Nakura'da, İsrail-Ürdün ateşkesi 3 Nisan 1949 da Rodos'ta ve İsrail-Suriye ateşkesi de 20 Temmuz 1949 da Manahayim'de imzalandı. Irakın İsrail ile sınırı olmadığı için herhangi bir ateşkes anlaşması imzalaması da söz konusu olmadı.

İsrail Araplarla yaptığı muharebelerde çok başarılı olduğu için, ateşkes anlaşmalarının çizdiği fiili sınırlar içindeki İsrail toprakları, Birleşmiş Milletlerin taksim kararında kendisine verilenden çok genişti. İsrail Filistin topraklarının hemen hemen dörtte üçünü ele geçirdi. Keza, taksim kararına göre, Kudüs şehri milletlerarası statüye sahip olacağı halde, savaşın sonunda yarısı İsrailin eline geçti, yarısı da Ürdün'de kaldı. 1967 savaşında İsrail Kudüs'ün diğer yarısını da ele geçirecektir.⁵¹

B. 1948-1949 ARAP-İSRAİL SAVAŞININ SONUÇLARI:

1. Mülteciler Meselesi

Savaş Filistin'de yaşayan bir milyon kadar arabı yerinden yurdundan etmiş ve bir Mülteciler Meselesi ortaya çıkmıştır. Yahudilerden korkan bir çok Arap yurtlarını terkederek komşu Arap ülkelere sığındıkları gibi, bazı Arap komutanları da, muharebe sahası olabilecek yerlerdeki Arapları buralardan ayrılmaya teşvik etmiştir. Komşu ülkelere iltica eden bu Arapların sayısı hakkında kesin bir şey söylenememiştir. Bunların sayısı hakkında 550.000 ile 940.000 arasında değişen rakamlar verilmiştir. Sonuncu rakam Birleşmiş Milletlerindir. Mülteciler Meselesi günümüze kadar çeşitli

50 Armaoğlu, s. 485.

51 Armaoğlu, s. 487.

safhalardan geçerek bugün bir Filistin Meselesi, yani bağımsız bir Filistin devletinin kurulup kurulmaması meselesi haline gelmiştir.⁵²

2. Mısır'da Darbe

Arap ülkeleri içinde en kuvvetli orduya sahip olduğu sanılan Mısırın, savaşta en ağır yenilgiye uğrayanlardan olması, Mısır'da monarşinin, yani Kral Faruk rejiminin devrilmesi neticesini vermiştir. Yenilgide devlet idaresindeki bozuklukların büyük rolü olduğunu gören bir kısım Mısırlı genç subay, Yarbay Cemal Abdünnasır'ın liderliğinde Hür Subaylar Komitesi adı ile gizli bir teşkilat kurdular ve 23 Temmuz 1952 de yaptıkları darbe ile Kral Faruk'u devirip ülkeden çıkardılar.

Bu hadise Mısır'ın tarihinde yeni bir dönemi başlattığı gibi, Orta Doğu'da da yeni bir dönem açmıştır. Zira, Başkan Nasır'ın bundan sonraki bütün çabası "gerici" dediği Arap monarşilerini yıkmak ve bunların yerine "sosyalist-cumhuriyetçi" rejimler kurmaya yönelik olacaktır. Bu ise bölgede yeni gelişmelere ve yeni mücadelelere yol açacaktır.⁵³

3. Arap Aleminde Milliyetçiliğin Yükselmesi

Bir avuç denebilecek bir İsrail ordusu karşısında beş Arap devletinin askeri gücünün yenik duruma düşmesi, Arap dünyasında bir "milliyetçilik" duygusunu tahrik etmiş ve bir Arap Milliyetçiliği hareketi başlamıştır. Keza Arap Milliyetçiliği de Nasır'ın eseridir. Bu milliyetçiliği tahrik eden ve Araplara milli bir şahsiyet vermek için çaba harcayan bilhassa Nasır olmuştur. Nasır, bütün Arapları birleştirip milli ve büyük bir arap dünyası kurmak ve onun başına geçmek istemiştir. Kısacası, Arap milliyetçiliği ateşini yakan Nasır olmuştur.

4. Arap Dünyasına silah ambargosunu başlaması

Bu birinci Arap-İsrail savaşı ateşkes anlaşmaları ile neticelenmişti. Yani barış yapılmadığına göre; mevcut durum geçici bir durumdu. Yani Araplar için bir intikam imkanı vardı. Bu intikam da İsrailin ortadan kaldırılması idi. İşte bu duygular Arap milliyetçiliği ile birleşince, bundan sonraki Arap-İsrail savaşlarının da tohumları atılmış

52 Armaoğlu, s. 487.

53 Armaoğlu, s. 488.

olmaktaydı. Zincirleme reaksiyon gibi, 1948-1949 savaşı bundan sonraki Arap-İsrail savaşlarının birinci halkasını teşkil ediyordu.

Batılılar bilhassa bu son noktayı gördükleri ve bu düşüncede yatan tehlikeyi sezdikleri için, yeni savaşların çıkmasını önlemek amacı ile bir takım tedbirler almak istediler. Amerika, İngiltere ve Fransa, 25 Mayıs 1950 de bir Deklarasyon yayınlıyarak, Arap ülkelerine ve İsraille, ancak bunların iç güvenliklerinin gerektireceği kadar silah satacaklarını ve bunu da, bu silahların başka bir devlete karşı kullanılmaması şartı ile yapacaklarını bildirdiler. Kısacası, Batılılar Orta Doğuya bir silah ambargosu tatbik etmekte idiler.⁵⁴

C. İngiliz-İran Petrol Anlaşmazlığı 1951-1954

Bu mesele, halen günümüzde karşılaştığımız veya çok sözü edilen "Körfez Petrolleri ve Batı" meselesinin başlangıcını teşkil etmiştir dense yeridir.

Diğer taraftan, bu meselenin patlak vermesi, Sovyetlerin İran üzerindeki baskılarından, beş yıl gibi kısa bir süre sonra olduğu için, bu bakımdan da ehemmiyet ifade etmektedir.

İran petrollerinin bulunduğu 20'inci yüzyılın başından beri bu petroleri Anglo-İranian Oil Company adlı bir İngiliz şirketi işletmekteydi. Bu işletme hakkını düzenleyen en son anlaşma şirket ile İran hükümeti arasında 29 Nisan 1933 de imzalanmıştı. II. Dünya Savaşından sonra İran bu anlaşmanın değiştirilmesini istedi. Çünkü Şirketin İran'a ödediği para çok azdı. İran bu paranın arttırılmasını istedi ve 17 Temmuz 1949 da, 1933 anlaşmasına ek bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma Şirketin İran'a ödeyeceği parayı çok az arttırmıştı. Halbuki bu sırada Amerikan şirketlerinin Venezuela ve Suudi Arabistan ile yaptıkları anlaşmalarda, üretimden elde edilen kar yarı yarıya paylaşılmakta idi.⁵⁵

Bu anlaşmanın İran Milli Meclisince tasdik edilmesi gerekiyordu. Fakat Meclis'teki Milli Cephe grubu ile onun lideri Dr. Musaddık bu anlaşmaya karşı çıktılar. Dr. Musaddık'a göre, İran petrolleri devletleştirilmeliydi. Dr. Musaddık'ın çabaları

54 Armaoğlu, s. 488.

55 Ayhan, s. 159.

sonucu İran Meclis'i 28 Aralık 1949 da, anlaşmayı tasdik etmeyip reddetti. Bunun üzerine bütün İran'da petrolün millileştirilmesi için gösteriler başladı. Bu gösterileri komünist Tudeh Partisi ile, aşırı sağcı Molla Kaşani'nin taraftarları destekliyordu.⁵⁶

Şirket bu durum karşısında gerileyip, Amerikan şirketleri gibi kardan 50 hisse vermeği kabul etti ise de, bir defa ok yaydan çıkmıştı. Şimdi millileştirme İranın her tarafından gelen bir sestti. Bu şartlar altında Musaddık, İran petrollerinin millileştirilmesini öngören bir kanun tasarısını 19 Şubat 1951 de Meclis'e sundu. Müzakereler sırasında, Başbakan Ali Razmara, 3 Mart 1951 günü yaptığı bir konuşmada, "teknik, ekonomik ve politik sebeplerle" millileştirmenin mümkün olamayacağını söyledi. Fakat dört gün sonra camiden çıkarken öldürüldü. Durum artık bütün açıklığı ile ortada idi.⁵⁷

Bu şartlar altında İran Şahı Dr. Musaddık'ı 28 Nisan 1951 de Başbakanlığa getirmekten başka çare göremedi. Meclis de 30 Nisanda İran petrollerinin millileştirilmesini öngören kanunu kabul etti. Bir ferman ile kanun İran Şahı tarafından da tasdik edildi.

Bu andan itibaren İngiltere hükümeti sahneye çıkmaya başladı. İngiltere'nin işe karışması, bu devletle İran arasında milletlerarası bir anlaşmazlığın patlak vermesi demektir. Bunu önlemek için İngiltere'nin arkasından Amerika araya girerek uzlaştırma çabalarına başladı. 1951'in Temmuz ve müteakip aylarında Amerika'nın yaptığı aracılık bir netice vermedi. Çünkü, Şirket İran petrollerinin satış tekeline elinde tutmak istiyordu. İran da bunu kabul etmedi. İran ancak belli bir miktarın satış hakkını Şirkete vermek, gerisini kendisi satmak istiyordu.

İngiltereye gelince: Bir yandan meseleyi Milletlerarası Adalet Divanına götürürken, bir yandan da İran üzerinde baskıda bulunmak üzere İran sularına bir kruvazör ile bir miktar asker gönderdi. Fakat daha fazla ileriye gidemedi. Çünkü 1921 Sovyet-İran anlaşmasına göre, Sovyet Rusya işin içine girebilirdi.⁵⁸

56 Karadağ, S. 286.

57 Ayhan, s. 182.

58 Oystein Noreng, **Petrol ve İslam**, Dilek Başak (çev.), İstanbul: Sabah Kitapları, 1998, s.235.

1951 Ekiminde İngiltere'de yapılan genel seçimlerde İşçi Partisi düşüp, Muhafazakarlar iktidara gelince, Amerika'nın ağırlığı İngiltere tarafına kaymaya başladı. Lakin ne var ki, 1952 Mayısında İran'da yapılan seçimlerde de Dr. Musaddık'ın Milli Cephesi ile Tudeh'çiler Mecliste çoğunluğu almışlardı. Bu ise, Dr. Musaddık'ı büyük oyununu oynamaya sevketti: 1953 Şubatında Şah'ı tahtından feragat zorladı ve Şah da bu isteği kabul zorunda kaldı. Şimdi Dr. Musaddık İran Başbakanı idi. Lakin bu andan itibaren de işler karışmaya başladı.⁵⁹

Şahın tahtından feragati ve daha sonra da ülkeden ayrılıp Roma'ya kaçmak zorunda kalışı, bir yandan Ordu'yu harekete geçirirken, öte yandan Molla Kaşani'nin de Musaddık aleyhine dönmesine sebep oldu. Çünkü Musaddık her gün biraz daha komünist Tudeh partisi'nin kontroluna giriyordu. Bu sebeple, General Zahidi liderliğinde Ordu'nun 19 Ağustos 1953 de girştiği darbe başarılı oldu ve Musaddık düşürülerek tutuklandı. Üç gün sonra da İran Şahı halkın sevgi gösterileri arasında ülkesine döndü.⁶⁰

Başbakanlığa getirilmiş olan General Zahidi, petrol anlaşmazlığının çözümü için Amerika'nın aracılığını istedi ve Amerika'nın aracılığı ile, Anglo-İranean Oil Company ile Amerikan petrol şirketlerinin oluşturduğu bir komisyon ve İran arasında 5 Ağustos 1954 de bir anlaşma imzalandı. Konsorsiyomda Anglo-İranean şirketinin hissesi % 40, Hollandaya ait Royal Dutch Shell şirketi % 16, Fransız Petrol Şirketi % 6 ve geriye kalan 5 Amerikan Şirketinin herbiri de % 8'er hisseye sahip olacak ve İran petroleri bu şirketler tarafından ortak olarak işletilecekti.⁶¹

D. SUVEYŞ BUHRANI

Süveyş Kanalı bir Fransız şirketi tarafından yapılmış ve 17 Kasım 1869 günü de dünya deniz trafiğine açılmıştır. İşletilmesi de bu Fransız şirketine ait bulunmakla beraber, o zamanki Mısır hükümetinin de hissesi vardı. Mısır hükümeti sonradan mali sıkıntıya düşüp hisselerini satışa çıkarınca, 1875 de bu hisseleri İngiltere aldı ve bu suretle Süveyş Kanalı İngiliz-Fransız şirketi işletir oldu.⁶²

59 Noreng, s. 235.

60 Ayhan, s. 186.

61 Pala, s.71.

62 Armaoğlu, s. 492.

Nasır 1953'denberi, Nil nehri üzerinde yapılacak olan Avsan Barajı projesine çok ehemmiyet veriyordu. Çünkü bu barajın suları 60.000 Km'yi kaplayacak, Mısırın tarıma elverişli topraklarını üçte bir nisbetinde ve elektrik enerjisini % 50 nisbetinde arttıracaktı. Baraj yaklaşık 1 Milyar Dolara malolacaktı ve bunun üçte biri için de dış finansmana ihtiyaç vardı. İşte bu dış finansman meselesi, 1956 sonbaharında Orta Doğuda büyük bir buhranın patlamasına sebep olacaktır.⁶³

Mısır, Çekoslovakya ile silah anlaşmasını yapar yapmaz, 1955 Eylülünde Dünya Bankasına başvurarak 240 milyon dolar kredi istedi. Dünya Bankası bu kredi için gerekli incelemeyi yaparken, Sovyetler de Mısır'a Asvan Barajı için 200 milyon Dolar vermeyi teklif ettiler. Bu kredi 30 yılda pamuk ve pirinçle ödenecek ve faizi de yıllık % 2 olacaktı.⁶⁴

Nasır bu teklifi hemen kabul etmedi ve Dünya Bankasının cevabını beklemeyi tercih etti. Dünya Bankası da 1956 Şubatında Mısır'ın istediği krediyi vermeyi prensip olarak kabul etti. Amerikan hükümeti 1956 Haziranında, Nasır'ın istediği kredinin kendisine verileceğini resmen teyid etti. Fakat bu sırada garip bir gelişme oldu ve Amerikan Senatosu, kendi izni olmadan Asvan Barajı için kredi açılmaması kararını aldı. Bu karar Amerikan hükümetini zor durumda bıraktı. Senato'nun böyle bir karar almasının sebebi, 1956 Mayısında Mısır'ın Çin Halk Cumhuriyetini tanıması ve diplomatik münasebetler kurması idi. Bu sırada Amerikan dış politikasının en hassas konularından biri de Çin Halk Cumhuriyeti idi ve Amerika Pekin'i tanıyan ülkelere hiç de iyi gözle bakmıyordu. Ayrıca, yine bu sırada Ürdün'de Nasır'ın kışkırtması ile karışıklıklar çıkmıştı ve Nasır Kral Hüseyin'i devirmek istiyordu.⁶⁵

Senato'nun kararına Mısırın tepkisi gayet sert oldu. Nasır, 24 Temmuz'daki konuşmasında ülkesinin ne kuvvet ve ne de Dolar önünde eğilmiyeceğini bildirdikten sonra, 26 Temmuzda, ihtilalin dördüncü yıldönümü dolayısıyla İskenderiye'de yaptığı uzun bir konuşmada Süveyş Kanalını işleten İngiliz-Fransız şirketini millileştirdiğini ilan etti. Şirketin Kanaldan yılda 100 milyon Dolarlık geliri vardı. Nasır, ayrıca, 1888 İstanbul anlaşması gereğince Kanaldan geçiş serbestisinin aynen devam edeceğini

63 Armaoğlu, s. 497.

64 Armaoğlu, s. 498.

65 Armaoğlu, s. 487.

bildirdi ise de, buna kimse inanmak istemedi. Zira, Mısır, 1948-1949 Arap-İsrail savaşından beri İsraille silah ve petrol götüren gemileri Kanaldan geçirmiyordu. Yarın aynı şeyi Batılılara da yapabiliirdi.

Bu sebeplerle, bu hadise İngiltere ve Fransa tarafından büyük tepki ile karşılandı. Kanal Şirketinin kendilerine ait olması bir yana, Kanaldan en fazla bu iki devletin gemileri geçiyordu. İngiltere ve Fransa'yı, Bağdat Paktı üyesi Irak da destekledi. Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, İngiltere Başbakanı Eden'a, "Bu sefer darbeyi indirmek gerek. Hem de kuvvetli bir darbe" diyordu.⁶⁶

Süveyş Kanalını Mısır'ın kontrolünden çıkarmak için yaz aylarında Batılılar arasında bir çok temaslar ve toplantılar yapıldı. Eylül ayında mesele Güvenlik Konseyinin önüne de götürüldü. Fakat bunlardan hiç bir netice çıkmadı. Nasır, Batılıların teklif ettiği, Süveyş Kanalının milletlerarası kontrol altına konulması fikrini kabul etmemekte diretti. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Nasır'ın Orta Doğuda yarattığı bu tehlikeli durumu sona erdirmeye karar verdiler ve İsrail ile birlikte Mısır'a karşı bir komplo hazırladılar. Bu komplo gereğince İsrail, 29 Ekim 1956 günü birdenbire Mısır'a karşı saldırıya geçti. Saldırı bir yanda Sina yarımadasında Gazze bölgesinde ve öte yanda da, Akaba Körfezinin sonunda ve Sina yarımadasının güney ucundaki Şarm-el-Şeyh istikametinde idi.⁶⁷

Hazırlanan plan gereğince, İngiltere ve Fransa, 30 Ekimde İsrail'e ve Mısır'a verdikleri 12 saatlik birer ultimatomla, her iki devletin de Süveyş Kanalının iki kıyısından 16 Km. geri çekilmelerini istediler.

Bu arada İsrailin Sina'daki askeri harekatı gayet başarılı geçti. Mısır Ordusu, İsrail kuvvetleri tarafından kısaç içine alınacağını anlayınca geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilirken de, 1000 ölü, 4000 esir verdiler. Ayrıca 100 kadar tank, 300 adet top, 1500 kadar otomatik silah ve bir o kadar da kamyon geride bırakmışlardı. Sina'nın kontrolü İsrail'in eline geçmişti.⁶⁸

66 Suat Parlar, **Ortadoğu: Vadedilmiş topraklar**, 2. basım, İstanbul: Yar yayınları, 2002.

67 Ayhan, 191.

68 Armaoğlu, s. 500.

İngiltere ve Fransa, aynı zamanda Mısır havaalanlarını da bombardıman ederek Akdenizden Süveyş Kanalı bölgesine asker çıkarmaya başladılar. Kanalı ele geçirmek ve Nasır'ı da iktidardan düşürmek istiyorlardı. İngiltere ve Fransa'nın Kanal bölgesine asker çıkarmaları üzerine, Mısırlılar da Kanaldaki bütün gemileri batırarak Kanalı tıkadılar.⁶⁹

Bulganin aynı gün Amerika Cumhurbaşkanı Eisenhower'a da bir mesaj göndererek, Amerika ve Sovyet Rusyanın Mısıra ortak bir kuvvet göndererek savaşı durdurmalarını istiyor ve bu savaş durdurulmadığı takdirde bunun Üçüncü Dünya Savaşına gidebileceğini söylüyordu. Amerika ortak kuvvet teklifine şiddetle karşı geldi ve Sovyetler Mısıra asker gönderdiği takdirde Amerikanın gereken tedbirleri alacağını bildirdi.⁷⁰

Ne Amerikan hükümeti ve ne de Amerikan kamuoyu İngiltere ve Fransa'nın giriştiği bu saldırıyı tasvib etmemişti. Zaten bunlar saldırı planlarını hazırlarken, Amerikaya bir şey hissettirmemeye bilhassa dikkat etmişlerdi. Bu sebepten Amerikanın tepkisi sert oldu. Fransa ve İsraile sert bir ihtarda bulunarak Mısır topraklarından çekilmelerini istedi. İki taraftan gelen bu ağır baskılar karşısında bu devletler daha ileriye gidemediler ve Mısırdan çekilmek zorunda kaldılar. Mısır askeri alanda kaybetmekle birlikte Kanalı millileştirmişti. Süveyş Kanalı temizlenerek 1957 Martında dünya deniz trafiğine yeniden açıldı.⁷¹

1956 Süveyş buhranının en mühim neticesi, şüphesiz, Sovyet Rusyanın Mısırı bir kere daha kurtarmış olmasıydı. Birincisi silah satışı ile olmuştu. Dolayısıyla, Sovyetlerin Arap dünyasındaki prestiji de arttı. Başka bir deyişle, İngiltere ve Fransa kaş yapayım derken göz çıkarmışlardı. Nasır'ın ve Sovyet Rusyanın Orta Doğudaki prestijini ve tesirini yok etmek isterlerken, büsbütün arttırmışlardı.⁷²

E. 1967 ARAP – İSRAİL SAVAŞI (ALTI GÜN SAVAŞI)

1960-1980 arası Orta Doğu gelişmelerinde, 1967 Arap-İsrail Savaşı bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü, bu savaşta İsrail'in Araplar karşısında kazandığı kesin

69 Armaoğlu, s. 500.

70 Yergin, s. 459.

71 Ayhan, s.192.

72 Armaoğlu, s. 501.

zaferler neticesinde, topraklarını savaştan öncekinin dört misli genişletmesi, Arap-İsrail meselesine çok büyük boyutlar kazandırmış ve neticelerini günümüze kadar getirmiştir. Keza, bu savaş kendisinden önceki savaşlardan ve kendisinden sonraki Arap-İsrail savaşından da çok farklı bir mahiyette ortaya çıkmıştır.⁷³

1948 Arap-İsrail savaşını Araplar tahrik etmiştir. 1956 Arap-İsrail savaşı ise, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırıları dolayısıyla meydana gelmiştir. Lakin 1967 Arap-İsrail savaşı ise, İsrail değil, Araplar istediği için çıkmıştır. Şu farkla ki, savaşı çıkarmak isteyen Araplar, ilk saldırganlığı İsrail'in yapmasını istemişler ve bu da olmuştur. Fakat Araplar için, daha savaşın ilk gününde bir hezimet oldu.

Arapların 1967 savaşının çıkmasını istemelerinde ve savaşı kışkırtmalarında üç mühim sebep rol oynamış görünmektedir:

1 Başkan Nasır'ın gerek 1948, gerek 1956 savaşının ve her iki savaştaki yenilginin intikamını almaya kararlı olması. Bu, Nasır için bir prestij meselesi idi. Eğer İsrail'i yenecek olursa, intikamını gerçekleştirmekle kalmayacak, aynı zamanda kazandığı prestijle bütün Orta Doğu'da Mısır'a büyük bir üstünlük sağlamış olacaktı ki, bunun siyasi neticeler de çok geniş olabilirdi.

2 1956'danberi Sovyet Rusya Mısır ve Suriye'yi o kadar silahlandırmıştı ki, İsrail ile yapılacak bir savaşın neticesinden sadece Mısır ve Suriye değil, Sovyetler dahi gayet emin görünüyorlardı. Bu sebeple, 1967 Arap-İsrail savaşını Sovyetlerin de tahrik ettiklerini söylemek mümkündür.

3 Bu sırada Amerika'nın Vietnam bataklığına saplanmış olması ve dolayısıyla İsrail'in arkasında yer alamayacağı düşüncesi.

Altı gün sürdüğü için Altı Gün Savaşı adını alan 1967 Arap-İsrail savaşının başlangıç gelişmelerini, 1966 yılının son aylarında oluşmaya başlayan Suriye-İsrail gerginliği teşkil eder.⁷⁴

73 John Moore, Daniel C. Diller, **The Middle East**, 8. Edition, Washington D.C Congressional Quarterly, 1994, s. 28.

74 Armaoğlu, s. 501.

1956 II. Arap-İsrail Savaşı'nın ardından özellikle Şimon Perez'in 'Bu savaşa 10 yıldır hazırlanıyorduk' sözlerinde ifadesini bulduğu gibi 10 yıl boyunca Mısır'la İsrail arasında ciddi bir problem yaşanmadı. 1964'te FKÖ'nün kurulması ve Suriye'de Nasır'ın görüşlerini benimseyen Baas Partisi'nin iktidara gelmesi, bunalımı yeniden başlattı. Nasır'ın Sina'da konuşlandırılan BM Barış Gücü askerlerinin çekilmesini istemesi ve Mayıs 1967'de Akabe Körfezi'ni deniz ulaşımına kapatması İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan'ı harekete geçirdi. Daha sonra da 1967 yılının Mayıs ayında başlayan Suriye-İsrail gerginliği Gazze ve Sina'yı işgal etmek isteyen İsrail için iyi bir fırsat oldu. 5 Haziran 1967'de ilk defa Arap düzenli orduları ve İsrail birlikleri karşı karşıya geldiler. Mısır hava kuvvetlerini ani bir saldırıyla imha eden İsrail, Mısır'ın yanı sıra Suriye ve Ürdün'e de saldırdı. İsrail, saldırıya geçen Arap ülkeleri arasındaki iletişim kopukluğu ve çıkar ayrılıklarını çok iyi değerlendirerek, Filistin topraklarının geriye kalan %22'sini (Batı Şeria ve Gazze), Mısır topraklarının %6'sını (Sina Yarımadası), Suriye topraklarının %1'ini (Golan Tepeleri) işgal etti. Altı gün süren bu savaşla İsrail, kendi kontrolündeki toprağı, üç kattan daha fazla büyütmüş oldu. Müslümanlara ait kutsal mekanlarla birlikte Kudüs'ün tamamı İsrail'in eline geçti. Ancak İsrail'in işgali, BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihinde oybirliği ile aldığı, savaş yoluyla toprak kazanımının kabul edilemeyeceğini öngören 242 sayılı karara aykırıydı. Arap ülkeleri 242 sayılı karara göre İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiğini savunurken, İsrail buna karşı çıkmaya devam etti.⁷⁵

1967 savaşı sonrası 400.000'den fazla mültecinin Filistin'in Doğu Yakası'na geçmesiyle, Ürdün en büyük mülteci kamplarını barındıran ülke durumuna geldi. BM Güvenlik Konseyi'nin, işgal edilen topraklarda halka insani muamele yapılması ve yurtlarına dönmek isteyenlere izin verilmesi yolunda aldığı 14 Haziran 1967 tarihli ve 237 sayılı kararı uygulanmadı. Böylece mültecilerin sayısında yarım milyona yakın bir artış meydana geldi.⁷⁶

1967 savaşından hemen sonra Hartum'da toplanan Arap liderleri meşhur „üç hayır“ı ilan ettiler: İsrail'le barışa hayır, İsrail'i tanımaya hayır, İsrail'le görüşmeye hayır... Bir aradayken bu „hayır“ları söyleyen Arap ülkelerinin arasından üçü perde arkasında İsrail'le görüşmeleri başlatmışlardı bile. Bu üç ülkenin (Suriye, Mısır, Ürdün) ortak özelliğı, İsrail'den

75 M. Lutfullah Karaman, **Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991. s. 92.

76 Karaman, s. 93.

geri almak zorunda oldukları topraklarının oluşuydu.1967 savaşı, İsrail'e yönelik Arap politikasını şekillendiren tarihi olayların başında gelmektedir. Arapların en-Nekba (büyük felaket) dedikleri ve Arapları İsrail'in varlığı ve mülteci problemiyle karşı karşıya bırakan 1948 savaşı bile bu anlamda gölgede kalmaktaydı. O güne kadar İsrail'i haritadan silmeye kilitlenmiş olan Arap ülkeleri 67 savaşıyla birlikte savunmaya geçmişlerdir. Çünkü 1948 Savaşı'nda Arap ülkelerinin hiçbiri toprak kaybetmemiş, bu anlamda sadece Filistinliler zarar görmüştür. Tarihi vatanlarının yarısını İsrail işgaline bırakmak zorunda kalan Filistinliler, diğer yarısında da Ürdün ve Mısır rejimlerinin egemenliğine girmişlerdir. Buna karşılık 67 savaşında Ürdün, Mısır ve Suriye'nin kaybettikleri toprakları geri alma çabaları, takip eden çeyrek asrın temel Arap politikasını belirlemiştir.⁷⁷

1967 savaşının getirdiği diğer önemli sonuç ise Filistin direniş hareketinin zirveye doğru yükselmeye başlamasıdır. Bu anlamda Filistinli mücadele grupları bir araya gelerek, silahlı mücadelenin gereği üzerinde durmaya başladılar. Altı Gün Savaşı'ndaki yenilgi ve akabindeki Karame zaferi ile El-Fetih uzun süredir gerilla savaşını savunanların alternatifi haline geldi. Arafat Nasır'ın da onay vermesiyle 1969'da FKÖ'nün başına geçti.⁷⁸

Aynı tarihlerde, 21 Ağustos 1969 tarihinde, Doğu Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın bir Yahudi tarafından yakılmak istenmesi İslam dünyasının tepkisine yol açtı. Türkiye'nin de içinde bulunduğu İslam ülkeleri 22-25 Eylül 1969 tarihleri arasında Rabat Zirvesi'nde ilk defa bir araya geldi. Bu zirvede İsrail'in Kudüs'ten çıkması ve 1967 öncesi statüsüne geri dönmesi istenirken, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) adlı yeni bir yapılanmanın da temeli atıldı.⁷⁹

77 Armaoğlu, s. 709.

78 Karaman, s. 35-36.

79 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağlıları, cilt II.1945-1990**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 731.

III. BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA EKONOMİ-POLİTİK SAVAŞ

Ortadoğu'da, Arap-İsrail savaşları sonucu Araplar sadece silahın değil aynı zamanda petrolün de savaşta bir araç olarak kullanılacağını kavradılar. Petrolü üreten Arap Devletleri İsrail'e karşı bütün kozlarını oynamaya çalıştılar. Bu kozlardan biri de petroldü. 1967 Arap-İsrail savaşı petrolün önemini bir kez daha ortaya koydu.

A. 1967 ARAP-İSRAİL (ALTI GÜN) SAVAŞI'NIN PETROL ENDÜSTRİSİNE ETKİLERİ

4 Haziran 1967'de İsrail'in Mısır'a saldırmasıyla 3.Arap-İsrail Savaşı başladı. Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın, İsrail'in, ABD ve İngiltere tarafından desteklendiğini iddia etmesinin hemen ardından, 5 Haziran'da Irak liderliğinde Bağdat'ta Arap Birliği çatısı altında toplanan Arap devletleri (Suudi Arabistan, Irak, Libya, Kuveyt, Cezayir, Bahreyn, Katar, Abu Dabi, Lübnan ve Suriye) İsrail'e doğrudan ya da dolaylı olarak yardım eden Batılı devletlere petrol ambargosu uygulama kararı aldılar.⁸⁰

Karar uyarınca, Irak ve Libya, tüm petrol ihracatlarını hemen durdururken; Kuveyt ve Cezayir, sadece İsrail'i desteklediğine inanılan ülkelere yaptıkları teslimatlara son verdiler. 6 Haziran'da Suriye; Irak ve Suudi Arabistan'dan başlayıp Suriye topraklarından geçen tüm boru hatlarını kapattığını duyurdu. Aynı gün Lübnan, terminallerinden Suudi Arabistan ve Irak petrollerinin tankerlere yüklenmesi işlemini durdurduğunu bildirdi. 7 Haziran'da ise bu kez Suudi Arabistan, İsrail'i destekleyen ülkelere ait tankerlere yapılan yüklemelerin ve petrol ihracatının yasaklandığını ilan etti.⁸¹

Ancak Haçlı seferleri dahil, tarihlerinde Araplar'ı böylesine heyecanlandırarak birbirine kenetleyen ender anlardan biri olan Arap petrol ambargosu; İran ve Venezüella gibi OPEC'in Arap olmayan bazı üyelerinin ambargo dolayısıyla piyasada yaşanan

80 Pala, s.80.

81 Pala, s.80.

petrol kıtlığından yararlanarak üretim ve ihracatlarını hızla arttırmaları sayesinde giderek etkinlikten uzaklaştı. Ambargo nedeniyle piyasada beliren petrol ihtiyacı, İran'ın, İngiltere ve Batı Almanya'ya petrol satışlarını arttırmasını fırsat verirken; Venezüella, Avrupa'daki Pazar payını ciddi şekilde genişletiyordu. Bu arada, bizzat boykotun parçası olan bazı Arap ülkelerinin de ihracata devam etmesi (örneğin Libya, Batı Almanya'ya ambargo öncesine göre daha fazla petrol ihraç etmiştir), ambargoyu çok manasız bir eyleme dönüştürdü. Ayrıca bu dönemde, hem petrol fiyatlarında geçici bir yükseliş yaşanmış hem de bir taşıma krizi patlak verdiği için tanker nakliye fiyatları da üç katına çıkmıştı.⁸²

Anlaşılan o ki, ambargo silahı ters tepmiş ve üretici ülkeler ağır yaralanmıştı. Böyle olunca, ambargo süresince büyük gelir kaybına uğrayan Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt ambargonun birkaç hafta içinde yumuşatılarak kademeli şekilde kaldırılmasını gündemlerine aldılar. Üstelik Arap dışı kaynaklardan sağlanan münafık petrole, Süveyş Kanalı'nın savaş nedeniyle kapalı olması yüzünden Ümit Burnu güzergahını izleyerek taşınan acil durum petrolü de eklenince, gerek asıl hedef ABD ve gerekse Batı Avrupa, bu cılız ambargodan sadece hafif sıyrıklarla kurtulmuş oldular. Bu şartlar altında, 29 Ağustos-1 Eylül 1967 tarihleri arasında Hartum'da toplanan Arap Zirvesi, etkinlikten uzak petrol ambargosunun acilen kaldırılmasını kararlaştırdı.⁸³

Eyleme katılan tüm üreticiler, ambargodan hedefteki Batılı ülkelere kıyasla kendilerinin olumsuz etkilendiğini anlamışlardı. Bazılarının zararı bu kadarla da sınırlı kalmadı: Zirvede alınan bir diğer karar uyarınca, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya, İsrail ile savaşan kahraman iki ülke Mısır ve Ürdün'e, yılda 135 milyon dolar tutarında parasal yardımda bulunacaklardı. Bu üç ülke, hem ambargo dolayısıyla yaşanan gelir kayıpları hem de ödemek zorunda kaldıkları gönüllü ancak oldukça ağır tazminatlar nedeniyle ambargodan en çok zarar gören ülkeler oldular.⁸⁴

Ambargo sırasında OPEC'ten destek almak şöyle dursun, bazı üyelerinden unutamayacakları bir kazık da yiyen Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt, Ocak 1968'te Beyrut'ta toplanarak; "Diğer Arap devletlerinin, ulusal petrol politikalarına müdahale

82 Şükrü Gürel, **Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Rolü**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1979. s. 119

83 Pala, s.80.

84 Gürel, s. 121

etmelerini önlemek” amacıyla Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü’nü, yani OAPEC’i kurdular.⁸⁵

Başlangıçta siyasi amaçlı bir kuruluş olmadığını ilan eden bu yeni örgütün en kritik üyelik koşulu (kuşkusuz Arap olması ilk şarttı), “Petrolün üye ülkenin temel ihracat kalemini oluşturması”ydı. Bu özel koşul, Mısır ve Cezayir ile birlikte diğer Arap Birliği üyelerini elimine ediyordu. Ancak 1969 Eylül’ünde patlak veren Kaddafi Devrimi ile daha radikal bir çizgiye geçen Libya’nın yoğun baskıları sonucunda, ekonomilerinde petrol sanayinin yerine bakılmaksızın, petrol ihraç eden tüm Arap devletleri de OAPEC’e kabul edildiler.⁸⁶

Kaddafi önderliğindeki yeni Libya, petrolün politik bir silah olarak kullanılmasını asli amaç olarak görüyordu. Bu nedenle kuruluşunun yeni üyelere açılması ve amaçların değiştirilmesi için OAPEC’e büyük baskı yaptı; Süreç 1970’te Cezayir, Abu Dabi, Bahreyn, Dubai ve Katar; 1972’de ise Irak, Suriye ve Mısır’ın da üyeliğe kabul edilmesiyle sonuçlandı. Yeni Libya yönetiminin baskısıyla OAPEC, bir anda orijinal kuruluş amacının anti-tezine dönüştürüldü. Petrolü de silah olarak kullanmayı amaçlayan “Arap politik aracı” haline getirildi. Petrol şirketlerince kesinlikle ciddiye alınmayan OAPEC’in piyasadaki yeri ve önemi, 1973’teki büyük krizde gayet iyi anlaşılacaktı.⁸⁷

Şimdi OPEC’in hikayesi üzerinde biraz duralım.

B. OPEC

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Orta Doğu petrol sahaları üzerindeki etkilerini artıran İngiliz, Amerikan ve diğer ülkelerin petrol şirketleri, 1950’lere gelindiğinde Orta Doğu ham petrol üretiminin yaklaşık %90’ını kontrol etmekteydi. İtalyan Mattiel’in tanımlamasıyla yedi kızkardeşler olarak da bilinen bu şirketler Amerikalı Exxon, Social, Mobil, Texaco, Gulf; İngiliz BP ve İngiliz Hollanda ortaklığı Royal Dutch Shell şirketleriydi. Bu yedi şirkete Fransız Devlet şirketi CFP’yi de

85 Pala, s. 81.

86 Pala, s. 81.

87 Pala, s. 81.

eklemek gerekir. Her ne kadar diğer şirketlerle karşılaştırıldığında daha küçük olmasına karşın CFP şirketi de Orta Doğu'da önemli bir üretime sahipti. 1930'ların sonuna kadar bu sekiz şirket dünya petrol endüstrisinde tam bir denetime sahiptiler. Bu sekiz şirket birlikte komünist olmayan ham petrol üretiminin en az 4/5'ini üretmekteydi. Orta Doğu'da Amerikan şirketleri öncelikli olarak Aramco ile Suudi Arabistan petrolünün tümünün üretirken, Dr. Musaddık sonrası dönemde İran üretiminde de önemli bir pay elde etmişlerdi. İran'da İngiliz BP şirketi ile Fransız CFP Amerikalı şirketler ile birlikte ham petrol üretimini gerçekleştiren diğer şirketlerdi. Kuveyt'teki ham petrol üretimi BP ile Gulf'ın ortaklaşa %50-%50 hisse sahibi olduğu KOC tarafından gerçekleştirilmekteydi. Irak'ta IPC ortakları ve Abu Dabi'de (sonra BAE) BP en önemli üreticiyken, Katar'da IPC'nin yanında Shell ülkenin deniz alanlarındaki petrol imtiyazını elde eden şirketti.⁸⁸

Orta Doğu'daki ham petrol üretimi sürekli artarken ve üretimden önemli gelirler elde edilirken, bu durum petrol üreticisi ülkelerin petrol imtiyazlarını sorgulamalarına yol açacak gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Büyük petrol şirketleri Orta Doğu'daki petrol düzenini korumak için birlikte hareket ederken, üretici ülkeler arasında yukarıda değindiğimiz ideolojik, politik ve ekonomik sorunlar bu ülkeleri birlikte hareket etmektен alıkoymaktaydı. Zira, bu ülkeler aynı zamanda kendi gelirlerini artırmak için şirketleri topraklarındaki üretimi artırmaya zorlamaları dolayısıyla da birbirlerine birer rakip durumundaydılar. Ancak, 1950'li yıllarda meydana gelen gelişmeler üretici ülkelerin şirketler karşısında birlikte hareket etmelerine yol açmıştı. OPEC'in kurulması sürecinde rol oynayan bu gelişmeleri iki başlık altında toplayacak olursak bunlardan birincisi ekonomik ikincisi ise siyasal gelişmelerdir.⁸⁹

A. OPEC'İN KURULMASI SÜRECİNDE ROL OYNAYAN EKONOMİ - POLİTİK FAKTÖRLER

1920'lerde ve 1930'larda çok uluslu petrol şirketlerine verilen imtiyazların büyük bir kısmı üretici ülkelerin çıkarından ziyade petrol şirketleri ve onların ülkelerinin yararına işleyen kendine özgü bir sistemin ürünüydü. Doğal olarak bu sistem petrol şirketleri ile üreticisi ülkeler arasında bulunan asimetrik bir ilişkiden

88 Võ Xuân Hân, *Oil, the Persian Gulf States, and the United States*, Westport: Praeger Publishers, 1994, s. 31

89 Ayhan, s. 220.

kaynaklanmıştı. Ancak, üretici ülkeler ile petrol şirketleri arasında bu asimetrik ilişkinin ortaya çıkmasının bir çok tarihsel nedeni vardı. Bunlardan en önemlisi Arap ülkelerinin hem doğusunda (politik ve teritoryal anlamda) hem de Manda yönetimleri ile idare edilmelerinden İran hariç birincil derecede İngiltere ve Fransa'nın sorumlu oluşuydu. Nitekim, gene İran dışındaki imtiyaz anlaşmalarının yapıldığı yıllarda 1920'li ve 1930'lı yıllardır. Irak'tan imtiyazlar bu ülke doğrudan İngiltere'nin işgali altındayken alınmıştı. Kuveyt, Katar, Abu Dabi ve diğer emirliklerle de İngiliz protektorası döneminde imtiyaz anlaşmaları imzalanmıştı.⁹⁰

Petrol üretici ülkelerle yapılan imtiyaz anlaşmalarının kendine özgü bir sistemi vardı. İmtiyaz sisteminin en temel özelliği, hükümetlerinin desteğini arkasına alan uluslararası petrol şirketlerinin petrol üreticisi ülkelerin petrol sektörü üzerinde kapsayıcı bir denetim kurmalarıydı. Diğer özellikler ise, imtiyaz sürelerinin uzun bir dönemi kapsaması, şirketlerin petrol üretimi ve satışı konusunda bağımsız davranma gücü, şirketlerin mali konularda üretici ülkelere hesap vermemesiydi. Dolayısıyla imtiyazlar üretici ülkelerin petrol üzerindeki tüm haklarından feragat etmesiyle ortaya çıkmıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi imtiyaz sürelerinin çok erken tarihlerde verilmiş olması, zamanla şirketleri o ülkenin petrol endüstrisinde monopol durumuna getirmişti. Şirketler fiyat, üretim ve ihracat üzerinde bağımsız bir gücü. Diğer bir deyişle üretici ülkelerin şirketlerin kararları üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktaydı. Zira, hükümetlerin petrolden kaynaklanan geliri de petrol şirketlerinin gelirleri karşısında oldukça önemsiz kalmaktaydı. Petrol üreticisi ülkeler ile petrol şirketleri arasında kurulan asimetrik ilişkinin bir diğer nedeni de dönemin siyasal liderlerinin petrol sektörü konusunda bilgisiz ve öngörüsüz, ülkelerinin ise teknoloji yoksunu olmasıydı. Bu eksikliklerin yanında bir de bu ülkeler ekonomik yetersizlikler içerisinde oldukları bir sırada imtiyaz anlaşmalarını imzalamışlardı. Ayrıca büyük petrol şirketleri 1928 As-Is Anlaşması'nda görüldüğü gibi kendi aralarında kartel benzeri anlaşmalar yaparak, piyasa paylaşımı, üretim, fiyatlandırma gibi konularda ortak hareket edebilmekteydi. Zira, 1950'lerde İran'ın kendi petrolünü millileştirme girişimine ya da Irak'ın kuzey Rumeyla petrol sahasına dönük

90 Abbas Alnasrawi, **Arap Nationalism, Oil, and the Political Economy of Dependency**, New York-London: Greenwood Press, 1991, s. 70.

girişimlerinin engellenmesinde petrol şirketleri oldukça başarılı bir işbirliği gerçekleştirmişlerdi.⁹¹

Ancak, 1960'a doğru üretici ülkeler imtiyaz sürelerinin uzunluğu, şirketler tarafından işletilmeyen imtiyaz sahalarının kamulaştırılması, vergi ve hesap sorunları, doğalgazın kullanımından kaynaklanan parasal sorunlar, yönetsel sorunlar, yabancı işgücü, ülke vatandaşlarının çalışma koşulları, üretim giderlerinin düşürülmesi ve fiyatlandırma gücüne etki etme gibi konularda birlikte hareket etme iradesi geliştirmek için önemli girişimlerde bulunmuşlardı. Zira, petrol sektörünün genişlediği bir dönemde tek başına hareket eden hükümetlerin bu konudaki çaresizliği ve petrol şirketlerinin uzlaşmaya yanaşmaması, üretici ülkelerde varolan politik ve ekonomik istikrarsızlığı derinleştirmekteydi. Eski bir Iraklı Ekonomi Bakanı petrol ve politik istikrar arasındaki ilişkiyi şu sözlerle açıklamaktaydı: "Bizim ekonomik gelişmemiz petrolden akan gelire bağlıdır. Bizim tüm politik istikrarımız petrolün akmasına bağlıdır. Bu özel bir şirketin ticari olayı gibi değildir. Bu olay bir bütün olarak Irak Devleti'ni etkilemektedir".⁹² Bu durum diğer üretici ülkeler açısından da aynıydı. Dolayısıyla üretici ülkeler de aynı petrol şirketleri gibi, politik ve ekonomik istikrarı sağlayabilmek için petrol gelirinden daha fazla pay elde etmek istemekteydi. Üretici ülkelere bazıları ise sömürge döneminden kalan ilişkiyi bitirmek için petrol şirketlerini hedef almışlardı. Toparlayacak olursak yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere OPEC'in kurulması sürecinde gerek ekonomik gerekse siyasal unsurların önemli bir rol oynadığı görülmektedir. OPEC'in kurulması sürecinde rol oynayan bu faktörler üzerinde ayrıca durmakta yarar var.

1. EKONOMİK FAKTÖRLER

a. Orta Doğu Petrolünün Artan Önemi

1950-60 arası dönemde Dünya enerji tüketiminde petrolün yeri %38 iken, 1958'de %40'a çıkmıştır. Diğer yandan Avrupa'da hâlâ en önemli enerji kaynağı olan kömürün toplam enerji tüketimindeki payı ise hızla düşmekteydi. 1938'de %81 olan bu pay, 1955'te %60'ın altına düşmüştü. ABD'den farklı olarak Avrupa'da petrolün

91 Alnasrawi, s.70-71.

92 Alnasrawi, s.75.

toplam enerji tüketimindeki payı, II. Dünya Savaşı öncesi dönemde %6'lar civarındayken, bu oran Savaştan sonra hızla yükselerek 1955'te %23'e çıkmıştı.⁹³

1950'lerin başında kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin 11 milyar ton (93.3milyar varil) olduğu hesaplanmıştı. Bu rezervlerin 4.4 milyar tonu Meksika'nın da içerisinde yer aldığı Kuzey Amerika bölgesinde yer alırken, Orta Doğu'daki rezerv miktarı da 4.1 milyar tondu Diğer petrol rezervleri ise SSCB'nin denetimindeki topraklarda bulunmaktaydı. 1948 yılı itibariyle Basra Körfezi ülkeleri dünya petrol üretiminin yaklaşık %11.9'unu gerçekleştirirken, ABD tek başına dünya petrol üretiminin yaklaşık %59'unu gerçekleştirmekteydi.⁹⁴

Öte yandan 1950'lerin ortasında, gelecekte önemli bir ithalatçı ülke konumuna geleceği belirginleşen ABD'de, kendi petrol rezervlerini koruma yönünde önemli adımlar atılmıştı. Amerikan petrol şirketleri başta olmak üzere çok uluslu şirketler artan dünya petrol tüketimini karşılayabilmek için zengin rezervlerin bulunduğu ve diğer bölgelerle karşılaştırıldığında nispeten daha ucuz maliyetlerle elde edilen Orta Doğu petrolüne yönelmişlerdi. II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda konuyla ilgili bir rapor hazırlayan Amerikan Senatosu, dünya petrol ihtiyacının %70'inin ABD petrol üretimiyle karşılandığını, ancak ABD üretiminin aynı hızla devam etmesi durumunda Amerikan rezervlerinin tükeneceğini ileri sürmüştü. Aynı raporda Amerikan rezervlerinin uzun dönemli kullanılabilmesi için Orta Doğu'daki petrol üretiminin artması gerektiğine işaret edilmişti.⁹⁵ ABD, artan üretime ve rezervine karşın, endüstride, ulaşımda, ziraatta ve daha bir çok alanda dünyanın en fazla petrol tüketen ülkesi konumundaydı. Olası bir Amerikan ithalatını karşılayacak Avrupa'daki bilinen petrol rezervlerinin bir kısmı ise Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altına girmişti. Geriye hem ABD hem de müttefiki ülkeler için Basra Körfezi ülkelerinde bulunan rezervler kalmaktaydı. Bu çerçevede de öne çıkan soru Körfez ülkelerindeki rezervlerin miktarının Batı'nın artan tüketimini karşılayabilecek miktarda olup olmadığıydı.

1960'lara gelindiğinde Basra Körfezi'ndeki petrol üretimi 5.3 milyon varile çıkmıştı. Aynı yıl dünyadaki toplam petrol üretimi ise 21 milyon varil olmuştu.

93 Lubell, Harold, "Security of Supply and Energy Policy in Western Europe", **World Politics**, Vol: 13, No:3 (Apr., 1961), s.404-406.

94 Ayhan, s.223.

95 Gürel, s.73-74.

ABD'nin toplam petrol üretimi ise 7.4 milyon varile yükselmişti.⁹⁶ Ancak Amerikan petrol üretimi dış satımdan ziyade iç tüketime edilmekteydi. Orta Doğu'nun dünya petrol üretiminde artan önemi daha iyi görebilmek için Ekler bölümünde sunulan **Tablo-1'e** bakmakta yarar var. Tabloda da görüldüğü gibi II. Dünya Savaşı sonrası Suudi Arabistan başta olmak üzere tüm Orta Doğulu ülkelerin birer petrol ihracatçısı ülke konumuna geldiği görülmektedir.⁹⁷

Tablo-1:1920-1950 Arası Ortadoğu'nun Dünya Petrol Üretimindeki Yeri

Bölge	1926		1936		1946	
	Üretim	İhracat%	Üretim	İhracat%	Üretim	İhracat%
Amerika kıtası						
ABD	105.000	6%	146.000	7%	230.000
Venezuela	5.000	94%	23.000	99%	56.000	90%
Meksika	14.000	85%	6.000	59%	7.000	15%
Trinidad	700	77%		1.800	80%	
Diğer Ülkeler	3.000	55%	72.000	55%	8.000	50%
Toplam	128.000	20%	184.000	23%	304.000	19%
İran	5.000	85%	8.000	90%	19.000	90%
İrak	4.000	90%	19.000	90%
S:Arabistan	8.000	100%
Bahreyn	1.000	100%	1.000	100%
Kuveyt	800
Toplam	5.000	85%	13.000	91%	33.300	94%
Diğer Bölgeler	18.000	30%	46.000	35%	33.000	
Dünya Toplamı	151.000	23%	243.000	29%	370.000	24%

Kaynak: Arthur Hearn, "Oil and the Middle East", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Vol:24, No:1 (Jan., 1948), s. 71

Diğer yandan 1960 yılı itibariyle 290 milyar olan kanıtlanmış dünya petrol rezervleri içerisinde ABD'nin payı 32 milyar varil iken, Basra Körfezi ülkelerindeki

⁹⁶ Ayhan, s. 224.

⁹⁷ Arthur Hearn, "Oil and the Middle East", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Vol:24, No:1 (Jan., 1948), s. 71.

kanıtlanmış rezerv S. Arabistan'da 50 milyar varil, Kuveyt'te 62, Irak'ta 25 ve İran'da 35 milyar varil olarak hesaplanmıştı.⁹⁸

1950'de dünyada kanıtlanmış petrol rezervi 93 milyar varil iken bunun en az %40'ını ABD'deki rezervler oluşturmaktaydı. Oysa 1960'da Amerikan rezervleri gerçekleştirilen petrol araştırmalarına rağmen önemli bir artış göstermez iken, Basra Körfezi'ndeki rezerv miktarı yaklaşık 170 milyar varile çıkmıştı. Dolayısıyla Basra Körfezi'ndeki toplam rezervin dünya petrol rezervi içerisindeki oranı yaklaşık %55'e ulaşmıştı. 1960'lara doğru Orta Doğu'nun dünya petrol üretimindeki yeri de gözle görülür şekilde değişmişti. 1959 yılında günlük Amerikan petrol üretimi yaklaşık 2 milyon varil iken, bu rakam 1960'da 2.6 milyon varile ancak çıkartılmıştı. Oysa Orta Doğu ülkelerinin petrol üretimi 640 bin varilden 1.7 milyon varile çıkmıştı. Bu miktar 1966 yılında 3.5 milyon varile ulaşacaktı.⁹⁹

Küresel anlamda petrol talebinin arz ile birlikte artması, bu sektördeki para akışının da genişlemesine yol açmıştı. Arz ve talepteki artışlar, Orta Doğu'nun önemini bir kat daha artırırken, 1960'lara doğru Orta Doğu ülkelerinin petrol gelirlerinden aldığı payda önemli bir değişiklik olmamıştı. Sonuç olarak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Basra Körfezi'nde bulunan yeni petrol rezervleri sayesinde dünya enerji merkezi ABD'den Körfeze kayarken, Körfez ülkeleri düşük petrol gelirleri ile yetinmek zorunda kalmışlardı. Bu durum üretici ülke-imtiyazlı şirket ilişkilerinin zamanla bozulmasında önemli bir faktör olmuştur. Bir çok üretici ülke küresel enerji tüketiminde artan önemini ekonomik ve politik güce dönüştürmek istemekteydi.

b. Petrol Endüstrisinin Yapısının Değişmesi: Yeni Petrol Şirketlerinin Piyasaya Girmesi

Orta Doğu'da yeni ve zengin petrol sahalarının keşfi, sektörde kartel konumunda bulunan büyük petrol şirketlerini ciddi şekilde etkiledi. Hızla artan dünya petrol tüketimine karşın yeni rezervlerin bulunması, aynı zamanda sektöre yeni aktörlerin girmesine yol açtı. 1960 öncesi dönemde yedi büyükler olarak bilinen Exxon, Royal Dutch Shell, BP, Gulf Oil, Texaco, Socal, Mobil ve CFP şirketleri piyasanın yaklaşık %92'sini kontrol etmekteydi. Bu oran 1960'larda dramatik olarak %80'lere

⁹⁸ Altuğ, Fevzi, *Petrol Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Türkiye*, Bursa: Akademi Kitabevi Yayınları, 1983 s, 18.

⁹⁹ Han, s. 2.

geriledi.¹⁰⁰ Değişiklik küçük gibi görünmesine karşın yeni şirketlerin üretici ülkelerle farklı koşullarda üretim paylaşım kontratları imzalamaları, sektördeki eski üretim-paylaşım anlaşmalarını tartışmaya açtı. Petrol piyasasında yerini almak isteyen yeni şirketler, imtiyaz elde edebilmek için kendi kârlarında indirimlere gitmişlerdi. Bu durum 'kontrollü' bir şekilde Orta Doğu'daki petrol endüstrisinin gelişmesine çaba harcayan yedi büyüklerin piyasayı denetleme gücünü zayıflattı. Zira büyük şirketler tarafından oluşturulan petrol düzeni iki temel üzerine oturtulmuştu. Bunlardan birincisi Orta Doğu'daki petrol üretimi, rafine, dağıtım ve fiyatlandırmanın bir birine bağlı kompleks bir yapı halinde işlemesini sağlamak, ikincisi ise petrol gelirlerinin paylaşımında standart bir uygulama oluşturmaktı.

Petrol paylaşım anlaşmalarının eleştirilmesine yol açan en önemli gelişmelerin başında ENI'nin Başkanı Mattei'nin İran Şahı ile %75-%25 oranında bir imtiyaz anlaşması imzalamaya razı olmasıydı. Anlaşma ile ENI'nin bir alt kolu olan AGIP ve NIOC arasında kurulan Société Irano-Italienne des Pétroles (SIRIP) İran'daki ortak arama ve üretim faaliyetlerini üstlenmişti. SIRIP coğrafik olarak sınırlı bir alanda imtiyaz elde etmesine karşın %75-%25 kâr paylaşım anlaşmasının kısa sürede hem yedi büyüklerin hem de üretici ülkelerin imtiyaz anlaşmalarına bakışını etkilemesi kaçınılmazdı.¹⁰¹ Nitekim ENI'den birkaç ay sonra Amoco adlı Amerikalı bir şirket de NIOC ile yarı yarıya prensibini bozan yeni bir anlaşmaya imza attı. İki şirket arasında imzalanan ortaklık anlaşmasına dayanılarak kurulan Iranian Pan American Oil Company (IPAC) da kârın %75'ini Tahran'a bırakmayı taahhüt etmişti. Nitekim hem İtalyanlar hem de IPAC imtiyaz alanlarında petrol bulmuştu.¹⁰² Bu da Japonların arayışlarını hızlandırmasına yol açtı.

IPAC ve SIRRI anlaşmalarından sonra bir Japon petrol şirketleri konsorsiyumu Suudi Arabistan ve Kuveyt'e ait tarafsız bölge açıklarında petrol arama işine girmek için Riyad ve Kuveytcity'de görüşmelerde bulunmuştu. Japan Petroleum Trading Company (JPTC) ile Suudi yetkililer arasında sürdürülen görüşmeler sonucu iki taraf arasında bir imtiyaz anlaşması imzalandı. Görüşmeler sonucunda Japon konsorsiyumu kârdan %44 pay almaya razı olmuştu. Suudi Arabistan hükümeti kârın

100 Ayhan, s. 226.

101 Perry, Jane -Carey, Clark, "Iran and Control Its Oil Resources", **Political Science Quarterly**, Vol: 89, No:1 (Mar., 1974), s. 153.

102 Perry, Carry, s.153-154.

hem %56'sını hem de petrole rastlanması durumunda şirketten %10 hisse almaya hak kazanmıştı. 1957 Ekiminde Suudi Arabistan ile anlaşmanın imzalanmasının ardından Kuveyt hükümeti de Japon konsorsiyumu ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmada diğer koşulların yanında konsorsiyum ayrıca kârın %57'sini Kuveyt'e önermişti. Japon firmalarıyla yapılan anlaşmaların önemi şunlardı:

a Anlaşma metninde Arap topraklarında üretilecek petrolün Arapların düşmanlarına satılmayacağını açıkça belirtilmesi;

b Suudi Arabistan hükümetinin yönetim kurulunda iki üye ile temsil edilmesi

c Anlaşmada ayrıca her hangi bir sorunla karşılaştığında şirket hükümetinin soruna taraf olmayacağını açık bir madde olarak yer almış olmasıydı.

Suudi imtiyazının süresi 46,5 yıl iken Kuveytliler bu süreyi 44,5 yıl olarak kabul etmişlerdi. 1959'da bölgede arama çalışmalarını başlatan Japon şirketlerinin yeni kâr paylaşım anlaşmalarıyla Orta Doğu'daki %50- %50 petrol düzeninin kökten değişmesi artık bir zaman meselesi haline gelmişti.¹⁰³

Öte yandan uluslararası alanda petrol endüstrisinde yaşanan değişikliklerin de OPEC'in kuruluşunu etkilediğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda Venezüella'da 1958 yılında bir halk ayaklanması sonucu Betancourt hükümetinin kurulması oldukça önemli bir gelişme olmuştu. Yeni hükümetin petrol bakanlığına ise Afranzo adında ulusalcı bir kişi getirilmişti. Yeni yönetimin ilk işi petrol paylaşımında geçerli olan %50-%50 eşit kar paylaşım anlaşmasını değiştirmek olmuştu. Venezüella, Meksika'dan farklı olarak diğer petrol üreticisi ülkelerle birlikte hareket etme yönünde ilk başta İran'la daha sonra diğer ülkelerle bir diyalog kurmaya çalışmıştı. Bu bağlamda 1948 yılında çıkardığı bir yasa ile petrol endüstrisinde yarı yarıya (%50-%50) paylaşım anlaşmalarını başlatan Venezüella, 1958'de çıkardığı bir diğer yasa ile de %50-%50 kâr paylaşım anlaşmasını %60 devlet %40 şirket olarak değiştirmişti. Yeni düzenleme ile devletin kârının en az %60 olması sağlanmıştı. Yasa, 1958 yılından geçerli olmak üzere geçmiş anlaşmaları da kapsayacak şekilde çıkartılmıştı.¹⁰⁴ Ayrıca aynı yıl hükümet %60-%40 bölüşüm ilkesi çerçevesinde açık arttırma yolu ile yeni imtiyazlar dağıtmıştı.¹⁰⁵

103 Ayhan, s. 227.

104 Durand Daniel, **Uluslararası Petrol Sorunları**, Teoman Tunçdoğan, (Çev.), İstanbul: Gelişim Yay. 1974, s. 99-102.

105 Altuğ, s. 92.

Özellikle, diğer gelişmelerin yanında petrol endüstrisinde yaşanan bu iki gelişme ve imtiyazlı şirketlerin bu konuda yaptırım uygulayamamaları Arap petrol üreticilerinin, kendi petrol düzenlerini değiştirme yönünde harekete geçmesinde önemli bir rol oynamıştı.

c. Arz-Talep Dengesinin Bozulması

Petrol endüstrisinin yapısında meydana gelen bir diğer değişiklik de SSCB'nin ucuz petrol arzı sonucu oluşmuştu. 1950'lerin sonlarına doğru SSCB'nin piyasaya yoğun bir şekilde düşük fiyattan petrol ihraç etmesi uluslararası alanda petrol fiyatlarının afişe fiyatların altına düşmesine yol açmıştı. 1950'lerin sonunda Sovyet çıkışlı petrol miktarı piyasayı etkileyebilecek bir orana ulaşmıştı. Sovyetler Birliği 1950'de 277 milyon varil olan üretimini 1961'de 1.2 milyar varile çıkartmıştı. Sovyetler Birliği 1959 yılında yaklaşık 205 milyon varil petrol ihraç ederken ihraç kapasitesi 1961'de 292 milyon varil ulaşmıştı. Sovyetler özellikle Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş ülkelere ucuz petrol satmaktaydı. Sovyetler Birliği ile 1960 yılında İtalyan ENI arasında yapılan 4 yıllık petrol satış anlaşması, piyasadaki arz miktarının daha da yükseleceği beklentisini güçlendirdi. Bu da piyasa fiyatları üzerindeki düşüş ağırlıklı baskıyı artırdı. Tabiatıyla afişe fiyatların altında Sovyet petrolünün her geçen yıl piyasaya daha fazla girmesi büyük şirketlerin petrol endüstrisi üzerindeki üretim ve fiyat denetimini zayıflattı. 1950'lerin sonlarına doğru Sovyetlerden ucuz petrol konusunda destek alan ENI'nin, daha fazla petrolü daha ucuz fiyatlarla piyasaya sürmeye devam etmesi sonucu imtiyazlı şirketler de kendi piyasalarını kaybetmemek için buna fiyat kırarak cevap verdi. Sovyetler Birliği'yle petrol alımı konusunda anlaşan İtalyan ENI şirketi, 1950'lerin sonunda Batı Avrupa'ya ucuz Sovyet petrolü ihraç etti. Yukarıda da belirtildiği gibi Sovyetler Birliği'nin petrolü, o dönemin afişe fiyatlarının oldukça altında 1.30-1.40 dolar bandında petrol satması büyük şirketlerin daha önce ilan edilen afişe fiyat üzerinden petrol satmasını zorlaştırmıştı. Sovyetler Birliği 1950'li yıllarda ekonomik ve stratejik nedenlerle Batı ülkelerine ucuz petrol satmaktaydı. Bu çerçevede 7 büyüklerin düşük petrol fiyatlarından kaynaklanan kâr kayıplarını 1959 ve 1960 yılında tek başlarına yüklenmek yerine üretici ülkelere fatura etme yoluna gitmeleri üretici ülke-imtiyazlı şirket arasındaki sorunları büyüttü.¹⁰⁶ Temel gelir kaynakları petrol olan üretici ülkelerin buna tepki göstermesi kaçınılmazdı.

1950'lerde yaygın bir şekilde kabul gören %50-%50 paylaşım prensibine rağmen fiyatların tek taraflı bir şekilde düşürülmesi doğrudan üretici ülkelerin petrol

106 Münir Cerit, **Petrol Emperyalizm**, Ankara: Sol Yayınları, 1965, s. 65.

gelirlerinin azalması anlamına gelmekteydi. Petrol şirketleri 1948’de 2.18 dolar olarak belirledikleri afişe petrol fiyatını 1960’ta 1.80 dolara kadar indirmişlerdi. Buna karşın Amerikan iç piyasasında petrolün varil fiyatı 2.68 dolardan 3.28 dolara çıkmıştı.¹⁰⁷ Yukarıda da belirtildiği gibi imtiyazlı şirketler Orta Doğu petrolünün Avrupa ve Amerikan pazarında daha fazla kullanılmasını sağlamak adına 1948-1949 yıllılarında petrolün fiyatını 2.20 dolardan 1.70 dolara indirmişlerdi. Ancak, 1950’lerde Orta doğu kökenli siyasal ve ekonomik krizlerin etkisiyle, imtiyazlı şirketler afişe fiyatları tekrar yukarı çekmek zorunda kalmışlardır. Özellikle, Süveyş Krizi sonrası petrol piyasasına bağımsız şirketlerin ve Sovyetler Birliği’nin daha fazla petrol vermesine rağmen imtiyazlı şirketler petrol fiyatlarını yaklaşık %25 yükseltmişlerdi. 1953’te 1.93 dolar olan Suudi Arabistan çıkışlı ham petrolün afişe fiyatı 1957’de 2.08 dolar olmuştu. Nitekim, 1950’lerde üretici devletler ile şirketler arasında yapılan anlaşmalarda üretici ülkelerin gelirleri afişe petrol fiyatlarına bağlandığından bu artış doğrudan üretici ülkelerin gelirlerine yansımıştı.¹⁰⁸

Sonuç olarak 1960’lara gelindiğinde petrol sektörü yedi büyükler olarak bilinen petrol şirketlerinin denetleyebileceğinden çok daha büyük bir sektör haline dönüşmüştü. Yedi büyükler 1950’lerin başına kadar üretim, afişe fiyatın belirlenmesi, rafineri, ulaştırma gibi alanlarda kartel gibi hareket ederek petrol sektörü üzerinde büyük bir denetim kurmuşlardı. Ancak, bu tarihten sonra hem bağımsız Amerikan şirketleri, İtalya ENI ve Japon Konsorsiyumunun hem de Sovyetler Birliği’nin petrol piyasasına girmeleri, yedi büyükler tarafından kurulan petrol arz ve satış düzeninin kökten değişmesine yol açmıştı. Petrol piyasasında yaşanan rekabet, doğrudan üretici ülkelerin gelirlerine yansırken da, Venezüella Petrol Bakanı Afranzo’nun bir petrol üreticisi ülkeler birliği kurma yönündeki çabalarının hayata geçirilmesi daha kolay oldu.

d. New Jersey’den Gelen Resmi Fiyat İndiriminin Etkisi

1960’a gelindiğinde imtiyazlı şirketler bir yandan Sovyet kaynaklı ucuz petrolle diğer yandan da Amerikan pazarının kapanması sonucu Avrupa ve Pasifik pazarına yönelen bağımsız şirketlerden gelen petrocülerle rekabet etmek zorunda

107 Alnasrawi, s. 76.

108 Gürel, s. 103-104.

kalmışlardı. Zira, aynı zamanda piyasada aşırı bir üretim sözkonusuydu ve büyükler bu aşırı üretimi kontrol edebilecek durumda değildi. İmtiyazlı şirketlerin önlerinde iki alternatif bulunmaktaydı. Bunlar, afişe fiyatlara dokunmadan kendi satış fiyatlarını düşürerek zararı doğrudan yüklenmek ya da doğrudan afişe fiyatlar üzerinde bir indirim yaparak kârdan doğan zararı üretici ülkeler ile birlikte yüklenmek. Fiyat indirimlerine dönük tartışmaların sürdüğü 1960 yazında Aramco ortaklarından New Jersey Başkanı Monroe Rathbone, şirketin yönetim kurulunu konuyla ilgili toplantıya çağırmişti. Rathbone, doğrudan afişe fiyatların indirilmesini ve böylelikle zararın şirket ve üretici ülkeler arasında bölüştürülmesini önermekteydi. Orta Doğu'da yükselen milliyetçiliğe dikkat çeken Yönetim Kurulu üyeleri ise, bu öneriye karşı çıkmışlardı.

“Şirketin Orta Doğu uzmanlarından Howard Page, Başkanı Orta Doğu'da artan Batı karşıtı milliyetçilik hareketlerini kavrayamamakla suçlamaktaydı. Bu konuda Başkanı ve onu destekleyen grubu ikna etmek için Orta Doğu'dan yeni dönmüş Wanda Japlonski'yi Yönetim Kurulu toplantısına davet etmişti. Japlonski, petrol ve Arap milliyetçiliğinin sloganını bayrak edinen Nasır'ın Arap Orta Doğu'sunda artan prestijine dikkat çekmenin yanı sıra, artan Arap milliyetçiliğinin Irak ve Suudi Arabistan'da petrol şirketlerinin millileştirilmesini gündeme getirebilecek ölçütlerde olduğuna dikkat çekmişti”.¹⁰⁹

Toplantıda Page ve arkadaşları fiyat indirimi yapılacaksa bunun üretici ülkelere danışarak ve müzakere sonucu yapılmasını tavsiye etmelerine rağmen Başkan Monroe Rathbone'yi ikna edememişlerdi. Temmuz ayında şirket Orta Doğu çıkışlı petrol fiyatlarını düşürme kararı aldıktan sonra, 9 Ağustos 1960'da ham petrolün afişe fiyatını 14 sent düşürdüğünü açıkladı. Başta BP şirketi olmak üzere imtiyazlı şirketler piyasa koşulları ile hareket edilerek Orta Doğu petrolünün fiyatının düşürülmesini doğru bulmadıysa da, resmi petrol fiyatlarında indirime gittiler.¹¹⁰ Afişe fiyatların indirildiğinin açıklanmasından hemen sonra Irak, petrol üreten diğer ülkeleri Bağdat'ta imtiyazlı şirket politikalarına karşı ortak bir tutum belirlemek için toplantıya çağırdı.¹¹¹ Mısır ile sorunlu olan Suudi Arabistan Bağdat'ın yalnızca petrol üreticisi ülkeleri böyle bir toplantıya çağırmasını desteklemişti. İran, Irak, S. Arabistan, Kuveyt ve Venezüella

109 Yergin, s. 492.

110 Yergin, s.492.

111 Parra, s. 97.

hükümetlerinin temsilcilerinin katıldığı toplantı 10 Eylül 1960'da başlayan ve 4 gün süren toplantının ardından yapılan açıklamada, toplantıya katılan ülkelerin petrol politikalarını koordine etmek için Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) kurduklarını ilan etmişlerdi.¹¹²

Sonuç olarak petrol üreticisi ülkeler arasında 1950'lerin başında başlayan dayanışma, 1960'ta petrol şirketlerinin resmi petrol fiyatlarını bir kez daha tek taraflı bir şekilde düşürmesi sonucu OPEC'i kurmalarına yol açmıştı. Ancak, OPEC'in kurulması yalnızca petrol fiyatları ile ilişkili bir durum değildi. OPEC dönemin ekonomik ve siyasal gelişmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Siyasal koşulların başında Musaddık'la başlayan ve Nasır'la devam eden Batı karşıtlığının etkili bir toplumsal destek bulmasıydı. Yukarıda saydığımız tüm bu gelişmelere karşın imtiyazlı şirketlerin 1960 yılında halen eski stil üretici devlet-imtiyazlı şirket ilişkisini sürdürme gayreti OPEC'in kurulmasında önemli bir faktör olmuştu.

2. POLİTİK FAKTÖRLER

a. Orta Doğu'da Batı Aleyhtarı Toplumsal ve Politik Muhalefetin Etkisi

1950'lerde meydana gelen bir çok olay petrol şirketleri ile petrol üreticisi ülkeler arasındaki ilişkiyi etkilemişti. Bunlar arasında en önemlisi kuşkusuz, Arap Orta Doğu'sunda ve Basra Körfezi'nde anti sömürgeci bir anlayışa dayanan milliyetçi akımların hem toplumsal hem de politik anlamda güç kazanmasıydı. II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde İran'da gücünü artıran milliyetçili ve sol tendanslı parti ve grupların ortak noktaları milli bir petrol politikası takip etmeleriydi. İran ile İngiltere arasındaki petrol krizinin CIA destekli bir darbe sonrası çözümlendiği bir dönemde Kahire, Süveyş Kanalı'nı millileştirerek Batı petrol güzergahını istikrarsızlaştırmıştı. Süveyş Krizi sonrası Nasır'ın başarısı, imtiyazlı şirketler açısından oldukça önemli sonuçları olacak gelişmeler zincirini başlatmıştı. Nasır, emperyal ilişki ağı içerisinde kurulan ekonomik, politik ve kültürel işbirliklerini yerinden sarsmıştı. Nasır milliyetçiliğinin esas öldürücü gücü ise 1958 Temmuzunda İngiltere destekli Irak Monarşisinin yıkılmasında ana katalizör görevi görmesiyle ortaya çıktı. Orta Doğu petrol düzeninin kurulmasında, Kırmızı Çizgi anlaşması ve daha petrol ile ilgili nice

112 Yergin, s. 494.

düzenlemelerin merkezi olan Bağdat'ın Batı kampından kopmasına yol açan darbe, şüphesiz Orta Doğu petrol düzeni açısından oldukça önemli bir gelişmeydi.¹¹³ Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi New Jersey'in afişe fiyatları indirmesinden sonra Bağdat diğer üretici ülkeleri konuyu görüşmek üzere ülkeye davet etmiş ve bu toplantının ardından da OPEC'in kurulduğu ilan edilmişti.

Orta Doğu ülkelerinde gelişen toplumsal ve politik milliyetçiliğin en temel karakteristiği anti sömürgeci oluşuydu. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere ve Fransa tarafından bölgeye dayatılan siyasi ve ekonomik düzene bir karşı çıkış olarak güçlenen ve toplumsal destek bulan Nasırizm ve Baas hareketleri, kısa sürede petrol düzenini hedef alan siyasi hareketler haline geldiler. Bu bağlamda Irak'ta, Mısır'da ve Suriye'de Arap milliyetçiliği temelinde yükselen iktidarlar, Batı ile işbirliği içindeki ülkeleri ve onların petrol düzenini hedef alan toplumsal hareketlere hem motivasyon hem de askeri ve ekonomik destek sağlamışlardı. Petrol, bu ülkeler tarafından dış politikanın önemli bir gündem maddesi haline getirilmişti. İmtiyazlı şirketler de faaliyetleri ile radikal ülkelerin eleştirilerinin toplumsal bir destek bulmasını istemeyerek yardımcı olmuşlardı. Radikallerin başında gelen Nasır aynı zamanda Arapların petrol silahını kullanarak İsrail'i ve onu destekleyen Batı'yı cezalandırması yönünde büyük bir kampanyaya öncülük etmekteydi. 1958 yılında yönetimi ele geçiren General Kasım'ın öncelikli hedefi IPC olmuştu. Tüm bu siyasi gelişmelere rağmen imtiyazlı şirketlerin petrol fiyatları üzerinde keyfi uygulamalarda bulunması zaten siyasallaşan Orta Doğu'da büyük bir tepkiye yol açmıştı. OPEC böyle bir toplumsal hareketin sonucu ortaya çıkmıştı.¹¹⁴

b. Arap Birliği Çerçevesinde Petrolün Siyasal Amaçlar İçin Kullanılması

1950'lerin başında başlayan Araplar arasında ortak bir petrol politikası belirlenmesi yönündeki girişimler, o tarihlerde genellikle birkaç toplantı ve tavsiye kararlarının ötesine gitmemişti. 1957 yılında Suriye, Arap Birliği Ekonomik Konseyine petrol gelirlerinin Araplar arasında endüstrileşme ve yaşam kalitesinin artırılması bağlamında bölüştürülmesi ve ayrıca petrol ulaşım güzergahlarının petrol endüstrisinin ayrılmaz bir parçası olduğunun kabul edilmesi yönünde bir öneri sunmuştu. Özellikle

113 Ayhan, s.234.

114 Gürel, s. 115.

petrol yoksunu olan Suriye ve Mısır'ın Arap Birliği çerçevesinde Orta Doğu petrolü üzerinde söz sahibi olma girişimleri petrol üreticisi ülkeler tarafından hoş karşılanmamasına rağmen, bu ülkeler, Süveyş Krizi sonrası dönemde Arap milliyetçiliğinin sembolü haline gelen Nasır'ı karşılarına almak istememişlerdi. Bu konuda ilk girişim ise yeni Irak yönetiminden gelmişti. Nasır karşıtı olmasına karşın Bağdat, 1959 Ocağında Birliğin Ekonomik Konseyi'ne "tüm petrol üreten Arap devletlerinde bir yasal düzenleme birliğine gidilmesi, Arap petrol rezervlerinin üretim denetlenerek korunması, böylece fiyatların da yüksek tutulmasının sağlanması, Arap devletleri arasında petrol teknisyenlerinin değişiminin sağlanması, Arap petrolünün yalnızca Arap devletlerinin topraklarından ulaştırılmasının sağlanması ve Arap Birliği çerçevesinde bir petrol araştırmaları enstitüsünün kurulması"¹¹⁵ yönünde bir öneride bulunmuştu. Önerinin ardından harekete geçen Arap Birliği Ekonomik Konseyi, daha önce kararlaştırıldığı üzere, Kahire'de petrol üreten Birlik üyelerinin yanı sıra petrol üreten diğer Arap Devletleri ile İran ve Venezüella'dan gözlemcilerin davet edildiği bir Konferans toplanması için ilk adımı atmıştı. Nasır yönetimi ile ilişkileri bozulan ve ülkedeki Nasır yanlılarını tutuklatan Irak'ın Arap Ligi Petrol Komitesi Başkanı olarak dolaylı bir şekilde katıldığı Birinci Arap Petrol Kongresi Nisan 1959 yılında Kahire'de toplanmıştı. Toplantıya ev sahipliği yapan Kahire, aynı zamanda Mısır ve Suriye'nin birlikte kurduğu ve K. Yemen'in de katıldığı Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin başkenti durumundaydı. Kongrenin sonunda taraflar arasında Mehdi Paktı adı altında bir anlaşma imzalandı. Anlaşma kısaca, afişe fiyatların tek taraflı değiştirilmesinin engellenmesi, üretici ülkelerin vergi gelirlerinin artırılması, ulusal petrol şirketlerinin kurulması, rafinere ve üretim kapasitelerinin artırılması konusunda ortak hareket edilmesini öngörmekteydi. Öte yandan Kongre'de alınan tavsiye kararları arasında en dikkat çekici olanı ulusal petrol şirketlerinin kurulmasının desteklenmesiydi.¹¹⁶

Kongre'de alınan tavsiye kararlarından biri de petrol üreticisi ülkeler arasında işbirliğinin artırılarak ortak bir üreticiler örgütünün kurulmasının sağlanmasıydı. Kongre'den sonra yayınlanan bildirmede katılımcılar "petrol üreten ülkelerin hükümetleri, bireysel olarak petrol kaynaklarının korunmasına yönelik ve istikrarlı bir şekilde petrolün uluslararası pazarlara aktarılması için kendi aralarında petrol

115 Gürel, s.116.

116 Parra, s. 94.

politikalarını koordine etmelidirler” ifadesi kullanılmıştı.¹¹⁷ Nitekim Kongreyi takip eden aylarda Venezüella ve diğer Arap üreticiler arasındaki danışma mahiyetli görüşmelerde ortak bir petrol politikası için önemli adımlar atılmıştı. Arap Birliği çerçevesinde çalışmalarını sürdüren Arap petrol üreticisi ülkeler ise 1960 Martında bir Arap petrol anlaşmasının onaylanması kararını almışlardı. Kararda üretici ülkeler arasındaki petrol politikalarının koordine edilmesinin yanında, petrol endüstrisindeki gelişmeler dikkate alınarak İran ve Venezüella ile işbirliği yapılması da tavsiye edilmekteydi. Bu kararı takiben bir araya gelen Suudi ve Venezüellalı yetkililer, diğer üretici ülkeleri, haklarını korumak için ortak bir petrol politikası izlemeye çağırılmışlardı.¹¹⁸

Ancak 1960’ın başında petrol üreticisi ülkelerin imtiyazlı şirketlere karşı ortak bir petrol politikası belirleme yönündeki girişimleri henüz belirli bir sonuca ulaşmamışken petrol piyasasında meydana gelen bir diğer gelişme, üretici ülkeleri OPEC’i oluşturma yönünde harekete geçirmişti. Bu gelişme petrol şirketlerinin tek taraflı olarak petrol fiyatlarını düşürmesi olmuştur. 9 Ağustos 1960’da ilk önce New Jersey şirketi afişe fiyatları %7 oranında düşürdü. Onu Shell, BP ve diğer şirketler izledi. Nitekim, şirketler Arap Petrol Kongresi’nin toplanacağı 1959 Martından önce de afişe fiyatlarda önemli bir indirim gitmişlerdi. Ekonomik olduğu kadar siyasi olarak da petrol üreticisi ülkelerin prestijine büyük bir darbe vuran imtiyazlı petrol şirketlerinin 1960 Ağustosundaki bu son kararları adeta üretici ülkeleri bir birlik oluşturma yönünde adım atmaya zorlamıştı. Üretici ülkeler de bu adımı atmada daha fazla gecikmemişlerdi.

E. OPEC SONRASI DÖNEMDE ÜRETİCİ ÜLKELERLE PETROL ŞİRKETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. OPEC’in Başlangıçta Belirlenen Amaç ve Politikaları

OPEC’in kurulduğu Bağdat Konferansı’nda toplanan üretici ülkelerin öncelikli amacı, temel gelir kaynaklarını oluşturan petrol konusunda, büyük şirketlerin fiyat ve üretim politikalarına karşı ortak bir politika belirlemektir. OPEC’in kuruluş

¹¹⁷ Issam Azzam, “Organization of Petroleum Exporting Countries: OPEC”, *The American Journal of International Law*, Vol. 57, No1, (Jan.,1963) s. 112.

¹¹⁸ Altuğ, s. 132.

amaçlarından en önemlisi petrol üreticisi ülkelerin, üretim ve fiyat konusundaki bireysel politikaları arasında bir koordinasyon kurma ve petrol sorunları karşısında ortak bir politika çerçevesinde hareket etmeyi sağlamaktı. Petrol piyasasının istikrarlı bir şekilde işlemlerini sağlamanın yanında, örgüt ilk kuruluş yıllarında, petrol şirketlerinin arz ve fiyat üzerindeki etkinliğine karşı mücadele vermişti. Diğer bir deyişle “petrol ihracatçısı ülkelerin OPEC’in kurulmasında gözettileri en önemli amaç geçmişteki uygulamalarıyla petrol fiyatlarını iki kez düşüren yabancı petrol şirketlerinin bu yöndeki uygulamalarını önlemek; daha açık bir ifade ile fiyatların istikrarlı bir düzeyde tutulmasını sağlamaktı”.¹¹⁹ Bir bütün olarak Bağdat Konferansı’nda üretici ülkeler üç önemli karara imza atmışlardı. Bunlar;

a. ham petrol fiyatlarını tek taraflı olarak düşüren imtiyazlı şirketlerin tutumlarına birlikte karşı çıkma;

b. şirketleri, afişe fiyatları 1960 öncesi seviyesine çıkarmak için zorlanma;

*c. afişe fiyat düşüşlerini engellemek üzere üretimi düzenleyici bir sistem kurmaydı.*¹²⁰

OPEC’i kuran Bağdat Anlaşması’nın giriş kısmında katılımcı ülkeler neden böyle bir birlik kurduklarını açıkça ortaya koymuşlardı. Katılımcı ülkelere göre dünya enerji tüketiminde en önemli kaynak olan petrol aynı zamanda üretici ülkelerin de en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Üretici devletler, ülkelerinin gelişmesinde ana kaynak olan petrol gelirlerine bir istikrar kazandırmak ve petrol gelirlerine doğrudan bağlı olan bütçe dengelerini istikrarlı bir şekilde hesaplayabilmek için petrol politikalarını koordine etmeye karar vermişlerdi. OPEC’i kuran ülkeler, ekonomik gelişmelerinde temel gelir kaynaklarının petrol gelirleri olduğunun altını çizdikten sonra, hem ülkelerinin kalkınması için hazırlanan programların finansmanında hem de bütçe dengelerinin tutturulmasında istikrarlı petrol gelirlerine olan bağılılıklarına dikkat çekmekteydiler. Böyle bir durumda üretici ülkeler istikrarlı bir fiyat politikası oluşturmak için birbirine danışarak ortak bir politika belirleyeceklerini deklare etmişlerdi.¹²¹

119 Altuğ, s. 137.

120 Gürel, s.106.

121 Azam, s. 12.

Bağdat Anlaşması çerçevesinde petrol üreten ülkelerin hükümetleri, ülkelerinin bireysel olarak aldıkları önlemlerin koordinasyonu ve petrolün dünya pazarlarına düzenli akışının sağlanması amacıyla petrol kaynaklarının idareli kullanılması, petrolün en verimli şekilde işletilmesi ve buna benzer konularla ilgili olarak dönem dönem OPEC çatısı altında görüş alışverişinde bulunacaklarının altını çizmekteydiler. Bunun yanında üye ülkeler, örneğin petrol fiyatları, üretim ayarlamaları gibi konular da dahil olmak üzere, petrol ile ilgili her türlü konuda bireysel politikalarının uyumlaştırılmasına dönük olarak birbirleri ile sürekli bir danışma süreci içerisinde olacaklardı.¹²²

Yukarıda da belirtildiği gibi OPEC, petrol üreticisi ülkelerin üretim ve fiyat konusunda imtiyazlı şirketlerin tek taraflı girişimlerine karşı ortak çıkarlarını koruma isteği sonucu doğmuştu. Bu çerçevede kuruluşunu takiben çalışmalarını hızlandıran üye ülkeler, fiyatların yukarı çıkartılmasını sağlayamamakla birlikte, en az iki konuda büyük bir başarı sağlamışlardı. Bunlardan birincisi, OPEC ülkeleri, imtiyazlı şirketlerin petrol sorunları ile ilgili olarak tek başına karar alma yerine kendileriyle bir danışma süreci içerisine girmelerini sağlamışlardı. OPEC'in kurulduğu dönemde bir açıklama yapan Aramco Başkanı Bob Braun "biz OPEC diye tanımlanan örgütü tanımıyoruz. Bizim anlaşmamız Suudi Arabistan'la- dışarıdakiler değildir" demişti.¹²³ Oysa ilerleyen yıllarda şirketler bir çok konuda doğrudan OPEC ile müzakere masasına oturmak zorunda kalmışlardı. OPEC'in ikinci başarısı ise, imtiyazlı şirketler tarafından daha önce ilan edilen afişe fiyatların, tek taraflı aşağı çekilmesini engellemek olmuştu. Özellikle, 1960'larda piyasada istenilenin üzerinde bir petrol arzı bulunmasına rağmen, imtiyazlı şirketler 1960 Ağustosunda ilan ettikleri afişe fiyatları bir kez daha tek taraflı olarak aşağı çekmemeleri OPEC'in bir başarısıydı.¹²⁴

Şüphesiz Endonezya, Libya ve Katar'ın da OPEC üyesi olması, örgütün yukarıda sayılan başarılarını olumlu etkilemişti. Nitekim, aynı yıl toplanan OPEC Konferansında üye ülkeler, pazarlama giderleri ile ilgili indirimlerin kaldırılması,

122 Azam, s. 13.

123 Mosley, Leonard, **Power Play: The Tumultuous of Middle East Oil**, Birkenhead: Willmer Borthers Pub., 1973.s. 234.

124 Yergin, s. 495.

imtiyaz bedeli ödemelerinin tüm üye ülkelerde aynı sisteme bağlanması ve petrol fiyatlarının 1960 öncesi seviyesine çıkartılması yönünde kararlar almışlardı.¹²⁵

1964 yılında imtiyazlı şirketler OPEC üyelerine ödedikleri verginin hesaplanması konusunda üye ülkelerle bir anlaşma imzaladı. Yeni vergilendirme sayesinde üretici ülke kârı imtiyazlı şirket kârının üstüne çıkmış oldu. Bu durum %50-%50 kâr paylaşım anlaşmasının üretici ülke lehine değişmesi anlamına gelmekteydi. 1964 Anlaşması baz alınarak **Tablo-2**'de de görüldüğü gibi üretici ülkelerin kârı şirketlerinken daha fazla olmuştu.¹²⁶

Tablo-2: 1964 Anlaşması Çerçevesinde Vergi Hesaplanması

	Varil başı
Fiyatı (dolar)	1.8
Üretim Maliyeti	<u>0.10</u>
Kalan Kâr	1.70
<i>Verginin Hesaplanması</i>	
Afişe Fiyat	1.80
Resmi Fiyat İndirimlerinin Düşürülmesi (%8½)	0.15
Üretim Maliyetlerinin Düşürülmesi	0.10
Üretici Ülke İmtiyaz Payı (%12½)	<u>0.23</u>
Kalan Kâr	1.32
Üretici Ülke Vergi Payı (%50)	0.66
Toplam Üretici Ülke Kârı	0.89
Şirket Kârı	0.81
Ülke Kârı %	52
Şirket Kârı %	47

Kaynak: George Polanyi "The Taxation of Profit from Middle East Oil Production: Some Implication for Oil Prices and Taxation", **The Economic Journal**, Vol:76, No:3004 (Dec.,1996), s.771.

Bununla birlikte İran, Irak, S. Arabistan, Kuveyt ve Venezüella'nın katılımıyla kurulan OPEC, vergilendirme ve afişe fiyat indirimlerini engelleme yönünde önemli başarılar elde etmişse de, örgütün kısa sürede petrol endüstrisinde önemli bir güç olması sözkonusu olmadığı gibi, örgüt üyeleri arasında var olan rekabet OPEC'in ortak bir üretim ve fiyat politikasını belirleme hedefini engelleyecek düzeyde olmuştu. İlk on yıllık süre içerisinde üye ülkelerin Bağdat Anlaşması'nda belirttikleri gibi fiyat ve üretim konularında imtiyazlı şirketlerin tek başlarına hareket etmesini engelleme

125 Altuğ, s. 145-146.

126 George Polanyi, "The Taxation of Profit From Middle East Oil Production: Some Implications for Oil Prices and Taxation Policy", **The Economic Journal**, Vol: 76, No: 3004 (Dec., 1966), s. 771.

konusunda kısmi bir başarı elde etmişlerdi. Ancak, özellikle, şirketlerin tek taraflı fiyat ve üretim üzerindeki baskın konumunu azaltma ve şirketleri bu gibi konularda kendileri ile danışmaya zorlama konularında istenilen hedefe ulaşamamıştı. Bunun temel nedenlerine değinmekte yarar var.¹²⁷

2. OPEC Ülkeleri Arasında Birlikten Çatışmaya

OPEC'in, kuruluşunu takiben istikrarlı petrol fiyatları ve bazı gelir artırıcı uygulamaları hayata geçirmiş olmanın dışında uluslararası petrol endüstrisinde çok önemli bir gelişmeye imza atmadığı ileri sürülebilir. Diğer bir deyişle fiyat ve ek gelir artırıcı önlemleri hayata geçirmiş olmasına rağmen OPEC'in, kuruluşunu takip eden ilk on yılda petrol endüstrisinde önemli bir güç olma yolunda büyük bir başarı elde etmemişti. Bunda dönemin petrol endüstrisinin yapısının yanında üye ülkeler arasında gerçek bir çıkar uyumundan ziyade, bireysel çıkar farklılaşmasına dayanan çıkar uyumsuzluğunun bulunmuş olması da önemli bir rol oynamıştı. Dönemin siyasal gelişmeleri de üye ülkeler arasındaki işbirliği zemininin zayıflamasına yol açmıştı. Çok kültürlü (etnik ve dinsel anlamda) ve çok bölgeci bir organizasyon olan OPEC, birbiri ile rekabet eden çeşitli ideoloji, rejim ve sınır sorunları bulunan ülkelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştı. OPEC'in kuruluşunu takiben üye ülkeler arasında var olan spesifik problemler bitmediği gibi bu sorunlar dönem dönem örgütün varlığını tehdit edecek boyutlara bile ulaşmıştı. Örneğin, OPEC'in kurucu üyesi olan Irak'ın 1961 yılında diğer bir kurucu üye olan Kuveyt'i işgal etme girişimi gibi. Dolayısıyla OPEC üyeleri arasında var olan siyasal ve kültürel farklılıklar ve rejimler, örgütün üyelerinin uzunca bir dönem üretim ve fiyat politikası konusunda ortak hareket etmesini engellemişti. OPEC üyeleri arasında var olan ideolojik farklılık çoğu zaman fiyatların yukarı mı çekilmesi ya da aynı seviyede kalması konusunda farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Bu durum doğal olarak petrol fiyatlarının belirlenmesinde OPEC üyelerinin bir güç olmasını engellemişti.¹²⁸

127 Ayhan, s. 240.

128 Charles F. Doran, "OPEC Structure and Cohesion: Exploring the Determinants of Cartel Policy", *The Journal of Politics*, Vol:42, No:1 (Feb., 1980), ss. 83, 89-91.

Öte yandan OPEC üyesi ülkelerin gelirlerini artırmak gibi ortak bir hedefinin olması, üye ülkeler arasında işbirliğinden ziyade rekabete yol açmıştı. İran Şahı, ülkesinin kalkınması için dünyada bir numaralı üretici konumuna gelmek için şirketler üzerinde bir baskı oluştururken, büyük rezervlere sahip S. Arabistan üretimi belli bir seviyede tutmak için çabalamıştı. İran Şahı OPEC ile ilgili yaptığı değerlendirmede şöyle demektedir: “İran bir numaralı üretici durumuna getirilmelidir. Uluslararası petrol ‘düzenleme’ sistemi teoride iyi, pratikte kötüdür; çünkü gerçekçi değildir.”¹²⁹

Şah’ın dikkat çekmek istediği olgu, OPEC içerisinde bir üretim ve fiyat birliğini yakalamanın zorluğuydu. Diğer bir deyişle 1960’lı yıllarda OPEC üyeleri her ülkenin üretim kapasitesini belirlemeye yönelik bir kota sistemi kurmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştı. 1965 ve 1966 yılında OPEC ekonomik komisyonu’nda üretim kotalarına dönük olarak bir “Rasyonel Formül” üzerinde çalışılmıştı. Rasyonel formülün üye ülkelerin rezervleri, üretim kapasiteleri, nüfusları gibi bazı kriterler baz alınarak saptanması öngörülmüş ancak bu konuda da bir uzlaşma ortaya çıkartılamamıştı.¹³⁰ Bir üretim ve fiyat birlikteliğinin ortaya çıkartılamayışı OPEC içerisindeki uyumu olumsuz etkilemişti. Cezayir, İran, Irak Nijerya ve daha sonraları Libya’nın katıldığı OPEC üyeleri petrol fiyatlarının yükseltilmesini talep ederken, Suudi Arabistan, Kuveyt Katar ve BAE de özellikle ABD gibi Batı ülkelerinin beklentilerini karşılayacak bir üretim ve fiyat politikası takip etme taraftarı olmuştu. İki taraf arasındaki fiyat politikası üzerindeki ayrım birinci gruba girenlerin militarist diğerlerinin ise geleneksel ülkeler olarak anılmalarına yol açacak düzeyde olmuştu.¹³¹

1960’lı yıllarda Orta Doğu ülkeleri arasında yaşanan siyasi çekişme ve rekabet de örgütün birlikteliğini etkileyecek boyutlarda olmuştu. Irak’ta 1968’e kadar arda arda yaşanan rejim değişiklikleri, S. Arabistan ile bölgenin önemli bir gücü olan İran arasındaki çekişme gibi. Ayrıca, Arap ülkelerinin ilerici ve monarşi yanlıları diye iki gruba ayrılması ve ilerici diye anılan grupların petrolü politik amaçlar için kullanma

129 Yergin, s. 496.

130 Durand, s. 86.

131 Thomas D. Willett, “Conflict and Cooperation in OPEC: Some Additional Economic Considerations”, **International Organization**, Vol: 33, No:4 (Autumn, 1979), s.583.

isteği OPEC'in geleceğini tehdit eden gelişmelerdi. Tüm bunların yanında ekonomik anlamda petrol şirketlerinin tüm üretici ülkelerin petrol sektörü üzerindeki tartışmasız üstün konumları da (çıkartma, ulaştırma, rafine ve pazarlama gibi.), OPEC ülkelerinin 1960'lı yıllarda şirketler karşısında etkili bir güç olamamalarında önemli olmuştu. Hatta 1970'lere gelindiğinde bile 7 büyükler olarak bilinen şirketlerin Amerikan piyasasının üçte birini kontrol etmelerine karşın, Orta Doğu ve Latin Amerika'daki ham petrol üretiminin %88'ini denetlemekteydiler. Birlikte düşünüldüğünde bu 7 büyük şirket 1970'de bile petrol endüstrisinde oluşan kazancın dörtte üçünü kendi aralarında paylaşmaya devam etmişlerdi.¹³²

Sonuç olarak beklenenin aksine OPEC üyeleri, 1960'lı yıllar boyunca petrol endüstrisinde önemli bir güç olmadı. Petrolün üretiminden rafine edilmesine ve uluslararası pazarlara satılması süreçlerinde 7 büyükler en önemli güçler olarak kalmaya devam etti. Bu durum aşağıdaki **tablo 3**'ten daha iyi anlaşılmaktadır.¹³³

Tablo-3: 1963-1968 Ham ve Rafine Petrol Üretimi

	%Ham Petrol Üretimi		% Rafine Petrol		% Pazarlama	
	1963	1968	1963	1968	1963	1968
Büyükler	82.1	77.9	65.3	60.3	62.6	55.6
Bağımsız Şirketler	9.3	13.1	21.1	23.1	26.8	30.8
Devletler	8.6	9	13.6	16.0	10.6	13.6

Kaynak: Geoffrey Chandler, "The Myth of Oil Power: International Groups and National Sovereignty", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* Vol: 46, No: 4 (Oct., 1970), s. 712.

Tüm bunlarla birlikte 1970'lerin başında hem OPEC ülkelerinde yaşanan rejim değişiklikleri hem de petrol talebinin uluslararası alanda artması, örgütün gelişim seyrini olumlu yönde etkileyecekti. Özellikle 1967 Savaşı sırasında Arap ülkelerinin bir petrol ambargosu uygulaması, bu ülkelere, petrolü hem ekonomik kalkınmalarının bir unsuru hem de politik hedeflere ulaşmanın bir aracı olarak kullanmada önemli bir tecrübe birikimi sağlayacaktı.

132 Ayhan, s.243.

133 Ayhan, s. 243.

IV.BÖLÜM

1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI VE PETROLÜN SİLAH OLARAK KULLANILMASI

5 Haziran 1967’de başlayan ve Altı Gün Savaşı olarak bilinen savaşa ilişkin gerginlik taraflar arasında I. Arap-İsrail Savaşı’ndan beri sürmekteydi. Mayıs 1967’de taraflar arasındaki gerginlik tırmanınca Mısır, Tiran Boğazı’nı İsrail gemilerine kapattı. Tiran Boğazı’nın İsrail’e kapatılmasının en önemli gerekçelerinden biri de İran’dan İsrail’e gelen petrolü engellemektir. İran, İsrail’e petrol satan tek Orta Doğu ülkesiydi.¹³⁴ Kahire, böylelikle İsrail’i petROLSÜZ bırakarak geri adım atmaya zorlamıştı. Ancak, Londra ve Washington’un desteğini arkasına alan İsrail güçlerinin 5 Haziran’da (1967) Mısır ve Suriye üslerine başarılı bir saldırı düzenlemesi ile 1967 Arap-İsrail Savaşı da başlamış oldu. Savaş’ın gidişatı ilk gün İsrail’in hava saldırıları ile belli olurken¹³⁵ 10 Haziran’da İsrail’in kabulü ile yürürlüğe giren ateşkes Arap-İsrail sorununa kalıcı bir çözüm getirmediği gibi, bir çok sorunun da başlangıcı olmuştu.¹³⁶

A. EKONOMİK KAYNAKLARIN SİYASAL AMAÇLAR İÇİN KULLANILMASI: BİR AMBARGO DENEMESİ

1967 Savaşı Arap tarihinde ve siyasi hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu önem, yalnızca Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki güç dengesinin İsrail lehine değişmesinden değil, aynı zamanda Arap petrolünün uluslararası ilişkilerde önemli bir pazarlık aracı olarak ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. Arap petrol üreticilerinin isteyerek veya istemeyerek (Mısır’ın zorlaması; ya da kamuoyu muhalefeti sonucu) İsrail’i destekleyen ülkelere petrol ambargosu uygulaması, petrol ile dış politika arasındaki etkileşimi bir kez daha ve 1956’dakinden daha güçlü bir şekilde gündeme

134 Ian Smart, “Oil, the Super-Power and the Middle East”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* Vol:53, No: 1 (Jan., 1977), s. 20.

135 Bassam Tibi, *Conflict and War in the Middle East, 1967-91: Regional Dynamic and the Superpowers*, Translated: Clare Krojzl, New York: St. Martin's Press, 1993, ss. 75-78.

136 John Moore-Daniel C. Diller, *The Middle East*, 8th.Edition, *Washington D.C.Congressional Quarterly*, 1994,s. 28.

getirmişti. Arap ülkelerinin petrolü bir dış politika aracı olarak kullanması sürecini incelemekte yarar var.

1.Bağdat Toplantısı ve Ambargo Kararı

1967 yılında Arap-İsrail gerginliğinin tırmandığı bir dönemde bir çok Arap ülkesinde, olası bir savaş durumunda İsrail'i destekleyen ülkelere karşı bazı ekonomik yaptırım kararlarının alınması yönünde güçlü bir eğilim bulunmaktaydı. Şüphesiz, petrol ambargosu da bu yaptırımların başında gelmekteydi. 1967 Arap petrol ambargosu süreci ise, krizin bir savaşa dönüşmesi ihtimalinin güçlenmesi üzerine 1967 Mayısında Irak'ın diğer Arap ülkelerini, kriz karşısında alınacak önlemleri tartışmak için Bağdat'a davet etmesiyle başladı. 1 Haziranda bir çok ülke Irak'ın davetini kabul etmişti. Konferansın üç ana gündem maddesi vardı:

1. Her hangi bir Arap ülkesine karşı veya toprak bütünlüğüne karşı bir saldırı hareketi başlatan, saldırıya ortak olan veya saldırıyı destekleyen ülkelere karşı Arap petrolünün ihracını durdurmak;

2. Arap ülkelerinde faaliyette bulunan yabancı petrol şirketlerine, konferansta alınan kararlara uymaları yönünde uyarıda bulunmak. Kongre kararlarına uymayan şirketlerin imtiyaz haklarını millileştirmek.

3. Tüm dost ve Müslüman petrol üreticisi ülkelere Arapların düşmanları ile işbirliği yapmamaları ve Araplara destek olmaları için başvuruda bulunmak.¹³⁷

Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi petrol üreticisi ülkeler konferansa katılacaklarını belirtmiş olmalarına rağmen, bir petrol ambargosu kararının ekonomik anlamda bütçe dengelerini bozacağı ve en iyi pazarlarının da rakip üreticilerin eline geçeceği endişesini gündeme taşımışlardı. Mısır ve Suriye gibi petrol gelirine bağımlı olmayan Arap ülkeleri ise olası bir savaşta İsrail'i destekleyen ülkelere karşı petrolün diplomatik bir baskı aracı olarak kullanılmasını savunmuşlardı. Ayrıca, genellikle Amerikan ve İngiliz kökenli olan petrol şirketlerinin, üretici ülkeler tarafından alınacak bir petrol ambargosu kararına uymamaları ve dolayısıyla ambargonun başarısız olması

137 M. S. Daoudi-M. S. Dajani, "The 1967 Oil Embargo Revisited", *Journal of Palestine Studies*, Vol:13, No:2 (Winter,1984), s. 68

ihtimali de ülkeler arasında tartışmaya yol açmıştı. 4 Haziran'da başlayan konferansın ilk gününde ülkeler arasında ortak bir petrol politikasının belirlenmesi yönünde bir çalışma başlatılmıştı. 5 Haziran sabahı ise, Bağdat'ta bulunan Arap temsilciler İsrail'in Arap ülkelerine saldırdığı haberini duymalarının ardından derhal İsrail'e karşı savaşan ülkelere askeri yardımı görüşmek için toplantıyı erken saatlerde başlatmışlardı. Arap ülkelerine askeri yardım verilmesi kararlaştırıldıktan hemen sonra da Irak, S. Arabistan, Libya, Kuveyt, Cezayir, Bahreyn, Katar ve Abu Dabi petrol bakanları ile Suriye, Mısır ve Lübnanlı temsilciler savaşta alınacak ekonomik yaptırım kararlarını Konferansın gündemine aldılar. Görüşmelerin ardından yayınlanan ortak bildiri de "Arap ülkelerine karşı saldırgan bir pozisyonda olan İsrail'e yardımcı olan herhangi bir devlete karşı tüm petrol ihracının durdurulacağı" açıklandı. Petrol Bakanları toplantısından sonra yapılan resmi açıklamada ise, alınan petrol ambargosu kararının, "her hangi bir Arap ülkesinin egemenliğine, su yollarına ve toprağına karşı saldırgan bir hareket içerisinde olan ya da bir saldırının parçası olan ülkelere karşı" uygulanacağı açıklandı. Bu bağlamda a) doğrudan askeri gücü ile İsrail'e yardımcı olan, b) her hangi bir şekilde "düşman" ülkeye askeri yardımda bulunan ve c) her hangi bir şekilde ticari gemilerini askeri koruma adı altında Akabe Körfezi'ne gönderen ülkeye karşı petrol ambargosu uygulanacaktı. Daha sonraki günlerde yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ambargo kararı alan Arap ülkelerinin amacı, İsrail'e askeri ya da bir başka şekilde destek veren ülkelerin bu desteklerini devam ettirmeleri halinde Arap ülkeleri üzerindeki etkilerinin azalacağını göstermekti.¹³⁸

5 Hazirandaki açıklamayı takiben 6 Haziranda Nasır'ın ABD ve İngiltere'yi İsrail saldırısına ortak olmakla suçlaması üzere tüm gözler Bağdat'ta toplantıda bulunan Arap ülkelerinin nasıl bir karar alacağına çevrildi. Çünkü, Mısır, Arap üreticilere doğrudan hedef göstermiş olmaktadır. Nitekim, Nasır'ın açıklamasından hemen sonra Bağdat'ta bulunan temsilciler, İsrail'e doğrudan yardım veren ABD ve İngiltere'ye Arap petrol ihracının durdurulmasına karar verildiğini açıkladı. Cezayir, Mısır, Sudan, Suriye, Yemen ve Tunus, ABD ve İngiltere ile diplomatik ilişkilerini keserken, Irak ve Lübnan hükümeti de Amerikan ve İngiliz büyükelçilerinin 48 saat içinde ülkeyi terk etmelerini istemişti.¹³⁹ Cezayir, topraklarında petrol arayan 13 Amerikan şirketini

138 Daoudi- Dajani, s. 67- 69.

139 Armaoğlu, s. 258.

doğrudan millileştirdiği gibi İngiliz ve Hollanda şirketlerinin de ruhsatlarına el koymuştu.¹⁴⁰ Daha sonraki günlerde İsrail'e gaz maskesi satması dolayısıyla F. Almanya'ya da petrol ambargosu uygulanmasına karar verildi. Uluslararası Arap Ticaret Birliği Konfederasyonu da petrol üreticisi Arap ülkelerinin bu iki ülkeye karşı alınan petrol ambargosu kararına uymaları yönünde bir karar aldı. Birlik tarafından yapılan açıklamada Arap halklarından petrol ambargosuna katılmayan ülkelere petrol tesislerine ve boru hatlarına sabotaj düzenlemeleri istenmekteydi.¹⁴¹

Savaşın ilk birkaç gününde tüm Arap güçlerinin büyük bir hezimetle uğrayacağına kesinleşmesi üzerine bir çok Arap ülkesinde halk sokaklara dökülerek İsrail ve Batı karşıtı gösteriler düzenledi. Batı karşıtlığı İsrail'in Batılı devletlerden aldığı destekle Arap güçlerini aşağılayıcı şekilde yenmesi üzerine had safhaya ulaşmıştı. Suudi Arabistan'da petrol işçilerinin anti Amerikancı gösterileri, Bahreyn'de petrol işçilerinin iş bırakması sonucu petrol rafinerisinin kapatılması izlenmişti. Buna benzer gösteriler Batı yanlısı rejimlerin iktidarda olduğu Kuveyt ve Libya'da olmuştur. Libya'da da petrol işçilerinin genel greve gitmesi sonucu, ülkenin petrol ihracı tamamen durmuştu. Irak hükümeti ise ambargo kararını takiben tüm üretimi durdurma kararı almıştı. Savaşın sonradan yalnızca dost ülkelere petrol ihraç etme kararı aldı.¹⁴² Petrolü siyasal bir baskı unsuru olarak kullanan Arap üreticiler, ABD, İngiltere ve F. Almanya'nın Arap-İsrail sorununa bakışını etkilemeyi hedeflemişlerdi.¹⁴³

2. Petrol Ambargosu Genişlemesi ve Arap Kamuoyunun Sürece Etkisi

Savaşın bitimini takip eden günlerde petrol ambargosunun ne zamana kadar devam edeceği tartışması Arap devletleri arasındaki görüşmelerde gündeme gelmiş; ancak, Savaşın Arap toplumunda yarattığı infial dolayısıyla hiçbir ülke ambargoyu kaldırma girişimi içerisinde olmamıştı. Nitekim, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ılımlı Arap üreticilerinin petrol ambargosu kararı almalarında İsrail ve Batı karşıtı büyüyen toplumsal muhalefetin rejimlerini tehlikeye sokacak boyutlarda olmasının da

140 Gürel, s. 120.

141 Daoudi- Dajani, s. 69.

142 Daoudi- Dajani, s. 85

143 Fuad Itayim, "Arab Oil- The Political Dimension", *Journal of Palestine Studies*, Vol:3, No:2 (Winter, 1974), s. 85.

etkisi vardı. Bu konuda en büyük huzursuzluk Libya’da halkın Batılı petrol şirketleri çalışanlarına yönelttiği öfke ile ortaya çıkmıştı. Suudi Arabistan ve Kuveyt’te de üretim durdurulmadan ambargo kararı alınmış olunmasına rağmen, üretim, petrol işçilerinin grevleri ve milliyetçilerin sabotajları sonucu kesilmişti. Bu ülkelerdeki yönetimler, Nasır’ın halk kitlelerini sokağa dökmesinden çekinmekteydi.¹⁴⁴

Bununla birlikte ambargo kararına rağmen ABD’nin İsrail’e verdiği destekte bir değişiklik sözkonusu olmamıştı. Diğer bir deyişle ambargonun amaçladığı politik amaca ulaşmaktan oldukça uzak kaldığı, Haziran ayının sonlarında ortaya çıkmış bulunmaktaydı. Ancak, buna rağmen ABD ve Avrupalı tüketiciler ambargonun uzun süreli ve doğrudan üretimin durdurulması şeklinde gerçekleşmesi durumunda ciddi bir tehditle karşı karşıya kalma tedirginliği içerisine girmişlerdi. Piyasalarda petrol fiyatlarında sınırlı bir artış olmuştu. Ancak, bu artış daha ziyade Akdeniz güzergahının kapanmış olmasından kaynaklanmıştı. Nasır’ın gayri resmi danışmanı Heikle, yarı resmi Al-Haram gazetesine verdiği bir demeçte “Arap petrolünün Savaşın birkaç saati dışında ABD, İngiltere ve F. Almanya’ya gitmeye devam ettiğini” ileri sürmüştü. Petrol fiyatlarının yükselmesini ise Süveyş Kanalı’nın kapanmasına bağlamıştı.¹⁴⁵ Ancak yalnızca Süveyş Kanalı değil aynı zamanda Suudi Arabistan’ın Akdeniz’e açılan boru hatları ile IPC’nin Suriye üzerinden Akdeniz’e akıtılan petrolünün de kesintiye uğraması sözkonusu olmuştu.

Heikle’nin işaret ettiği şey esasında petrol ambargosunun üretim kısıtlamasına gidilmeden yürütüldüğüydü. Nitekim, savaştan sonra da ambargonun devam etmesi Arap ülkeleri arasındaki birlikteliğin çatırdamasına yol açmıştı. 18 Haziran’da 13. Arap Birliği toplantısı için Kuveyt’te toplanan Arap ülkelerinin gündeminde petrol ambargosu vardı. Irak, Cezayir, Suriye ve Mısır tüm Arap petrol üretiminin durdurulmasını talep etmekteydi. Üretimin tamamen durdurulması önerisi Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt’in muhalefeti ile karşılaşmıştı. Bu ülkeler ambargonun ülke ekonomilerinde ciddi tahribatlara yol açtığını ve üretimin tamamen durması halinde ise pazar paylarını önemli oranda kaybedeceklerini ileri sürmüşlerdi. Özellikle, İran örneğinden hareket eden bu ülkelere göre, Musaddık sonrası dönemde İran petrolü

144 Yergin, s. 523.

145 Ayhan, s. 250.

önemli bir pazar kaybı yaşamıştı.¹⁴⁶ Sonuçta diğer ülkelerin de desteğiyle ABD, İngiltere ve F. Almanya'ya uygulanan ambargonun sürmesi kararı Savaşın sonra olduğu gibi uygulandı. Ayrıca Rodezya ve G. Afrika'ya da ambargo uygulanmasına karar verilmişti. Irak'ın BM'de İsrail taraftarı olan İtalya'yı da listeye ekleme girişimi ise başarısız olmuştu.¹⁴⁷

Kuveyt Konferansı'nda petrol ambargosunun sürmesi yönünde kararlar alınmış olunmasına rağmen Haziranın sonlarına doğru Suudi basınında uygulanan ambargonun istenilen hedefe ulaşmaktan uzaklaştığı ve doğrudan petrol üreten ülkelerin ekonomilerini zayıflattığına dair yazı ve demeçlerde bir artış olmuştu. 29 Haziranda al Madina al Munawarah gazetesine bir demeç veren Suudi Arabistan Petrol Bakanı Zeki Yamani, ambargonun devam etmesi durumunda Arapların topraklarını kaybettikleri gibi ekonomik güçlerini ve etkilerini de kaybedeceklerini ifade etmişti. Yamani, Arap üreticilerin Batının tek petrol sağlayıcısı ülkeler olmadığından dolayı ambargonun kendi ekonomilerine zarar veren bir hale dönüştüğünü ileri sürmüştü. Aynı tarihlerde Libya hükümeti tarafından yapılan resmi açıklamalarda Batıya karşı uygulanan ambargonun yararsız bir hale geldiği ileri sürülmüştü. Libya Başbakanı Abdulkadir Bedri de yaptığı bir açıklamada, Libya'nın Arap prensiplerine ve davasına tamamen bağlı kalarak, günde 1.5 milyon dolar petrol gelirinden fedakarlık ettiğini ifade etmişti. Petrol ambargosunun kaldırılmasına dönük olarak en güçlü adımlar Ürdün Kralı Hüseyin'in Temmuz başında Amerikan ve İngiliz uçaklarının İsrail saldırısında yer aldıklarına dair kesin delil bulunmadığına dair açıklamaları yapmasından sonra başlatılmıştı. Savaşın bir tarafı olan Kral Hüseyin'in açıklaması Arap kamuoyunda ambargonun sürmesi yönündeki eğilimi zayıflatmaya yönelikti. Kral Hüseyin'in açıklamasını takiben 7 Temmuz'da Suudi hükümeti "*Amerikan ve İngiliz uçaklarının geçen ayki İsrail saldırısına yardım ettiklerine dair hiçbir kanıt olmadığı ortaya çıktığından, bu iki ülkeye ambargo uygulamanın hiçbir gerekçesi kalmamıştır*" demektedir. Ancak, bu açıklamanın ardından bazı Arap ülkeleri ve örgütlerinin Suudi hükümetini Arap davasına ve Arap dayanışmasına ihanet etmekle suçlaması üzerine 12 Temmuzda resmi bir açıklama yapmak zorunda kalan Suudi hükümet yetkilileri, Kral Faysal'ın ambargoyu kaldırmak gibi bir niyetinin olmadığını

146 Ayhan, s. 250-251.

147 Daoudi- Dajani, s.71.

açıklamaktaydı. Buna rağmen aynı gün Kuveyt'i ziyaret eden Suudi Petrol Bakanı Yamani, Kuveytlileri Suudi Arabistan'ın petrol ambargosunu kaldırma planlarına destek vermeleri yönünde ikna etmeye çalışmış; ancak bunda da başarılı olamamıştı. Kuveyt dönüşü bir açıklama yapan Suudi yetkililer tekrar, siyonist saldırganlığa destek veren ülkelere ambargo uygulamaya devam edeceklerini açıklamaktaydı.¹⁴⁸

Esasında Kuveyt, Mısır ve Irak gibi radikal ülkelerin Arap milliyetçiliğini kullanarak ülkedeki istikrarı bozmasından çekindiği için Suudi planına destek vermemişti. Dolayısıyla ılımlı Arap petrol üreticisi ülkeler, ambargo kararının kaldırılması yönünde diğer Arap ülkelerinin desteğine ihtiyaç duymaktaydılar. Bu yönde ikna edilmesi gereken ülkelerin başında şüphesiz, Nasır'ın başında olduğu Mısır gelmekteydi.

3. Mısır-Suudi Uzlaşması ve Petrol Ambargosunun Kaldırılması

1967 Savaşı öncesi Mısır, askeri olarak Sovyetlere kaymışken, diplomatik olarak Bağlantısızlık politikası takip etmeye çalışmaktaydı. Arap iç politikasında ise Batı yanlısı rejimlere karşı sert bir muhalefet yürütmekteydi. Ancak, 1967 Savaşı'ndaki hezimet Nasır'ın bu politikaları terk etmesine yol açmıştı. Nasır, 1967 Savaşı sonrasında Amerika dışında hiçbir gücün İsrail üzerinde bir baskı oluşturmayacağını ve Mısır'ın kaybettiği toprakları ele geçirmesine yardımcı olmayacağını bir kez daha görmüştü. Nasır'ın gayri resmi danışmanı Heikle, Mısır'ın ABD ile rekabet edebilecek bir güç olmadığını belirttiikten sonra Kahire'nin bundan sonra Amerikan yönetimi ile ilişkilerini düzeltme gayreti içinde olacağını açıklamıştı.¹⁴⁹ Zira, Nasır aynı zamanda geleneksel rejimlerle olan rekabetine de son vermekteydi. Kahire'nin radikal politika değişikliği İsrail sorunu ve petrol ambargosunun tartışıldığı Hartum Konferansı sırasında Suudi rejimiyle sorunlarını giderme yönünde bir çaba içerisine girmesiyle daha da netleşmişti. 1 Ağustos 1967'de Sudan'ın başkenti Hartum'da toplanan Arap Dışişleri Bakanları ilk etapta Kuzey Yemen sorununu ele almışlardı. Mısır ile Suudi Arabistan arasındaki sorunların başında gelen K. Yemen sorununun çözümüne dönük olarak 15 Mayıs 1965'te Kral Faysal ile Nasır'ın arasında bir anlaşma imzalanmış;

148 Daoudi- Dajani, s.71.

149 Daoudi- Dajani, s.72.

ancak, anlaşma yürümemişti.¹⁵⁰ 1967 Savaşı'ndan sonra Nasır önderliğindeki Mısır geleneksel rejimlerle olan çatışmasını bitirmek için K. Yemen konusunda Kral Faysal'ın taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştı. Taraflar Yemen sorununu çözüme bağladıktan sonra, Arap-İsrail sorunu ve petrol ambargosunun yürütülmesi konularını gündeme almışlardı. Toplantıda, İsrail ile her türlü barış fikri reddedilmiş ve İsrail'i desteklediği için ABD, İsrail'e sempati duydukları içinde İngiltere ve F. Almanya ağır bir şekilde eleştirilmişti.¹⁵¹

Öte yandan Irak, ambargonun tüm Batıya Arap petrol ihracının durdurulması, yabancı petrol şirketlerinin millileştirilmesi ve Batı ülkelerindeki Arap fonlarının geri çekilmesi yönünde genişletilmesini savunurken, S. Arabistan, Kuveyt ve Libya gibi ılımlı petrol üreticisi ülkeler hali hazırda uygulanan ambargonun Arap ülkelerinin ekonomilerine büyük zarar verdiğini ileri sürerek öneriye karşı çıkmışlardı. Hartum Konferansı'nda taraflar petrol ambargosu meselesini tekrar görüşmek ve bu konuda bir uzlaşma sağlamak için 15 Ağustos 1967'de Bağdat'ta Bakanlar düzeyinde toplanma kararı almışlardı. 15 Ağustosta Bağdat'ta toplanan Arap Bakanları, petrolün en iyi hangi yöntemlerle siyasal amaçlarına hizmet edeceğini tartışmışlardı. Toplantıda dört ülke tarafından sunulan öneriler tartışılmıştı. Cezayir, İngiltere ve ABD'deki Arap fonlarının büyük meblağlarda çekilmesini önerirken, Irak üç ay süreyle tüm petrol üretiminin durdurulmasını ve yabancı petrol şirketlerinin millileştirilmesini önermişti. Kuveyt ise kendi önderliğinde bir yeniden yapılandırma ve yeni bir savaş hazırlığı için 100 milyon dolarlık bir Arap fonunun oluşturulmasını önermişti. Mısır hükümeti ise, OPEC ile eşgüdüm içerisinde çalışabilecek ayrı bir Arap petrol örgütünün kurulmasını önermişti. OPEC üyesi olmayan Mısır özellikle böyle bir örgütün kurulmasını, petrol diplomasisi üzerinde söz hakkı elde etmek için savunmaktaydı. Toplantıda en radikal öneri Irak'tan gelmiş ve Mısır, Suriye ve Cezayir Irak'ın önerisini destekleyen ülkeler olmuştu.¹⁵² Suudi Arabistan ve diğer ılımlı körfez ülkeleri Irak'ın önerisine karşı çıktıkları gibi ambargonun devam etmesi halinde, Batının bölgeye askeri hareket düzenleyebileceğine dikkat çekmişlerdi. Sonuç olarak Irak zirvesinden de bir uzlaşma ortaya çıkmadığından, ambargonun devamına ve konunun 14. Arap Zirve toplantısında ele alınmasına karar verildi.

150 Ayhan, s. 253.

151 Armaoğlu, s. 260.

152 Daoudi- Dajani, s.74-75.

29 Ağustos 1967'de Sudan'ın Başkenti Hartum'da toplanan 14. Arap Zirve toplantısının öncelikli gündem maddesi petrol ambargosu ve Mısır'ın askeri ve ekonomik imarıydı. Mısır, son savaşta yaklaşık 2.2 milyar dolar kaybetmenin ötesinde, Süveyş Kanalı'nın yıllık gelirlerinden mahrum bırakılmış, Sina'daki petrol sahalarını ve stratejik Tiran Boğazı'nı da kaybetmiş bir ülkeydi. Zirve'de bir konuşma yapan Kral Faysal, Arap gücünün ve kuvvetinin tekrar oluşturulabilmesi için tüm kaynaklardan yararlanılmasının zorunluluk arzettiğini ve bunlar arasında en önemli kaynağın petrol gelirleri olduğunu belirtmişti.¹⁵³ Diğer bir deyişle Kral Faysal başta Mısır olmak üzere tüm Arap devletlerine yapılacak ekonomik yardımların petrol gelirlerine bağlı olduğunu açıkça ifade etmekteydi. Zirve sırasında Nasır ile Kral Faysal çok samimi bir şekilde K. Yemen sorununun nihai çözümü üzerine el sıkışmışlardı. Böylelikle Mısır ile Suudi Arabistan arasında 1962'den beri var olan K. Yemen sorunu çözümlenirken, bu aynı zamanda radikallerin geleneksel rejimlerle barışması anlamına gelmekteydi.¹⁵⁴ Mısır ve Suudi barışı zirvenin sonunda yayınlanan karar metninin oluşmasında da önemli bir referans noktası olmuştu.

Ancak karar metninde, petrol ambargosuna devam edilmesi yönünde her hangi bir açıklamaya yer verilmemiş oluşu gözlerden kaçmadı. Ayrıca, petrol üreticisi ülkeler için üretimin tam kapasite ile yapılmasına dönük bir karar da alınmadı. Böylelikle petrol ambargosuna sessizce son veriliyordu. Suudi Arabistan ve diğer petrol üreticisi Arap ülkeleri istedikleri kanaldan istedikleri ülkeye petrol satma hakkı elde etti. 2 Eylül'de Suudi Arabistan'ın resmi olarak tüm ülkelere petrol satma kararı almasından sonra diğer üretici ülkelerin de onu izlemesi sonucu petrol ambargosu sona ermiş olmaktaydı. Öte yandan Nasır'ın ambargo ve petrolün siyasal amaçlar için kullanılması üzerindeki söylem tekeline kaldırmasına karşılık olarak da, S. Arabistan, Libya ve Kuveyt savaşın yarattığı tahribat bitene kadar Mısır ve Ürdün'e yıllık 378 milyon dolar yardım yapmayı kabul etmişlerdi. Zirveye katılmayan Şam yönetimine her hangi bir yardım kararı alınmadı. Katılımcı ülkeler ayrıca petrol gelirlerinin yaklaşık %20'sini İsrail saldırganlığına karşı savunma amaçlı ayırmayı kabul etmişlerdi. Nasır, geleneksel rejimleri devirme amacından vazgeçtiği gibi Arap doları ve paundlarının dış politikasını yönlendirmesine karşı çıkamamıştı. Zirvede

153 Daoudi- Dajani, s.78.

154 Arı, s. 253.

ayrıca şu kararlar alınmıştı: Arap ülkelerinde ekonomik kalkınmaya yardımcı olması için Arap Gelişme Fonunun kurulması; her hangi bir saldırganlığa karşı Arap askeri güçlerinin birleştirilmesi için tüm gerekli hazırlıkları yapmak; Arap topraklarından tüm yabancı güçleri çıkarmak için çalışmak (özellikle Libya ve Suudi Arabistan'daki Amerikan üsleri); İsrail'i işgal ettiği Arap topraklarından çıkarmak için politik ve diplomatik çabaları eşgüdüm içerisinde yürütmek; Arap ülkeleri üzerindeki İsrail saldırganlığını bertaraf etmek için mücadeleye devam etmek. Zirve'de İsrail'le ilgili olarak yukarıda sayılanların dışında oldukça önemli üç karar alınmıştı. Bu kararlar, İsrail'i tanımama, İsrail'le müzakerelerde bulunmama ve İsrail'le barış yapmamadır.¹⁵⁵

Genel olarak Konferansta alınan kararlar, 1967 Savaşı sonrası Mısır'ın ciddi bir ekonomik krize ve prestij erozyonuna uğramasından dolayı bir petrol ülkesinin lideri olan Kral Faysal'ın başarısıydı. Suudi Arabistan öncülüğünde Kuveyt ve Libya gibi hem geleneksel rejimler hem de önemli bir petrol rezervine sahip ülkelerin, kendi petrol gelirlerinden en büyük Arap gücü Mısır ve onun lideri Nasır'a bağış vermeleri Arap politik yapısında önemli bir değişime işaret etmekteydi. Hartum Konferansı'nın açılışında Nasır'ın hüzünlü bir şekilde Kral Faysal'ı kucaklaması ise Suudi Arabistan rejiminin yeni Arap gücü olarak Mısır tarafından kabul görmesiydi. Kısaca tekrar belirtmek gerekirse, 1967 Savaşı sonrası Mısır'ın tüm Sina topraklarını kaybetmenin yanında Sina'daki petrol sahalarını kaybetmesi, Kanal gelirlerini kaybetmesi ve turizm gelirlerini kaybetmesi sonucu içine düştüğü ekonomik kriz, Nasır'ın devrim ihraç politikasını temelden sarsmıştı. Bu aşamada Nasır'ın yardımına koşan Suudi Arabistan ise finans gücü sayesinde Mısır'ı kendi etkisi altına almaya başlamıştı. Nasırizm ve Baas'ın güç kaybettiği bir dönemde Suudi Arabistan artan petrol gelirlerinin sayesinde Orta Doğu politikasının en önemli aktörü konumuna gelmişti. Suudi Arabistan 1967 Savaşı'ndan sonra bölge içi sorunları çözen ve bölge devletlerinin politikalarını yönlendiren bir merkez konumuna gelmişti. Petrol zenginliğine dayalı güç, çok kısa bir sürede Riyad'ı bölgenin en önemli ülkesi haline getirmişti.¹⁵⁶

155 Arı, s. 256.

156 Yezid Sayigh, "The Gulf Crisis: Why the Arab Regional Order Failed", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol: 67, No: 3 (Jul., 1991), s. 494-495.

4. Ambargonun Ekonomik ve Siyasal Sonuçları

Petrol ambargosu, üretim kısıtlaması ile birlikte yürütülmediğinden gelişmiş ülkelerde ciddi bir enerji krizine yol açmamış olmasına karşın, özellikle Süveyş Kanalı'nın kapanmasından kaynaklanan bir maliyet artışı yaşanmıştı. Diğer bir bakış açısıyla ambargonun üretim kısıtlaması ile birlikte yürütülmediğinden gelişmiş ülkelerde ekonomik yaşamı etkileyecek bir enerji krizine yol açmadığı; ancak Süveyş Kanalı'nın kapanmasından kaynaklanan bir maliyet artışına yol açtığı ifade edilmektedir. Ambargonun Süveyş Kanalı'nın kapatılması ve bazı ülkelerde farklı nedenlerden dolayı üretimin durdurulmasından kaynaklanan ekonomik etkileri olmuştur. Bir kere Orta Doğu'dan petrol akışının kesilmesi İngiltere'yi, elindeki parasal rezervleri dışarıdan, daha pahalıya petrol almaya itmişti. Bu durum sterlin üzerinde ciddi bir baskıya yol açmıştı. Faklı bölgelerden tankerlerle petrol alınması İngiliz bütçesi üzerine ek maliyetler getirmişti. Özellikle Venezüella ve ABD'ye petrol alımından kaynaklanan yüksek değerlerde paraların ödenmesi İngiltere'nin dış ödemeler dengesini bozmuştu. Ayrıca bölge ülkelerinin savaştan önce ve savaş sırasında ellerindeki İngiliz poundu olarak tuttıkları rezervlerini Amerikan doları veya altına çevirme yoluna gitmiş olmaları da Londra'nın dış ödemeler dengesini bozmuştu. Bu iki olgu Londra'nın poundun değerini düşürmesine yol açmıştı.¹⁵⁷ Haziran 1967'de The Guardian'da çıkan bir yazıda İngiltere ve tüm Avrupa'nın petrol ihtiyacının üçte ikisini Orta Doğu'dan karşıladıklarına dikkat çekilmiş ve ambargonun uzun sürmesi durumunda bu ülkelerin ekonomilerinde onarılması güç sonuçlara yol açacağı ileri sürülmüştü.¹⁵⁸ Petrol ambargosu ile birlikte Süveyş Kanalı'nın kapatılmasının İngiltere'ye aylık maliyetinin 6 milyon pound civarında olduğu ileri sürülmüştü.¹⁵⁹ İngiliz hükümeti, 1949'dan sonra 1967'de ikinci kez poundu devale etmek zorunda kalmıştı. 2.80 olan poundu/dolar oranı, kriz ile birlikte 2.40'a indirilmişti. Öte yandan İngiliz işgal güçleri de, 1839'dan beri işgal ettikleri Aden merkezli Güney Yemen topraklarını da daha önce açıklanan 1968 yılında değil, 29 Kasım 1967'de terk etmek zorunda kalmıştı. Aden, stratejik olarak Basra Körfezi'nden

157 Gernot Klantschnig, "Oil, the Suez Canal, and Sterling Reserves: Economic Factors Determining British Decisionmaking During the 1967 Arab-Israeli Crisis", *Diplomacy and Statecraft*, Vol: 14, No:3 (Sept., 2003), ss. 131-150.

158 Daoudi- Dajani, s. 87.

159 Roy Licklider, "The Power Of Oil: The Arab Oil Weapon and the Netherland, the United Kingdom, Canada, Japan, and the United States", *International Studies Quarterly*, Vol: 32, No:2 (Jun., 1988), s. 212.

Kızıl Deniz'e çıkan petrol yolları üzerinde konuşlandırılmış bir liman kentiydi.¹⁶⁰ Bu çekilmeyi, büyüyen dış ödemeler dengesi sorununa bir tepki olarak 1968 yılında İngiltere Başbakanı H. Wilson'un, Süveyş'in doğusunu savunacaklarına dair verilen tüm taahhütlerin geçersiz olduğunu ve son İngiliz birliklerinin 1971 yılında Basra Körfezi'nden çekileceğini ilan etmesi izlemiştir. Dolayısıyla 1967 Savaşı sonrası petrol ambargosu ve Süveyş'in kapanmasından kaynaklanan petrol sorunlarının en önemli politik sonuçlarından biri İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki askeri-güvenlik sisteminin çökmesine yol açacak bir krize dönüşmüş olmasıdır.¹⁶¹ İngiliz ekonomisi, üzerinde güneş batmayan Birleşik Krallık topraklarını finanse edecek güçte değildi ve Birleşik Krallık tarih sayfasındaki yerini almaya hazırды artık.

Ambargonun İngiltere kadar olmasa da ABD ekonomisi üzerinde de etkisi olmuştu. Amerikan hükümeti o yıllarda yürüttüğü Vietnam savaşı için gerekli petrolün yaklaşık yüzde 50'sini Orta Doğu'dan karşılamaktaydı. Ambargo ile birlikte farklı kaynakların bölgeye gönderilmesi, ABD bütçesine ek maliyetler yüklemişti. ABD'nin yıllık 120 milyon varil olan Pasifik ve Güney Doğu Asya tüketiminin 65 milyon varili Orta Doğu'dan karşılanmaktaydı. Bunun maliyeti aylık 240 milyon dolar ve taşıma ücreti de aylık 21 milyon dolar civarındaydı. Nijerya'da süren iç savaş ve İran'ın Sovyet baskısı altında olmasından kaynaklanan nedenlerle bu bölgelerdeki üretimin istenilen oranda artırılmayışı yüzünden Amerikan hükümeti daha maliyetli güzergahları kullanarak bölgeye petrol aktarmak zorunda kalmıştı.¹⁶²

Öte yandan Arap petrol ambargosu Arap devletleri üzerinde en az dört alanda önemli bir etkiye yol açmıştı. Ambargo süreci boyunca Arap ülkelerinin, kendi petrol kaynakları üzerinde imtiyazlı şirketlerin tam bir kontrol kurduğunu ve petrolün siyasal amaçlar için kullanılmasının imtiyazlı şirketlerin konumu dolayısıyla oldukça zor olduğunu görmelerine yol açmıştı. Ambargo sonrası dönemde Arap üreticiler kendi petrol endüstrisi üzerinde etkin bir rol oynamaya çalışacaklardı. Ambargonun ikinci önemli etkisi, bir zamanlar sömürge olan Arap ülkelerinin, kendi petrol kaynaklarını kullanarak uluslararası politikada önemli bir rol oynayabileceklerini görmelerine yol açmasıydı. Bu Arap ülkelerine oldukça önemli bir güven kazandırmıştı.

160 Tom Little, **South Arabia: Arena of Conflict**, London: Pall Mall Press, 1967, s.179.

161 Daoudi- Dajani, s. 88.

162 Daoudi- Dajani, s. 88.

Ambargonun Arap devletleri üzerindeki üçüncü etkisi ise Suudi Arabistan gibi petrol üreticisi ülkelerin Arap politikası ve Arap toplumu üzerinde etkilerini artırmalarına yol açması olmuştu. Arap politikasının merkezi Kahire'den Basra Körfezi'ne doğru güçlü bir şekilde kaymıştı. Ambargonun dördüncü etkisi ise, şüphesiz başta ABD olmak üzere bir çok ülkeye İsrail'e destek vermeleri durumunda Arap ülkeleri ile olan iyi ilişkilerinin bozulacağına dair bir uyarı içermesiydi.¹⁶³ Amerikan hükümeti ya da bir başka Batılı ülke İsrail politikasının petrol üretici Arap ülkeleriyle olan ilişkisini etkileyebilecek bir ilişki olduğunu görmüştü. Askeri kapasite itibariyle İsrail ile baş edemeyen Arap güçleri, petrolün sağladığı diplomatik ve siyasi etkiyi kullanarak, özellikle uluslararası alanda İsrail karşısında üstün bir konum elde etmeye yöneleceklerdi.

Son olarak petrol ambargosunun İsrail üzerindeki etkilerine değinecek olursak, ambargo sürecince petrolün İsrail'e karşı kullanılması bu ülkeyi, petrol kaynakları ve güzergahları üzerinde kontrol kurmaya yöneltmişti. Nitekim kısa bir süre sonra İsrail'in bir yandan Sina'daki petrol rezervlerini kullanması ve Kızıl Deniz'den Akdeniz'e uzanan bir petrol boru hattı projesini gündeme alması, Arap-İsrail sorununun daha da kompleks bir hal alacağını göstermişti. Yıllardır bölgedeki petrol kaynaklarından dışlanan İsrail, 1967 Savaşı ile birlikte birden bire en önemli güzergah ülkelerden biri konumuna gelmenin ötesinde petrol ithalatının önemli bir kısmını da karşılayacak yeni petrol rezervleri elde etmişti. Yalnızca Sina'daki Abu Rhodeis petrol sahası İsrail'in petrol tüketiminin %55'ini karşılamaktaydı. İsrail Sina'yı Mısır'a geri iade ettiği güne dek Sina petrolünü kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmıştı.¹⁶⁴ Güzergah konusunda ise işgali takiben hemen harekete geçen İsrail, Kızıl Deniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan yaklaşık 1 metre genişliğinde bir petrol boru hattı inşa etmişti. 1972 yılında İsrail yıllık 30 milyon ton petrol ihracı üzerinde tam bir kontrol kurmuştu. İsrail 1967 Savaşı'ndan hemen sonra Sina'da yeni bir rafineri inşa etmeye de başlamıştı. Özellikle İran petrolünün ihraç edildiği İsrail güzergahı, Avrupalı tüketicilere daha ucuz petrol elde etme imkanı sunmaktaydı. Böylelikle İsrail 1967

163 Arı, s. 260.

164 Brice M. Clagett- O Thomas Jr. Johnson, "May Israel as a Belligerent Occupant Lawfully Exploit Previously Unexploited Oil Resources of the Gulf of Suez?", *American Journal of International Law*, Vol: 72, No: 3, (Jul., 1988), s. 558.

Savaşı ile birlikte hem kendi petrol ihtiyacını doğrudan karşılamış hem de petrol ihraç eden bir ülke konumuna gelmiş olmaktadır.¹⁶⁵

B. 1967 SAVAŞI SONRASI ARAP ÜRETİCİLERİN PETROL ENDÜSTRİSİ ÜZERİNDE İNİSİYATİF ELE GEÇİRME ÇABALARI

Petrol ambargosunun tartışıldığı Hartum Konferansı sırasında Arap ülkeleri ambargonun gerek ekonomik gerekse politik olarak başarısız olduğunu görmüşlerdi. Ambargonun başarısızlığa uğramasında Arap ülkeleri arasındaki koordinasyon eksikliği ve ekonomik yetersizlik önemli bir faktör olmuştu. OPEC üyesi İran ve Venezüella gibi Arap olmayan ülkelerin ambargo sürecince petrol üretimlerini artırmaları da Arap üreticileri olumsuz etkilemişti. Ambargonun başarısız olacağının ortaya çıkması ile bazı Arap ülkeleri OPEC'ten ayrı, bağımsız bir Arap petrol üreticisi örgütünün kurulmasını önermişti. Nitekim, bu öneri çerçevesinde ambargonun kaldırıldığı Hartum zirvesinde Arap ülkeleri ayrıca petrol politikalarını eşgüdüm içerisinde yürütme kararı almışlardı. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'nın öncülüğünde başlayan ortak Arap petrol politikası oluşturulma çabaları 1967 yılının sonlarına kadar sürdü. Bu yönde süren çalışmalar 1968 Ocağında Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nü (OAPEC) kurulmasıyla sonuçlandı. Merkez ofisinin Kuveyt'te olmasına karar verilen OAPEC, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya gibi Arap petrol üreticilerinin 1967 Savaşı sonrası artan siyasi ve ekonomik gücünün bir ürünüydü. Arap üreticiler 1967 Savaşı'nın başarısız olmasında rol oynayan faktörleri minimize etmek amacıyla böyle bir oluşuma gitmişlerdi. Bazı yazarlara göre 1967 Savaşı'nın deneyiminden önemli kazanımlar elde eden Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya olası bir başka ambargo kararının başarılı bir şekilde yürütülmesi için OAPEC'i kurmuşlardı.¹⁶⁶ OAPEC'nin kuruluş amaçları arasında üye ülkelerin petrol politikalarının koordinasyonu, ortak projelerin geliştirilmesi ve Arap ekonomilerinin entegrasyonu vardı. Ayrıca OAPEC içerisindeki Arap ülkelerinin gündeminde bir Arap tanker filosunun kurulması, bir tersane tasarımı ve ortak bir petrol şirketinin kurulması da vardı.¹⁶⁷

165 Mordechai Abir, **Oil, Power and Politics: Conflict in Arabia, the Red Sea and the Gulf**, London: Frank Cass Pub., 1974, ss. 136-137.

166 Daoudi-Dajani, s.66.

167 Gürün, s. 124.

1967 Savaşını ve OAPEC'in kuruluşunu takip eden dönemde tüm Orta Doğu'da artan Batı karşıtı muhalefetin asıl hedefi petrol endüstrisinin doğrudan millileştirilmesi olmuştu. Daha önce belirttiğimiz gibi 1968 yılında Beyrut Amerikan Üniversitesinde bir konuşma yapan Suudi Arabistan Petrol Bakanı Zeki Yamani, 1967 Savaşı sonrası bölgede Batı karşıtlığının arttığına dikkat çekmiş ve bu bağlamda yabancı petrol şirketlerinin bölgedeki faaliyetlerini sürdürmelerinin zorlaştığını ifade etmişti.¹⁶⁸ Bu bağlamda 1967 Savaşı'ndan sonra dozajını artıran üretici ülkelerin petrol endüstrisinde daha fazla söz hakkı elde etme girişimlerinde öne çıkan istek ise petrol kaynakları üzerinde kısmi sahiplik ya da mümkünse tam sahiplik olmuştu.¹⁶⁹

1967 Savaşı ile birlikte Cezayir, topraklarında petrol arayan 13 Amerikan şirketini doğrudan millileştirdiği gibi İngiliz ve Hollanda şirketlerinin de ruhsatlarına el koydu. Hükümet, Ağustos ayında Exxon'un araştırma şirketi ile birlikte Exxon ve Mobil'in rafine ve pazarlama şirketlerini de millileştirmişti.¹⁷⁰ Eylül 1969'da bir grup askerın Amerikan yanlısı Kral İdris rejimine son vermeleri ile Libya'da faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinin geleceği de tartışılmaya başladı. Bu bağlamda ilk etapta Amerikan ve İngiliz üslerini kapatan Albay Kaddafi, daha sonra da petrol endüstrisi üzerinde etkili bir denetim kurmak için harekete geçti.¹⁷¹ 23 Mayıs 1970'de Libya, Irak ve Cezayir hükümetleri yayınladıkları ortak bildiriye, yabancı petrol şirketlerine karşı ortak bir cephe oluşturulmasına karar verdiklerini ve petrollerini ortak girişimlerle üretip, işleyeceklerini açıklamışlardı.¹⁷² 1970 yılında Albay Kaddafi önderliğindeki Libya hükümeti New Jersey dahil bir çok şirketi kendisiyle üretim ve fiyat konusunda anlaşmaya yapmaya başarılı bir şekilde zorlamıştı.¹⁷³ 1971 Aralığında Kaddafi yönetimi İngiliz petrol şirketi BP'yi İngiltere'nin İran'ın Abu Musa, Büyük Tumbs ve Küçük Tumbs'u işgal etmesini engellemediği gerekçesiyle millileştirdi. Libya'nın BP'yi millileştirmesi ilk sefer bir Arap ülkesinin Arap-İsrail sorunu dışında ve kendi sınırlarının yaklaşık 3 bin kilometre ötesindeki siyasal bir gelişmeye tepki olarak bir İngiliz petrol şirketini millileştirmesiydi.¹⁷⁴ Libya Amerikan şirketlerinin

168 Gürün, s. 127.

169 Stephen J. Kobrin, "Diffusion as an Explanation of Oil Nationalization: Or the Domino Effect Rides Again", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol: 29, No: 1 (Mar., 1985), ss. 13-14.

170 Arı, s. 262.

171 Arı, s. 263.

172 Gürün, s. 131.

173 Yergin, s. 545.

174 Arı, s. 263.

ardından Fransız petrol şirketlerini millileştirmeye yöneldi.¹⁷⁵ Libya'nın tüm yabancı şirketleri millileştirmeye çalıştığı bir dönemde Suudi Arabistan öncülüğündeki Körfez ülkeleri şirketlerle katılım konusunda bir anlaşmaya varmak için görüşmeleri başlatma kararı almışlardı. Zira, Suudi Arabistan Petrol Bakanı açıkça son yıllarda Arap dünyasında yaşanan Batı aleyhtarlığı ve ardından gelen millileştirmeler sonrası katılım konusunu gündeme aldıklarını ifade etmekteydi. Yamani Suudi Arabistan hükümeti, şirketlere hisse oranında katılımı “*Arap ülkelerinde yükselen milliyetçilik duygularının bastırılması ve millileştirmeye giden yolun durdurulması olarak*” görülmelidir diyordu.¹⁷⁶ 1972 Ocağında Suudi Arabistan'ın girişimleriyle başlayan katılım görüşmelerinin devam ettiği bir sırada Sovyetler Birliği'nin desteğini arkasına alan Irak'taki Baas rejimi 1 Haziranda IPC'nin petrol üretimini yarı yarıya düşürdüğünü ileri sürerek şirketin kuzey Irak'taki ayrıcalıklarının kamulaştırıldığını açıkladı

Suriye de politik gerekçeler öne sürerek IPC'nin ülkesinden geçen boru hatlarını millileştirmişti.¹⁷⁷

Libya ve Kuveyt Irak'ı desteklediklerini ve para yardımı yapacaklarını açıklarken, Fransız hükümeti de IPC şirketi içerisindeki hisseleriyle ilgili olarak Irak hükümetinin önerdiği uzlaşma önerisini kabul ettiğini açıklamıştı.¹⁷⁸ Irak'taki millileştirmeyi takiben Ekim 1972'de İran ve Irak dışındaki OPEC Körfez ülkeleri ile şirketler arasında yürütülen katılım anlaşmaları bir anlaşmayla sonuçlandı. Şirketler Körfez ülkelerinin şirketlere %25'lik katılım hakkını tanımaktaydı. Ayrıca bu oranın 1983'e dek %51'e çıkartılması taraflarca kabul edilmişti. Ancak anlaşma beklenen etkiyi yapmadığı gibi kısa sürede diğer OPEC ülkelerinin eleştirilerine yol açmıştı. Anlaşma Kuveyt Parlamentosu tarafından da kabul edilmeyip reddedilmiştir.¹⁷⁹ Libya hükümeti de yüzde %51'den az olan bir katılımı kabul etmeyeceğini açıklamıştı. Öte yandan anlaşma İran basınında “*Araplar kendi petrollerini satın alıyorlar. Onlar, şirketlerin nakit paralarını artırmalarına ve aynı zamanda daha az vergi ve daha az imtiyaz ödemelerine yardımcı oluyorlar*” diye eleştirilmekteydi.

175 Cobrin, s. 25.

176 Arı, s. 264.

177 Arı, s.264.

178 Arı, s. 265.

179 Gürün, s. 144.

Millileştirmenin gölgesinde imtiyazlı şirketlerle %25'lik katılım anlaşmasını imzalayan Katar, Abu Dabi ve Suudi Arabistan 1973 yazında şirketlere %25'lik atılımı yeterli bulmadıklarını ve %51'lik katılımın da yetersiz olduğunu bildirdi. Böylelikle Orta Doğu'da katılımdan ulusallaştırmaya doğru hızlanan politik değişimin etkisi ılımlı Körfez ülkelerini de etkisi altına almıştı. Artık bu süreci durdurmak şirketler için oldukça güçtü.

1967 Savaşı sonrası yaşanan katılım ve millileştirme süreci, petrol şirketleri ile üretici ülkeler arasındaki güç dengesini üretici ülkeler lehine değiştirmişti. Çünkü, Orta Doğu'da ve diğer bölgelerde, Meksika örneği hariç tutulursa, petrol şirketlerinin petrol fiyatının belirlenmesinden üretim düzeyine kadarki tüm aşmalar üzerinde tam bir denetimi sözkonusuydu. Bu çerçevede petrol endüstrisinde üretici ülkelerin güç kazanmasında 1967 Savaşı hayati bir rol oynamıştı. Sonuç olarak 1967 Savaşı'ndan sonra etkili bir şekilde gündeme gelen millileştirme ve katılım anlaşmaları, şirketlerin petrol endüstrisi üzerindeki etkisini azaltıcı bir gelişmeydi. Cezayir ve Libya'nın öncülük ettiği millileştirme girişimi kısa sürede Irak'ın da IPC'yi millileştirmesi ile sonuçlanırken, Suudi Arabistan, Abu Dabi ve Katar'da 1973 yazında imtiyazlı şirketle daha önce imzaladıkları katılım anlaşmalarını modifiye etmek için harekete geçmişlerdi. Ancak, Suriye ve Mısır'ın işgal edilen topraklarını kurtarmak için ortaklaşa 6 Ekim'de İsrail'e sürpriz bir saldırı ile Savaş açması, o güne kadar yapılmış veya üzerine anlaşma sağlanmış tüm millileştirme ve katılım anlaşmalarının geçersiz olmasına yol açacak süreci başlatmıştı.

1973 EKİM SAVAŞI (YOM KİPPUR)

1973 Ekim Savaşı, modern Arap tarihinde ve uluslararası petrol piyasasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Savaş 6 Ekimde Mısır ve Suriye'nin ortak saldırısı ile başlamıştı. Arap Devletlerinin başarısı 11 Ekimden itibaren İsrail'in tüm cephelerde denetimi ele geçirmesiyle ortadan kalkmıştı. Taraflar arasında ateşkes büyük güçlerin arabuluculuğu çerçevesinde 25 Ekim 1973'te hayata geçmişti. Savaşın tüm cephede durduğu bir dönemde Arap petrol üreticileri İsrail'i destekleyen ülkelere uyguladığı petrol ambargosunu sürdürmüşlerdi. Diğer bir deyişle 1967'deki petrol ambargosu denemesinden farklı olarak Arap petrol üreticileri bu sefer petrolü bir dış politika aracı olarak daha sistemli ve daha etkili kullanmışlardı. Ekim Savaşı'nın başlamasından sonra

Arap petrol üreticisi ülkelerin, petrol üretimlerini kısma ve İsrail'e destek veren ülkelere karşı ambargo uygulaması, bir bütün olarak uluslararası sistemi etkilemişti. Aşağıda ambargo süreci ve etkilerine değinmekte yarar var.¹⁸⁰

1. Savaş Öncesi Petrol Diplomasisi

Petrolün bir dış politika aracı olarak kullanılması fikri 1956 sonrası dönemde ilk kez etkili bir şekilde 1967 Ağustosunda Bağdat'ta toplanan Arap Petrol ve Ekonomi Bakanları Konferansı'nda kabul edildiğini daha önce belirtmiştik. Bağdat Konferansında Arap üreticiler ekonomik silahın etkili bir şekilde kullanılması için İsrail'i destekleyen ülkelere petrol akışının kesilmesi kararı almışlardı. Ancak, daha sonra Hartum'da toplanan Arap liderleri petrolün yararlı bir dış politika aracı olduğuna dikkat çekmelerine rağmen, bunun uygulanmasının Arap ülkelerinin ekonomik yapılarına zarar verdiği gerekçesiyle ambargodan vazgeçmişlerdi. Hartum Konferansı sonrası petrol akışı üzerindeki tüm kısıtlamaların kaldırılmasına karşın, petrolün politik amaçlar için kullanılması fikri canlılığını yitirmemişti. Petrolün politik bir silah olarak kullanılması politikası 1969'da Riyad'da toplanan Arap Birliği Zirve Konferansı'nda bir kez daha teyit edilmişti. Ancak buna rağmen büyük üreticiler (Suudi Arabistan gibi) esas olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni politik ve diplomatik olarak İsrail'i Araplarla uzlaşmaya itme pozisyonlarında kalmayı; petrolü politik bir silah olarak gündeme taşımamaya dikkat etmişlerdi. Bu dönemde Mısır da üretici ülkelerle birlikte hareket etmişti. Ancak, 1973'e kadar ABD'nin bu yönde ciddi bir girişim içerisinde yer almaması üzerine petrolü politik amaçlarına ulaşmak için kullanma konusundaki tutumlarını tekrar gözden geçirdiler. Zira, yukarıda da belirtildiği gibi 1970-1972 arası dönemde petrolün politik bir baskı aracı olarak kullanılmasına dönük oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştı. Mısır açıkça petrol üreticisi Arap ülkelerini petrolü politik bir araç olarak görmeleri yönünde teşvik etmekteydi.¹⁸¹

Suudi Arabistan önderliğindeki geleneksel petrol üreticilerinin Amerika ile ilişkilerini zora sokan gelişmeler, Irak'ın 1972'de başarılı bir şekilde IPC'yi millileştirmesi ile doruk noktasına çıkmıştı. Bağdat'ta millileştirmeye dönük bir

180 Ayhan, s. 267.

181 Alnasrawi, s. 82.

konuşma yapan Başkan General Bekir, *“bizim şuan ki gücümüz Arap petrolünün, bizim emperyalist düşmanlarımıza karşı yürüttüğümüz özgürlük savaşında ve özellikle Filistinlilerin yazgısı için yürüttüğümüz savaşta bir silah olarak kullanmaktır”* demektedir. Batı yanlısı geleneksel Arap petrol üreticileri petrolü bir dış politika aracı olarak kullanmama politikalarını değiştirme yönünde yalnızca Mısır ya da Irak’tan baskı görmemekte, bir o kadar da Arap örgütlerinden baskı görmekteydiler. Örneğin 1972 Aralığında Arap Ekonomi Birliği düzenlediği bir toplantıda *“ABD’ye tam bir ekonomik boykot uygulanmasını ve Arap ülkelerinin derhal Arap dünyasındaki Amerikan çıkarlarını tahrip etmesi çağrısında bulunmuştu.”* Arap Birliğinin Ekonomi Konseyi aynı ay Kahire’de düzenlediği bir diğer toplantıda *“Arap petrolünün Amerikan politikalarının değiştirilmesi yönünde bir baskı aracı olarak kullanılması olasılığını tartışmıştı.”*¹⁸²

1970’de Suudi Arabistan Petrol Bakanı Zeki Yamani Washington’da yaptığı bir konuşmada iki ülke arasındaki petrol işbirliğinin gelişerek devam ettiğini vurgulamıştı. Bu konuşmadan yaklaşık bir buçuk yıl sonra ABD’nin ham petrol üretimini artırma taleplerini görüşmek üzere Washington’a tekrar giden Yamani burada yaptığı bir diğer konuşmada ise artan ABD petrol ihtiyacının Suudi Arabistan tarafından karşılanmasının ABD’nin İsrail’e verdiği destek dolayısıyla zor olduğunu ifade etmişti.¹⁸³ Nisan 1973’te Washington’da bu açıklamaları yapan Yamani, Amerikalı yetkililere Kral Faysal’ın *“üretim artırımını Amerikan politikalarının değiştirilmesi ile ilişkili ele aldığını”* ifade etmişti. Kral Faysal Beyaz Saray’a *“ABD Orta Doğu’da İsrail taraftarı politikasını değiştirmedikçe Suudi Arabistan gelecekte petrol üretimini önemli oranda artırmayacaktır”* mesajı göndermişti. 1973 yazında NBC’den bir muhabirle yapılan röportajda Kral Faysal ABD’ye bir petrol ambargosu uygulanabileceğini açıkça ifade etmişti.¹⁸⁴

Suudi Arabistan’ın dışında 1973 yılında ABD’ye yakın Arap ülkelerinde de Amerika’nın bir bütün olarak İsrail’i desteklediği kanısı oluşmuştu. Bu yüzden 1973’e doğru ABD’nin petrol üretimini artırma taleplerine Körfez üreticileri çekimser yaklaşmışlardı. 1973 Ocak ayında Kuveyt Meclisi İsrail’e karşı petrol silahının

182 Alnasrawi, s. 83-84.

183 Smart, s.20-21.

184 Alnasrawi, s. 85.

kullanılmasını tavsiye eden bir karar almıştı. Yine 1973 Mayıs'ında Kral Faysal bir açıklamasında ABD'nin petrolü İsrail'den değil Arap ülkelerinden satın aldığına dikkat çekmiş ve bu devletin dış politikasında bu unsuru dikkate alması gerektiğini ifade etmişti. Kral Faysal bu açıklamanın ardından Enver Sedat'la görüşmek üzere Kahire'ye gitmişti.¹⁸⁵

1973 Ağustosunda ise Enver Sedat'ın gizlice Riyad'a gidip Kral Faysal'ı olası bir savaşta petrol kartını kullanma konusunda ikna etmesinden birkaç hafta sonra Suudi hükümeti yaptığı bir açıklamada Washington'un Orta Doğu politikasını değiştirmedikçe Suudi Arabistan'ın artan Amerikan petrol ihtiyacını karşılamak için üretimi artırmayacağını açıklamıştı.¹⁸⁶

Sonuç olarak 1973 Ekiminde gelindiğinde Arap ülkelerinde ABD'nin koşulsuz bir şekilde Arap düşmanı ülkeleri desteklediğine dair kanı yaygın bir kabul görmekteydi. Cezayir ve Irak Ekim 1973'ten önce de sıklıkla Arap petrolünün Arap-İsrail sorununda bir baskı aracı olarak kullanılmasını savunurken, Kuveyt ve Abu Dabi gibi Küçük Körfez ülkeleri, tüm üretici ülkelerin üzerinde uzlaşmaya varacağı bir politikaya destek verme taraftarıydı. Tüm bunların yanında Arap devletleri arasında kabul gören yaygın görüş, 1967 Savaşında kaybedilen Arap topraklarının kurtarılmasına dönük yapılacak bir savaşta petrolün politik bir baskı unsuru olarak kullanılmasıydı. Petrol, pozitif bir silah olarak savaş ile birlikte gündeme getirilmesi fikri, 1973 Ekiminde Mısır ve Suriye'nin İsrail'e savaş açmasıyla birlikte teoriden uygulama safhasına geçmiş olmaktadır.¹⁸⁷

2. 1973 Arap – İsrail Savaşı (Yom Kippur)

6 Ekim 1973'de başlayan bu savaşa, Müslüman dünyasının Ramazan ayına rastlaması dolayısıyla Ramazan Savaşı ve İsraililerin çok kutsal bir ayı olan Yom Kippur'a rastlaması dolayısıyla, Yom Kippur Savaşı adı verilmiştir. Fakat esas itibarıyla Yom Kippur Savaşı diye adlandırılmaktadır.¹⁸⁸

185 Ayhan, s. 272.

186 Ayhan, s.273.

187 Ayhan, s. 272.

188 Yergin, s. 554.

Bu savaşın, bundan önceki Arap-İsrail savaşlarına nazaran iki mühim hususiyeti ve farklılığı vardır. Araplar ve bilhassa Mısır tarafından başlatılan bu savaşın amacı, daha öncekilerde olduğu gibi, İsrail'in haritadan silinmesi değil, 1957 savaşında İsrail'in ele geçirdiği toprakların geri alınması ve bu suretle Arapların prestijinin tamiri ve yükseltilmesi idi. Bu savaşın ikinci farklılığı da, bilhassa Mısır'ın Sina cephesinde yaptığı süpriz saldırı ile İsrail karşısında mühim başarılar elde etmesi ve İsrail'e, şimdiye kadar olduğundan daha ağır kayıplar verdirmesidir. 1973 savaşı İsrail için, daha öncekiler gibi olmamıştır.¹⁸⁹

1973 Yom Kippur savaşına varan gelişmeler, esasında 1967 savaşını takip eden gelişmelerin devamından başka bir şey değildir.¹⁹⁰

1967 Savaşındaki ağır yenilgi, Arap ülkelerini İsrail'e karşı mücadelelerinde yeni yollar ve yeni taktikler aramaya sevketti. Bu taktikler ve yeni politikalar, 1967 Ağustosunda Sudan'ın başkenti Hartum'da yapılan, önce Arap Dışişleri Bakanları toplantısında ve hemen arkasından da Arap Zirvesinde tartışılıp kabul edildi. Buna göre, İsrail hiç bir şekilde tanınmayacak, İsrail ile hiç bir şekilde müzakerelere girilmeyecek ve hiç bir şekilde İsrail ile barış anlaşması yapılmayacak, fakat Filistinlilerin hakları sonuna kadar savunulacaktı. Bu savunma konusunda kabul edilen metod da, İsrail'e karşı bir yıpratma savaşı'nın (war of attrition) yürütülmesi idi. Yıpratma savaşı için kullanılacak vasıtalar da İsrail sınırlarında devamlı olarak çatışmaları tahrik etmek ve bir de Filistin komandolarını kullanmaktı. Bu komandoların finansmanını da petrol üreten ülkeler üzerine almıştır.¹⁹¹

1967 savaşından sonraki gelişmelerde iki ayrı istikamet göze çarpmaktadır. Bir yanda Amerika, Araplarla münasebetlerini düzeltmek için Orta Doğu barışını gerçekleştirmeye çalışmış ve bu da İsrail ile münasebetlerine görüş ayrılıklarının ve hatta zaman zaman soğukluğun hakim olmasına sebep olmuştur. Ayrıca, bu barışı gerçekleştirme çabalarını Sovyetlerle beraber yürütmeye çalışmıştır. Amerika'nın bu faaliyetleri İsrail'in politikasına ters düşmekteydi. Çünkü, İsrail başkaları tarafından hazırlanıp sunulan bir barışı değil, 1967 zaferinin kendisine sağladığı imkanları ve

189 Armaoğlu, s.715.

190 Armaoğlu, s. 716.

191 Yergin, s. 558.

kozları kullanarak, Arapları kendisiyle müzakereye oturtmak suretiyle yapılacak bir barışı tercih ediyordu. İsrail-Amerikan münasebetleri bu şekle girerken, Mısır da 1969 Nisanından itibaren 16 ay sürecek olan yıpratma savaşına başlıyordu.¹⁹²

1967'deki savaştan yenilerek ve toprak kaybederek çıkan Mısır, Ürdün ve Suriye savaştan sonra aldıkları silah ve gereçler ile ordularını yeniden donattılar ve teşkilatlandırdılar. İsrail de aynı dönem içinde, ABD ve Fransa'dan aldığı modern silah ve teçhizat yanında bunların bir kısmını kendi imkânlarıyla imalata başladı.¹⁹³

Mısır, kanalı geçme güçlükleri sebebiyle sulardan geçme eğitimlerine ağırlık veriyordu. İsrail ise, kanalın hemen doğusunda 1967 yılından beri güçlendirdiği "BAR LEV HATTI" ile bu kesimde oyalama muharebeleriyle gereken zamanı kazanacağını ve bu süre içinde Suriye-Lübnan kesimindeki Arap ordularına taarruz ederek bunları süratle savaş dışı bırakacağını ümit ediyordu. Mısır ile Suriye arasındaki uzaklığın 300 km. oluşu ve Mısır-İsrail arasında Kanal ile çölün bulunuşu İsrail'e iç hat manevrasını uygulama olanağını veriyordu. İsrail; Golan Tepeleri, Ürdün Nehri batı yakası, Gazze Şeridi ve Şarm El Şeyh üzerindeki isteklerinden ödün vermiyordu. Bunun üzerine barış çabalarından ümidini kesen Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile Suriye Devlet Başkanı Esat, 1 Nisan 1973'de buluşarak İsrail'e karşı uygulanacak askerî harekâtın planları hakkında görüş birliği sağladılar.¹⁹⁴

Mısır ve Suriye savaş hazırlıklarını gizleyebilmek için, 1973 sonbahar tatbikatlarının çapını büyük tuttular ve tatbikat maskesi altında birliklerin yığınaklarını tamamladılar, seferberlik ilân etmeden ihtiyatlarını silah altına aldılar. Mısır ve Suriye'de bulunan Sovyet askerî görevlilerinin ve ailelerinin havayolu ile tahliyesinden şüphelenen İsrail, 6 Ekim 1973 saat 03.00'de İsrail Silahlı Kuvvetleri'ni alarma geçirdi¹⁹⁵.

6 Ekim 1973'te, Kara Kuvvetleri personel mevcudu, Mısır'ın 325. 000, Suriye'nin 112.000 olmak üzere 473.000 iken; İsrail'in savaşa mevcudu 105.000 idi.

192 Armaoğlu, s.718.

193 Yergin, s. 560.

194 Armaoğlu, s. 718.

195 Armaoğlu, s. 718.

Ancak, İsrail etkin seferberlik sistemiyle 48-72 saat zarfında personel mevcudunu 300.000'e çıkardı.¹⁹⁶

Bu savaş, hukuken Mısır, Suriye ve İsrail arasında cereyan etti. Lübnan ve Ürdün savaşa hukuken katılmaktan kaçındılar. Ancak bu savaşta tüm Arap ülkeleri tam bir dayanışma içinde Mısır ve Suriye'ye malî, siyasî ve askerî yardımda bulundular.¹⁹⁷

Mısır ve Suriye orduları, İsrail'in en büyük bayramını kutladığı gün (Yom Kippur), yani 6 Ekim 1973 günü saat 14:00'de taarruza Suriye Cephesi'ndeki taarruzları Golan mevzî derinliklerinde durduran ve iç hat harekatı yapan İsrail, önceliği Suriye Cephesi'ne verdi ve 9 Ekim sabahı Golan Cephesi'nde 11 tugay toplayarak karşı taarruza geçti. 22 Ekim 1973'de İsrail, Hermon Dağı'nın en hakim yeri olan 2201 Rakımlı tepe bölgesini ele geçirdi ve Suriye topraklarında 20 Km. derinlik, 40 Km. genişlikteki araziye işgal etti. Sina Cephesi'nde kanalı geçmeye muvaffak olan Mısır 1 ve 2nci orduları, BAR-LEV savunma hattını ele geçirdiler ve Kanalin 10-15 km. kadar doğusuna ilerlediler. 14 Ekim günü 5 piyade tümeni, 1 mekanize tümen ve dört zırhlı tugay (70.000 personel, 700 tank) ile İsrail'in ikinci savunma mevzilerine taarruza geçtiler. Ancak, Suriye Cephesi'nde durumu lehine çevirmeye başaran ve 4 zırhlı tugayını Sina Cephesi'ne kaydıran İsrail, kısa sürede bu cephede de durum üstünlüğü sağlamaya muvaffak oldu. 16 Ekim 1973'te Sina Cephesi'nde genel karşı taarruza geçen İsrail, 18/19 Ekim gecesini Süveyş Kanalı batısına 2 tugay kadar kuvveti geçirmeyi başardı. Mısır, İsrail taarruzlarını İsmailiye-Kahire yolunun 5 km. kadar doğusunda durdurabildi.

Mısır ile İsrail arasında 101'inci Km. isimli bir anlaşma yapıldı. Anlaşmanın en büyük hususiyeti, diplomatlar değil, ama Mısır ve İsrail Genelkurmay Başkanları arasında müzakere edilip imzalanmış olmasıdır. Bu suretle, askeri mahiyette de olsa, İsrail ve Mısır en yüksek askeri seviyede bir masa etrafına oturmuş olmaktadır.¹⁹⁸

Anlaşmaya göre, İsrail Süveyş Kanalinin batı yakasındaki bütün kuvvetleri çektiği gibi, doğu yakasında da kuvvetlerini kıyıda 20 mil kadar geriye çekecekti. Kanalin doğu kıyısında Mısır askeri bulunmakla beraber, İsrail ile Mısır kuvvetlerinin

196 Armaoğlu, s. 719.

197 Yergin, s. 557.

198 Armaoğlu, s. 721.

arasına B. M. Kuvvetleri yerleştirilecekti. Gerek Mısır'ın, gerek İsrail'in kuvvetleri 7.000 kişiyi geçmeyecek ve ancak hafif silahlara sahip olacaktı. Bu anlaşmayı taraflar, bir barış antlaşması değil, fakat o istikamette atılmış bir "ilk adım" saymakta idiler.

Bu anlaşma ile Mısır Süveyş Kanalı'nın her iki tarafına sahip olmakla Kanalı tamamen ele geçirmiş olmaktadır. Bundan dolayı Kanal, gerekli temizlikler yapıldıktan sonra, 5 Haziran 1975'de tekrar dünya deniz trafiğine açıldı¹⁹⁹

BM.'in 22 Ekim ve 24 Ekim tarihli Ateşkes kararlarına uymayan İsrail, 26 Ekim günü Barış Gücünün gelmesiyle ateşkese uydu. Bunda SSCB'nin bölgeye tek taraflı kuvvet gönderme kararlılığı da etkili oldu. Ateşkes kararı yürürlüğe girdiğinde, Mısır 3üncü ordusuna mensup 20.000 kişi ile 200 tanktan müteşekkil birliklerinin anavatanları ile bağlantısı kesilmiş bulunuyordu. Bu savaş sonunda Mısır 500, Suriye 500, Irak 120 tank, İsrail ise 600 tank kaybetmiştir. Savaş sırasında Mısır- Suriye kuvvetleri 8500, İsrail ise 6000 kayıp verdi. Yom Kippur Savaşı, İsrail'i; askeri, diplomatik ve ekonomik alanlarda ABD'ye eskisinden daha bağımlı kıldı.²⁰⁰

Amerika Dışişleri Bakanı Dr. Kissinger, Tel-Aviv ile Şam arasında bir süre mekik dokuduktan sonra, 31 Mayıs 1974 de, İsrail-Mısır anlaşmasına benzer bir anlaşmanın İsrail ile Suriye arasında da imzalanmasını sağladı. Bu anlaşma ile de, İsrail, Kuneitra'nın gerisine çekiliyor ve İsrail ve Suriye kuvvetleri arasında yine B.M. Kuvvetleri konuyordu.

Kissinger'in Orta Doğu barışındaki taktiği, barışa adım adım ilerlemektir. Bundan dolayı Kissinger'in bu politikasına mekik diplomasisinin yanında, "adım, adım" diplomasisi de denilmiştir. Kissinger'i böyle bir diplomasiye zorlayan sebeplerin başında İsrail'in tutumu gelmekteydi. Zira, atılan her adımda İsrail, elinde tuttuğu topraklardan bir parçasını geri vermekteydi. Bunun için İsrail, verdiği her toprak parçasına karşılık barış için bir taviz elde etmek istiyordu. İsrail buna, "her toprak parçası için bir parça daha barış" prensibi demektedir.²⁰¹

199 Armaoğlu, s 722.

200 Yergin. s. 558.

201 Yergin, s. 558.

Mısır bu anlaşma ile iki büyük kazanç elde etmiş oluyordu: Biri, Sina'da biraz daha toprağını geri alması ve bilhassa Mitla ve Gidi geçitleri gibi savunması için çok değerli noktaları ele geçirmesi idi. İkincisi ise, İsrail'in, işgal ettiği Arap topraklarını geri verme kavramını yavaş yavaş benimsemeye başlaması idi. Fakat İsrail bunu yaparken, iki taviz elde etmişti: Biri, erken uyarı sistemine Amerika'yı karıştırmakla, bir bakıma Amerika'yı İsrail'in güvenliğinden sorumlu bir hale getiriyordu. İkincisi ise, sırf anlaşma karşılığında Amerika'nın İsrail'e 2.1 milyar dolarlık askeri yardım ile 700 milyon dolarlık ekonomik yardım yapmayı kabul etmesiydi.²⁰²

Ne olursa olsun, 1978'in Camp David anlaşmalarına giden yol açılmıştı.

SAVAŞ SONRASI ARAP PETROL POLİTİKASI

A. AMBARGO VE FİYAT ARTIŞLARININ ETKİLERİ

Ekim Savaşının başlamasıyla Kuveyt, inisiyatifi ele geçirerek Arap petrolünün “Arap özgürlük” savaşına nasıl yardımcı olacağını tartışılacağı bir toplantı için Arap petrol üreticisi ülkeleri Kuveyt’e çağırmişti. Toplantıdan bir gün önce de, 16 Ekimde Kuveyt’te toplanan OPEC üyeleri, ham petrolün afişe fiyatına yüzde yetmişlik bir zam yapmıştı. Yeni fiyat 3 dolardan 5.11 dolara çıkartılmıştı. 17 Ekimde ise OAPEC üyesi (Libya, Cezayir, Mısır, Suriye, Abu Dabi, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Suudi Arabistan ve Irak) Arap devletleri petrol bakanları Kuveyt’te bir araya gelmişlerdi. Toplantının ana gündem maddesi petrolün İsrail ile savaş halinde olan Arap güçlerine yardım amacıyla kullanılmasıydı. Toplantı sırasında Irak hükümetinin sunduğu öneri Araplar arası gerginliğin daha da artmasına yol açmıştı. Irak hükümeti, tüm Amerikalı şirketlerin millileştirilmesini, İsrail’e destek veren tüm ülkelere petrol ihracının kesilmesini ve Amerikan bankalarındaki Arap fonlarının çekilmesini önermişti. Irak hükümeti, Savaşın başında Basra Oil içindeki İngiliz, Amerikalı ve Hollandalı şirketlerin hisselerini millileştirdiğini açıklamıştı. Iraklı delege Konferansa sunduğu öneriyi şu gerekçelere dayandırmıştı:

202 Armaoğlu, s. 723.

“Arap topraklarında faaliyet gösteren petrol şirketleri başta olmak üzere tüm Amerikan çıkarları millileştirilsin. Bu şirketler 1973’ün ilk altı ayına bakıldığında Arap ülkelerinde üretilen ham petrolün %63’ünü kontrol etmektedirler. Bunun da ötesinde onlar, önemli Arap petrol üreticisi ülkelerdeki üretimin tümünü kontrol etmektedirler. Amerika’daki tüm Arap fonları çekilmesi durumunda Amerikan ödemeler dengesi derinden sarsılacaktır. Amerika ile olan tüm diplomatik ilişkiler kesilsin”²⁰³.

Önerinin özellikle Körfez ülkeleri tarafından oldukça radikal bulunarak reddedilmesi üzerine Iraklı delege toplantıyı terk etmişti. Irak, Libya ve Cezayir Amerikan dış politikasının Arap bölgesindeki Amerikan çıkarlarının millileştirilmesi ile değişeceğini ileri sürmüşlerdi. Kuveyt Ulusal Meclisi ise savaşın başlamasından hemen sonra Kral’a, Amerikan bankalarındaki Kuveyt fonlarının çekilmesini ve ABD’ye petrol ihraç politikasının gözden geçirilmesini tavsiye eden bir karar almıştı. Suudi Arabistan’ın pozisyonu ise, Amerikan bankalarındaki fonların çekilmesi, ambargo veya millileştirmeye politik bir baskı unsuru olarak başvurmanın henüz erken olduğu, bunun yerine tüm Arap ülkelerinin aktif katılımı ile Arap petrol üretiminin kısıtlanmasının en etkili yöntem olduğu şeklindeydi. Suudi Arabistan’ın üretimi kısma önerisi radikallerin muhalefetine rağmen Konferansta kabul gören görüş olmuştu. Arap üreticiler üretim kısıtlaması politikası ile büyük güçlerin savaşa Arap tezleri çerçevesinde müdahale edeceğini beklemekteydiler.²⁰⁴

1. ABD’ye Mesaj

17 Ekim’de dokuz OAPEC üyesi ülkenin petrol bakanları “1967 savaşı sırasında işgal edilen Arap topraklarından tüm İsrail askerleri çekilinceye ve Filistinlilerin meşru hakları tesis edilinceye kadar” 1973 Eylül üretimini baz alarak petrol üretimini her ay yüzde 5 oranından az olmamak kaydıyla kısma karar verdiler. Üretim kısıtlaması bir önceki ayın üretimi baz alınarak gerçekleşecekti. Kesintinin Arap talepleri kabul edilinceye dek veya üye ülkelerin ekonomik yapıları elverdiği noktaya kadar sürmesi kararı alınmıştı. OAPEC üyeleri, Arapları etkili bir şekilde destekleyen ülkelere herhangi bir kesinti yapılmadan petrol verileceğini belirtirken, dost olmayan ve İsrail’i destekleyen ülkelere karşı daha fazla kesintiye gidileceği kararı

203 Smart, s. 20-21.

204 Alnosrawi, s. 90-92.

almışlardı. Bunda temel amaç, uluslararası toplumun İsrail'i işgal ettiği Arap topraklarından çekilmeye zorlamasını sağlamaktı ve İsrail'e karşı Arapları destekleyen ülkelerin bundan zarar görmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilmişti. Bu bağlamda petrol ihracının, üçüncü ülkelerin Arap-İsrail sorununda takındıkları tavır ve uyguladıkları politikalar dikkate alınarak ve üç farklı kategori çerçevesinde gerçekleştirilmesine karar verilmişti. Arap "davasını" destekleyen ülkelere, 1973 Eylülündeki petrol ithalatı dikkate alınarak, hiçbir kesintiye gidilmeden gene Eylül ayı oranlarıyla petrol verilmesine; Arap-İsrail sorununda tarafsız kalan ülkelere %5 kesinti uygulanmasına; dost olmayan ülkelere ise daha büyük bir kesinti ile petrol verilmesine karar verilmişti.²⁰⁵ Kararda açıkça gelişmiş ülkelerin petrol kesintisinden dolayı yaşayacağı krizin asıl sorumlusunun İsrail ve onu destekleyen Amerikan politikaları olduğu belirtiliyordu.

Toplantının en önemli yanını Suudi Arabistan'ın doğrudan ABD'yi hedef alan bir ambargo kararının alınmasını engellemede başarılı olması oluşturmuştu. Bir çok ülkenin Amerika'ya ambargo koyma isteğine rağmen Suudi hükümetinin, ABD'nin İsrail yanlısı politikalarını değiştirmesi için kendisine bir şans tanınması talebi kabul edilmişti. 17 Ekim günü petrol bakanlarının Kuveyt'te bir araya geldikleri sırada önce Kissenger, sonra da Kissenger ve Başkan Nixon birlikte, Suudi Arabistan'ın da içerisinde yer aldığı 4 Arap ülkesinin Dışişleri Bakanları ile görüşmüştü. Görüşmede Başkan Nixon, ABD'nin ateşkes kararı ile birlikte 242 nolu BM kararının uygulanması için çaba harcayacağını açıklamıştı.²⁰⁶ Ancak, Kral Faysal'ın, ABD'ye İsrail'in Arap toprakları üzerindeki işgaline son vermesi durumunda, kendisinin Mısır ve Suriye'yi 6 Ekim öncesi sınırlarına çekeceğine dair güvence vermesine rağmen Amerikan hükümeti buna yanaşmamıştı. Aynı günlerde Aramco ortakları da Amerikan çıkarlarının korunması için Başkan Nixon'dan İsrail'e daha fazla yardım yapmamasını talep etmişlerdi.²⁰⁷

2. Arap Ülkelerinin Petrol Üretimini Kısıma ve Ambargo Kararı

Suudi Arabistan'ın Amerikan politikalarını değiştirme yönündeki çabasını görmezden gelen Başkan Nixon, 19 Ekimde, Kongre'ye İsrail'e 2.2 milyar dolarlık bir yardım verilmesini teklif etti. Bu karar, petrolü bir dış politika aracı olarak kullanılmasını isteyen Arap baskısı karşısında ambargoya karşı çıkan Suudi Arabistan ve diğer ılımlı üreticileri alternatifsiz bırakmıştı. Bu çerçevede Arap petrol üreticileri

205 Alhajji, s. 12.

206 Yergin, s. 570.

207 Alnosrawi, s. 90.

yardım kararını kendilerine bir hakaret olarak algılayarak derhal ABD'ye giden tüm gemilere petrol ihraç yasağı koymuşlardır. Arap ülkeleri, ABD'nin yanısıra Hollanda'ya da ambargo uygulama kararı almışlardır. Böylelikle 20 Ekim gelindiğinde ambargonun yanısıra Suudi Arabistan, Cezayir ve Katar petrol üretimlerinde %5 yerine %10'luk bir kesinti yapma kararı almışlardır. Irak ise, üretimde kesinti yapmadan ambargo kararına katılacağını duyurmasına rağmen Suriye hattının savaştan zarar görmesi dolayısıyla zorunlu bir kesinti yapmak zorunda kalmıştı.²⁰⁸

4-5 Kasım 1973'te Kuveyt'te bir araya gelen AOPEC üyesi dokuz ülke (Irak katılmamıştı) aylık yüzde 5 kesintiye ilave olarak Eylül ayı üretimi üzerinden yüzde 25 oranında ek bir kesintiye gidilmesine karar verdiler. Bu toplantıda aynı zamanda ABD ve Hollanda'ya ambargonun devamına karar verilmişti. Kararda, dost ülkelerin kesintiden etkilenmemesi için gerekli önlemlerin alınacağına, ancak tarafsız ülkelere her hangi bir ayrıcalık uygulanmayacağına altı çizilmişti. Diğer yandan Avrupa'nın en büyük petrol rafinerisine sahip Hollanda'ya (Rotterdam'da bulunmakta) karşı alınan ambargo kararının esasında, tüm Avrupa ülkeleri üzerinde bir baskı oluşturmak amacıyla alındığı ileri sürülmekteydi. Batı Almanya, İskandinav ülkeleri ve İngiltere Hollanda'dan ihraç edilen rafine petrolün önemli bir kısmını almaktaydılar. Bu iddiaya göre, Arap ülkeleri yalnızca Hollanda'yı hedef alarak diğer batılı ülkelerle ilişkilerini bozmak istememişlerdi.²⁰⁹

Kuveyt toplantısını 18 Kasım'da Viyana'da toplanan OAPEC üyesi dokuz ülkenin petrol bakanlarının toplantısı izledi. Toplantıda AET üyesi dokuz ülkeye 1 Aralık 1973 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere %5 kesintiden etkilenmemeleri için gerekli önlemlerin alınması kararı alındı. Bu kararın temel nedeni bu ülkelerin Orta Doğu krizinde Arap tezlerini desteklemeleri olarak açıklandı. Gerçektenden Topluluk üyesi ülkeler Kasım ortalarına doğru Arap tezlerini destekleyen bir karar almışlardı. Viyana toplantısını, 26-28 Kasım 1973'te Cezayir'de düzenlenen Arap Zirvesi Konferansı izledi. Irak ve Libya'nın katılmadığı Zirve'de üretimin kısılması politikasının sürdürülmesinin yanı sıra İsrail'i destekleyen Portekiz, Rodezya ve Güney Afrika'ya ambargo uygulanması kararı alındı.²¹⁰ OAPEC üyesi Arap ülkeleri

208 Smart, s. 19.

209 Ayhan, s.274-275.

210 Itayim, s. 92.

Cezayir toplantısında bir kez daha kesinti ve ambargonun, “1967 Savaşı sırasında işgal edilen Arap topraklarından tüm İsrail askerleri çekilinceye ve Filistinlilerin meşru hakları tesis edilinceye kadar” sürmesi kararı aldı. Konferansta ayrıca Araplara politik desteklerini gösteren Japonya ve Filipinlerin de 1 Aralıktan itibaren %5’lik petrol kesintisinden etkilenmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı kararı aldı.²¹¹

Ancak, 8 Aralıkta Kuveyt’te toplanan Arap Petrol Bakanları toplantısında, Arapların politik duruşunu zayıflatan önemli bir karar alındı. Bu toplantı sonunda yapılan açıklamada “eğer İsrail ile, Kudüs dahil 1967 Savaşında işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekileceğine dair bir anlaşmaya varılırsa, çekilme zamanı ve diğer uygulamalar ABD tarafından garanti edilirse, petrol üretimi kısıtlamasına son verileceği gibi ABD’ye uygulanan ambargoya da son verilecektir” denildi.²¹² 8 Aralık’ta alınan bu karar ile 26-28 Kasım 1973’te Cezayir’de alınan 1967 Savaşı sırasında işgal edilen Arap topraklarından tüm İsrail askerleri çekilinceye ve Filistinlilerin meşru hakları tesis edilinceye kadar sürmesi kararından geri dönüldü. Arap tezlerinde yaşanan revizyon 24-25 Aralıkta Kuveyt’te toplanan Arap Petrol Bakanları toplantısında daha da gözle görülür bir boyuta taşındı. Bu toplantıda 1 Ocak 1974 tarihinden geçerli olmak üzere petrol kesintisine son verilip üretimin %10 artırılmasına karar verildi. Zira, toplantıda Eylül 1973 üretimi baz alınarak, üretim kısıtlamasının en fazla %15 olması kararı alınmıştı. Arap üreticilerin tezlerinde geri adım atmalarında ABD’nin Arap-İsrail sorununda aktif rol oynamaya başladığı günlerde gerçekleşmişti.²¹³ ABD’nin bu yöndeki çabalarını artırdığı günlerde Arap petrol üreticisi ülkeler ambargoya son verme yönündeki girişimlerini artırmışlardı. 1974 Şubatı ortalarında Cezayir’de Hafız Esad’ın yanı sıra, Enver Sedat ve Cezayir Devlet Başkanı ile bir araya gelen Kral Faysal, ambargonun yararlı olmaktan çıktığını onlara ifade ettikten sonra İsrail-Suriye ayırma anlaşması konusunda Amerikalıların yapıcı bir çaba harcamaya devam ettiği sürece ambargonun kaldırılabilceğini açıkça beyan etmişti.²¹⁴

13 Mart 1974’te OAPEC üyesi dokuz ülkenin katıldığı (Irak katılmamıştı) toplantıda Hollanda ve Danimarka’ya karşı uygulanan petrol

211 Alnosrawi, s. 93.

212 Itayim, s. 93.

213 Yergin, s. 571.

214 Yergin, s. 592.

ambargosunun devamına karar verilmişti. Aynı toplantıda Amerika Birleşik Devletlerine karşı uygulanan ambargonun kaldırılması önerisi ise Suriye ve Libya'nın muhalefetine rağmen kabul edildi. *“Böylece Temmuz ayına gelindiğinde OAPEC'in ambargo uygulamasının genel görünümü şöyle idi: Tüm üye devletler Portekiz, Güney Afrika ve Rodezya'ya ambargo uygulamaya devam ediyor; Libya ve Suriye ABD'ye ambargo uygulamaya devam ediyor; Haziran başından itibaren Hollanda ve Danimarka üzerindeki petrol ambargosunu kaldıran Cezayir dışındaki tüm üye devletler de, bu iki ülkeye ambargo uygulamayı sürdürüyorlardı”*. 10 Temmuz 1974'te Kahire'de yapılan bir başka toplantıda ise Hollanda'ya uygulanan ambargonun kaldırılması ile Arap petrol ambargosu da son bulmaktaydı. Aralık ayında Libya hükümeti hiçbir resmi açıklamada bulunmadan ABD'ye petrol ihracı önündeki yasağı kaldırmıştı.²¹⁵

3. Petrol Silahının Hedef Ülkelerin Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

Arap petrol üreticileri ambargo ve petrol üretimini azaltarak ekonomik gelir elde etme amacının yanında en az üç politik hedefe ulaşmayı arzu ettikleri öne sürülmektedir. Bunlardan birincisi, Arap petrolüne bağımlı olan Japonya ve Batı Avrupa ülkelerini Arap-İsrail sorununda Arap tezlerini kabul etmeye ve uluslararası alanda bu tezleri desteklemelerini sağlamaktır. İkincisi, bu ülkelerin stratejik müttefikleri ABD'ye baskı yapmasını sağlamak ve üçüncüsü de doğrudan hedefteki ülkelerin dış politikaları üzerinde bir baskı oluşturmaktır.²¹⁶ Bu hedefleri gerçekleştirmek için petrol diplomasisine başvurmaları, petrol gibi stratejik bir hammaddenin tüm ithalatçı ülkeler üzerinde ne kadar hassas olduğunu bir kez daha göstermişti.

Dünya Bankası ve IMF'nin 1974 yılındaki yıllık toplantısında yüksek petrol fiyatlarının dünya ekonomisinde yarattığı tahribata dikkat çeken İngiltere, Fransa ve Batı Almanya *“1930'lardaki gibi bir ekonomik kriz yaşanabileceği”* uyarısında bulunmuştu.²¹⁷ Ancak, petrol krizini takip eden dönemde ortaya çıkan ekonomik kriz, gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeleri etkilemiş, özellikle

215 Gürel, s. 152.

216 Ayhan, s. 277.

217 Theodore H. Moran, “Modeling OPEC Behavior: Economic and Political Alternatives”, International Organization, Vol: 35, No:2 (Spring, 1981), s. 254.

gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı önemli bir dış ödemeler krizi içerisine sürüklenmişti. Gelişmekte olan ülkelere yaşanan dış ödemeler dengesindeki açık 1973 yılında yaklaşık 11 milyar dolar iken, 1975'te 40 milyar doların civarına çıkmıştı. 1973-1976 arası dönemde bu ülkelerin dış borçları katlanarak 80 milyar dolardan 140 milyar dolara çıkmıştı.²¹⁸ Petrol yoksunu gelişmekte olan ülkelerin içerisine sürüklendiği mali kriz, bu ülkelerin IMF ve Dünya Bankası'nın yanı sıra gelişmiş ülkelerin finans kurumlarından aldıkları borçların daha da yükselmesine yol açmıştı. Bu durum doğal olarak teorik kısmında değindiğimiz üzere IMF ve Dünya Bankası üzerinde önemli bir etkisi olan ve finans kurumlarının bulunduğu merkez ülkeler olan başta ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin uluslararası alandaki etkisini güçlendirmişti.

Petrol krizinin büyük devletlerin ekonomisi üzerindeki etkisine baktığımızda, gerek petrol ambargosu gerekse petrol fiyatlarındaki ani artış ABD'yi Avrupalı müttefiklerine göre daha az etkilemişti. Bununla beraber 1973 sonu ve 1974 başından itibaren ABD'nin petrol üreten ülkelere uyguladığı baskılar ile birlikte Arap-İsrail sorununda Arap taleplerini de dikkate alan bir yaklaşım içerisinde olması bu ülkelerin üretimi kısıma politikalarından vazgeçmelerinde ve özellikle 13-17 Mart 1974'deki OAPEC toplantısında ambargodan vazgeçilmesi yönünde karar almalarında etkili olduğunu yukarıda belirtmiştik. Arap petrol kısıtlaması ve ambargosunun uygulandığı 1973 yılında ABD, petrol ithalatının küçük bir kısmını Orta Doğu'dan yaparken, Japonya gibi Pasifik ülkeleri ile B. Avrupa ülkelerinin önemli bir kısmı petrol ihtiyaçlarının büyük bir kısmını Orta Doğu bölgesinden karşılamaktaydı. 1973 yılı itibarıyla ülkelerin tüm enerji tüketiminde petrolün önemi de farklılaşmaktadır. Örneğin ABD'de petrolün tüm enerji tüketimindeki yeri %47'iken, bu oran B. Avrupa ülkeleri için %60 ve Japonya için %76 civarındaydı. 1973'te B. Avrupa ülkelerinde ithal petrole bağımlılık %98.7 ve petrol yoksunu Japonya'da %100'e yakınken, Amerika Birleşik Devletleri'nde %35 dolayındaydı. Japonya petrol ithalatının %75'den

218 Bruce K. MacLaury, "OPEC Surpluses and World Financial Stability", *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, Vol:13, No:4 (Nov., 1978), s. 740.

fazlasını Orta Doğu'dan gerçekleştirirken, Batı Avrupa ülkeleri %69'unu, Amerika Birleşik Devletleri ise toplam ithalatının % 8'ini Ortadoğu'dan gerçekleştirmekteydi.²¹⁹

Başkan Nixon yaptığı bir açıklamada petrol kesintisi ve ambargodan Amerikan müttefiki ülkeler üzerindeki etkilerini şu şekilde ifade etmişti: “*Avrupa petrol ihtiyacının %80'ini Orta Doğu'dan sağlıyor, bir anlaşma sağlanmazsa bu kış soğuktan ölümler gerçekleşecektir ve tabii Japonya'da aynı durumdadır*”.²²⁰ Bu çerçevede Amerikan hükümeti, kriz ile birlikte OECD ülkelerini enerji politikaları arasında bir eşgüdüm sağlamak için Washington'da toplantıya davet etmişti. Washington toplantısının ardından yürütülen görüşmeler sonucunda OECD'ye bağlı bir örgüt haline dönüşecek olan bir enerji ajansının kurulmasına karar verilmişti. Daha sonraları Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) adını alan girişim ile amaçlanan, olası bir enerji krizinde OECD ülkelerinin enerji politikaları arasında bir eşgüdüm sağlamaktı.²²¹

Petrol ambargosunu bir şantaj olarak dile getiren Amerikan hükümetine göre ise, asıl sorun Amerikan öncülüğündeki Batının Arapların petrol şantajına boyun eğip eğmeyecekleriydi. Daha sonraları açıklanan İngiliz istihbarat raporlarına göre, Amerikan hükümeti kriz sırasında Körfeze bir askeri hareket düzenlemeyi gündemine almıştı. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, 21 Kasım 1973'te bir basın toplantısı sırasında, “*tanımlanamaz ve kabul edilemez şekilde baskılar devam ederse, ABD'nin karşı önlemleri almak zorunda kalacağından kuşku duyulmasın*” demişti. İngiliz istihbarat bilgilerinde bu sözlere göndermeyle ABD'nin bölgedeki petrol yataklarını ele geçirmeyi planladığı ileri sürülmüştü. Nitekim, daha sonraki yıllarda Kissinger, “Devrim Yılları” adlı otobiyografisinde bu olaylar için, “*boş tehditler değildi. Arapların ambargoda ısrar etmeleri durumunda kilit bakanlık dairelerine önlemler konusunda çok sayıda çalışma emri verdim*” diyordu. 2005 yılında kamuoyuna açıklanan İngiliz istihbarat raporlarına göre, Amerikan yönetimi, ABD'ye karşı petrol ambargosunun sıkı bir şekilde uygulanması durumunda, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Abu Dabi'yi yaklaşık 10 yıl boyunca işgal etmeyi planlamıştı. İngiliz istihbarat bilgilerine göre, Amerikan yönetimi işgal girişimini

219 Timothy W. Luke, “Dependent Development and the Arab OPEC States”, *The Journal of Politics*, Vol: 45, Iss: 4 (Nov., 1983), ss. 984-985; Smart, op. cit., s. 26.

220 Smart, s. 26.

221 Ayhan, s. 279.

aynı zamanda Batı Bloğu ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamaya yönelik bir operasyon olarak değerlendirmişti. İşgal operasyonu sırasında Amerikan güçlerinin karşılaşılabileceği en önemli riskler ise, Kuveyt'i işgali sırasında Sovyet desteğini arkasına alan Bağdat'ın olaylara müdahale etme ihtimali ve işgal girişimi karşısında petrol kuyularının havaya uçurulmasıydı.²²²

Ancak gerçekte Orta Doğu'daki İngiliz askeri varlığının çekildiği bir dönemde ABD'nin de Vietnam Savaşı içine sürüklenmiş olması askeri müdahale olasılığını zayıflatmıştı.²²³ Nitekim, 1974 yazında Arap ülkelerine bir ziyaret düzenleyen Başkan Nixon, bu ülkelerde ABD'nin Arap- İsrail sorununa farklı yaklaşacağına mesajlarını vermişti. Şam'da Hafız Esad'la yaptığı görüşmede Nixon, "İsrail'in geri çekilmesi gerektiğini söylemişti."²²⁴ Başkan Nixon buna benzer bir takım açıklamaları Kahire'de de yaptı. Sonuç olarak Arap petrol üreticilerinin petrolü siyasal bir baskı unsuru olarak kullanmaları sonucu ABD'nin Başkan Nixon'la başlayan ve Başkan Carter ile devam eden bir süreçte Arap-İsrail sorununu öncelikli dış politika sorunları arasında görmeye başlamış ve soruna çözüm bulma girişimlerini hızlandırmıştı. Oysa, 1967 Savaşından sonra ABD'nin bu denli yoğun bir çözüm çabası içerisine girmediği görülmüştü. Ayrıca 1967-1973 arası dönemde İsrail'e karşı da herhangi bir baskıda bulunmamıştı.

Petrol diplomasisinin başarılı olup olmadığı tartışmasına, özellikle Suudi Arabistan yönetiminin beklentileri çerçevesinde bakmakta yarar var. Yukarıda belirttiğimiz üzere, ABD'nin 1971'den itibaren Şah rejimine sofistike silahları satmasına karşılık, Suudi Arabistan'a istediği silahları vermeyişi Suudi yönetimini petrolü ABD yönetimi üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanma yönünde bir politikaya itmişti. Riyad'ın ABD'den gelen petrol üretimini artırma taleplerine sürekli kendisine verilen teknolojik ve askeri desteğin artırılması şartına bağladığını belirtmiştik. Ambargo sonrasında Amerikan yönetimi ile Suudi Arabistan arasında ekonomik, askeri ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi yönünde bir dizi ön görüşme yapılmıştı. Bu görüşmeler 8 Haziran 1974 tarihinde bir Suudi Arabistan-ABD İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. İşbirliği Anlaşması çerçevesinde

222 Ayhan, s. 280.

223 Ayhan, s. 281.

224 Yergin, s. 593

Amerikan yönetimi a) Suudi Arabistan'a teknoloji transferi, b)Suudi askeri gücünü modernize etme, c) tarım, sanayileşme, ticaret, insan gücü eğitimi konularında destek verme ve d) bankacılık sistemini geliştirme gibi bir çok konuda danışmanlık desteği vermeyi kabul etmişti. Suudi Arabistan ile eğitim sisteminden sağlık sistemine, bilim ve askeri alanlardan sulama sisteminin kurulmasına kadar oldukça geniş bir alanda işbirliği yapılmasını öngören anlaşma Suudi Arabistan'ın 1973 ambargosu öncesi talep ettiği ancak elde edemediği bir işbirliği süreciydi.²²⁵ Suudi Arabistan'ı modern bir ülke haline getirecek bu işbirliği süreci, Suudi petrol gelirlerinin de ABD'ye transfer edilmesine yol açacaktı.

Bu çerçevede petrol ambargosu süreci karşılıklı bağımlılık teorisine uymaktadır. Özellikle Suudi Arabistan'ın ABD ve Japonya ile ilişkileri karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ele alınabilir.

Arap petrol üreticilerinin petrolü bir siyasal baskı unsuru olarak kullanmaya çalışması ekonomileri petrole bağımlı olan Japonya ve B. Avrupa gibi ülkeler açısından daha ciddi sonuçlara yol açmıştı. 1973 petrol krizi öncesi Japonya'nın hızlı ekonomik gelişmesinde dışarıdan ithal edilen petrolün önemi oldukça büyük olmuştu. Buna karşın Japonya'nın Orta Doğu ülkeleriyle çok yakın politik, kültürel veya ticari (petrol hariç) bir ilişkisi bulunmaktaydı. Arap üreticiler petrol kesintisi kararı aldıklarında Japonya'yı düşman ülke listesine koymamalarına karşın "tarafsız ülke" kategorisine koymaları ekonomisi petrole bağımlı bulunan Japonya'da büyük bir tedirginliğe yol açtı. Hemen harekete geçen Japonya hükümeti, Orta Doğu ülkelerine üst düzey ziyaretlerde bulunarak Arap üreticilerle bir yakınlaşma süreci başlatmıştı. 26-28 Kasım 1973'te Cezayir'deki Arap Zirvesi Konferansından 4 gün önce Japonya hükümet sözcüsü Japonya'nın Orta Doğu sorununa yönelik yeni politikasını kamuoyuna açıklamıştı. Buna göre²²⁶

a. İsrail, 1967 Savaşı'nda işgal ettiği bütün Arap topraklarından çekilmelidir.

b. Japonya, BM'nin bölgede adil ve kalıcı bir barış dönemine girilmesi yolunda, Filistin'in yasal haklarını gözetmekte ve saygıyla karşılamaktadır.

225 Alnasrawi, s. 112-114.

226 Yergin, s. 614.

c. *Japon hükümeti, gelecekteki gelişmeleri göz önünde bulundurarak İsrail ile ilişkilerini gözden geçirmek zorunda kalabilir.*

Japon hükümetinin bu açıklamasından sonra toplanan Arap zirvesinde ise Araplara politik desteğini gösteren Japonya'nın 1 Aralıktan itibaren %5'lik petrol kesintisinden etkilenmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı kararı alınmıştı. Zira yukarıda da belirtildiği gibi Japonya petrol tüketiminin %75'den fazlasını (%78'ini) Orta Doğu'dan karşılamaktaydı. Ancak, buna karşın 242 sayılı karar ve 1970'de BM Genel Kurulunda "Filistinlilerin haklarına saygı" gösterilmesini talep eden 2628²²⁷ sayılı kararın dışında Arap-İsrail sorununa müdahil olmamıştı. Petrol kesintisinin uygulanmasından hemen sonra Orta Doğu ülkeleri üzerinde lobi faaliyetleri başlatan Japon hükümeti, 22 Kasım'da 242 sayılı kararın da ötesine geçerek İsrail'in 1967 Savaşında işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmesini talep etmenin yanında, İsrail ile ilişkilerini gözden geçireceğini de duyurmuştu. Bu dış politika değişikliğini Orta Doğu ülkelerine üst düzeyde yapılan ziyaretler izledi. Aralık 1973'te Başbakan Yardımcısı Miki, Ocak 1974'te ise eski Dışişleri Bakanı Kozaka, toplam 16 ülkeye düzenledikleri resmi ziyaretlerde, Japonya'nın Arap-İsrail sorunu karşısındaki tutumunu anlatmış ve uzun vadeli işbirliği üzerinde de fikir alışverişinde bulunmuştu. Bu ziyaretler sırasında Japonya, bölgeye yaklaşık 3.3 milyar dolarlık bir yardım yapma sözü de vermişti.²²⁸ 1976'da FKÖ'nün Tokyo'da büro açmasına izin veren Japon yetkililer, 1981'de FKÖ ile hükümet düzeyindeki görüşmeleri başlatmışlardı. Tüm bunlardan hareketle Arapların petrolü siyasal bir baskı unsuru olarak kullanma politikasının Japon dış politikası üzerinde önemli sonuçları olduğu görülmüştü. Japon ekonomisinin petrole olan bağımlılığını dikkate alan Japon hükümetlerinin 1973 Kasımından itibaren Orta Doğu politikasında önemli bir değişiklik yapmalarına ve Arap-İsrail sorununa artan ölçülerde angajmanı ABD tarafından Japonya'nın Savaş sonrası dış politikasını büyük ölçüde terk etmesi olarak değerlendirilmişti.²²⁹

Diğer yandan Japonya kadar olmasa da petrol ihtiyacının önemli bir kısmını Orta Doğu ülkelerinden sağlayan B. Avrupa ülkelerinden İngiltere'de, petrol krizi sırasında Arap yanlısı bir dış politika değişikliği olmuştu. Ancak, 1973-74 krizinin İngiltere üzerinde 1967 petrol krizinden daha büyük bir etkiye yol açmadığını belirlemek

227 Yergin, s. 614.

228 Ayhan, s. 283.

229 Hironao Matsutani, **Japonya'nın Dış Politikası ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam yayınları, 1995. s. 97.

gerekir. 1967 Arap petrol ambargosunu takip eden dönemde dış politikasında değişikliğe giden İngiliz hükümeti, petrol ambargosu sırasında Arap ülkeleri tarafından dost ülkeler listesine alınmış. Savaş öncesi dönemde 242 sayılı kararın yanında Filistin sorununu sürekli gündeme taşıyan ülkelerin başında gelen İngiltere, Ekim savaşının başında iki tarafa da silah ambargosu uygulamıştı. İngiliz silah ambargosu Mısır-İsrail Ayrışmasına kadar sürdürülmüştü. Silah ambargosunun en önemli muhatabı şüphesiz, tanklarının yaklaşık 550'si İngiliz malı olan İsrail'di. Bunun yanında İngiliz hükümeti İsrail'e askeri malzemeye taşıyan Amerikan uçaklarının hem İngiltere hem de Kıbrıs'taki üsleri kullanmasına karşı çıkmıştı. İngiltere hükümeti Amerikan baskısına rağmen Arap petrol ambargosuna tabi olan Hollanda'ya petrol vermeyi reddetmişti.²³⁰

Savaşın başından itibaren İsrail yanlısı bir politika izleyen Hollanda hükümeti, Savaşın ilk günlerinde Arap güçlerinin Savaş öncesi sınırlarına dönmesini ve taraflar arasında kalıcı barışın 242 sayılı kararın uygulanmasıyla sağlanması gerektiğini açıklamıştı. Hollanda'da Kabine üyelerinin de içerisinde yer aldığı İsrail yanlısı halk gösteriler düzenlenmişti. Ancak, petrol krizinin ciddileştiği Kasım ayında diğer Avrupa ülkelerinin ellerindeki petrolü paylaşmaya yanaşmamasının da etkisiyle bir açıklama yaban Kissenger, ABD'nin gerekirse Hollanda'ya petrol vereceğini ancak Avrupalı ortaklarının Hollanda'ya petrol vermek zorunda olduğunu yoksa Hollanda hükümetinin de elindeki doğalgazı Avrupalı ortaklarına vermeyeceğini açıklamıştı. Bununla birlikte Hollanda hükümeti 1974'ten itibaren İsrail yanlısı tutumunu Avrupa Siyasi İşbirliği süreci katılımı çerçevesinde değiştirme eğilimi içerisinde olmuştu. Zira 1973 petrol krizi öncesi Avrupa Siyasi İşbirliği sürecine katılım konusunda isteksiz davranan Hollanda hükümeti, krizin ardından dış politikasını, Topluluk üyelerinin dış politikası ile uyumlaştırma sürecine katılmayı kabul etmişti.

1974 yılından itibaren Topluluk siyasi sürecine katılan Hollanda, bu çerçevede Arap-İsrail sorunu ile ilgili BM'de ya da resmi düzeyde yapılan hükümet açıklamalarında Topluluk politikasının dışına çıkmamaya özen göstermişti. Hollanda hükümeti, 1974 yılında Filistinlilerin ulusal kimliğini tanıdığını açıklamıştı. Arap Birliği

230 Roy Licklider, "The Power Of Oil: The Arab Oil Weapon and the Netherland, the United Kingdom, Canada, Japan, and the United States", *International Studies Quarterly*, Vol: 32, No:2 (Jun., 1988), s. 211.

ile Topluluk arasında başlatılan siyasi işbirliği sürecine katılan Hollanda hükümeti, 1976 ve 1977'de Filistinlilerin Filistin toprakları üzerindeki yasal haklarını tanıdığını açıklamıştır. 1979'da ise Arap-İsrail barış görüşmelerinde Filistinlilerin barış görüşmelerinin tarafı olması yönünde hükümet düzeyinde bir açıklamada bulunmuştu. Hollanda hükümeti aynı zamanda Kudüs'teki Büyükelçiliğini de Arap devletlerinin baskısı karşısında Telaviv'e geri taşımak zorunda kalmıştır.²³¹

4. Krizin Petrol Fiyatlarına Etkisi

Ekim savaşı sonrası tüm dünyada etkisini gösteren petrol fiyatlarının artması, Arap petrol ambargosunun en önemli sonuçlarından biriydi. Bu nedenle 1956 ya da 1967'deki petrol krizlerinden farklı olarak 1973 petrol krizi geniş kapsamlı ve tüm pazarı etkilemesi açısından diğer ikisinden daha farklı olmuştur. Esasında petrol fiyatı ilk önce OPEC tarafından 16 Ekimdeki Kuveytcity'deki toplantıda 3 dolardan 5.11 dolara çıkarılmıştı. Bu kararı daha sonra Arap petrol üreticilerinin üretimi kısma ve ambargo kararı izlemiştir.²³² Arap petrol üreticilerinin üretimi kısma ve ambargo kararı petrol tüketicisi ülkelerin OPEC'in petrol fiyatına yaptığı %70'lik zamma tepki vermesini zorlaştırmıştı. Bu gelişmeleri Ekim ve Kasım ayında Arap petrolünün uluslararası piyasadan ciddi oranlarda çekilmesi sonucu, arz üzerinde büyük bir baskının oluşması izledi. Piyasada üretimden kaynaklanan nedenlerle tüketici ülkelerin petrol bulmada sorunlar yaşaması, aynı zamanda fiyatların yukarı doğru tırmanışını daha da körükledi. 23-24 Aralık 1973'te Tahran'da toplanan Basra Körfezi'ndeki altı OPEC üyesi ülke, fiyatların Irak'ta 14 dolara, İran'da 17 ve Nijerya'da 22 dolara varacak ölçüde artırılmasına karar vermişlerdi.²³³ Böylelikle, 1970'de 1.80 dolar, 1971'de 2.18 dolar, 1973 ortalarında 2.90 dolar, 16 Ekim 1973'te 5.11 dolar²³⁴ olan petrol fiyatları 1974 Ocağında 15 doların üstüne çıkmış oluyordu. Fiyatların artmasında piyasaya yeni petrolün girmeyişi tetikleyici olmuştu. Zira, Arap petrol üreticileri tarafından 1967 Savaşı sırasında uygulanan petrol ambargosunun istenilen etkiye yol açmamasında, ABD'nin yanında Venezüella ve İran gibi petrol üreticisi ülkelerin petrol üretimlerini artırması ve petrol şirketlerinin üretilen petrolü ülkelerin ihtiyaçlarına göre dağıtmasının önemli bir rolü olmuştu. Ancak, 1973 krizinde

231 Licklider, s. 212.

232 Alnosrawi, s. 80.

233 Gürel, s. 154.

234 Yergin, op. cit., s. 587.

ambargo ile birlikte uygulanan petrol üretimini kısma politikası piyasadaki petrol arzını doğrudan etkilemişti. Zira, Savaş öncesinden başlayan OPEC'in petrol arzını düşürme politikası sonucu zaten günde 700 bin varil petrol piyasadan çekilmişti.²³⁵ Savaşın başında dünyada günlük petrol üretimi ise 20.8 milyon varil civarındaydı. Ambargo ve kesintinin uygulandığı Aralık ayında üretilen petrol miktarı 15.8 milyon varil civarında olmuştu. Bu da günde yaklaşık beş milyon varil petrolün piyasadan çekilmesi anlamına gelmekteydi. Orta Doğu'dan kaynaklanan kesinti başka bölgelerdeki petrol üretiminin artırılmasını tekrar gündeme getirmişti. Ancak, Süveyş Kanalı'nın kapanması, İran üzerindeki Sovyet baskısı, Nijerya'daki iç savaş ve Amerikan petrol üretiminin 1970'de zirveye ulaşmış olması bu amacın gerçekleşmesini engelleyen faktörler olmuştu.²³⁶

5. Petrol Gelirlerinin Kullanımı: Petro Dolar Ticareti

Petrol fiyatlarının artması büyük ölçeklerde ithal yolla petrol elde eden ülkelerden petrol ihraç eden ülkelere nakit döviz akışını arttırmıştı. Orta Doğulu üreticilerin petrol gelirleri 1972 yılında 15 milyar dolar civarında gerçekleşirken, bu miktar 1973'te 26 milyar dolara çıkmıştı. 1974 yılında ise, Orta Doğulu üreticiler 80 milyar doların (2004 değeriyle yaklaşık 350 milyar dolar) üstünde bir petrol geliri elde etmişlerdi. OPEC üyeleri bir bütün olarak 1974 yılında yaklaşık 55 milyar dolarlık petrol satışından kaynaklanan bir dış ticaret fazlası vermişlerdi.²³⁷ Arap petrol üreticilerinin kısa sürede önemli birer ekonomik güç olmaları sözkonusu olmakla birlikte, asıl sorun bu ülkelerin ellerinde biriken döviz nereden kullanacaklarıydı. Konuyu incelemeye başlamadan önce petrol satışlarında kullanılan döviz cinsi üzerinde durmakta yarar var. Bilindiği üzere petrol satışlarında uzun süre Amerikan doları ve İngiliz poundu birlikte kullanılmıştı. Özellikle İngiltere'nin Orta Doğu'da tek güç olduğu dönemlerde İngiliz parası asıl kullanılan dolaşım aracı olmuştu. Bu durum 1960'lardan sonra Amerikan doları lehine değişti. 1971'den sonra İngiltere'nin Orta Doğu'dan çekilmesini takiben iyice etkisizleşen pound üzerinden petrol satışları, 1975 yılında önemsiz bir rakama geldi. 1976 yılında 109 milyar Amerikan dolarına

235 Ayhan, s. 482.

236 Smart, s. 27.

237 Muhammed Lutfi, "Prospect For Development and Investment For Oil-Producing Countries", Ed: John Duke Anthony, **The Middle East: Oil, Politics, and Development**, Washington: American Enterprise Institute For Public Policy Research, 1975, s. 67.

karşılık 4 milyar pound kullanıldı.²³⁸ Bu çerçevede 1973 sonrası dönemde petrol fiyatlarında yaşanan artışa bağlı olarak oluşan dövize petro dolar denmekteydi. Çünkü, petrol üreticisi ülkelerin ellerinde biriken döviz dolar cinsindedi.

1973 yılında gelişmiş ülkeler -başta ABD, Almanya, İngiltere ve Japonya- peş peşe sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmışlardı. Bu gelişmeleri, petrol üreticisi ülkelerin petrol fiyat şokları sonrasında ellerinde biriken petro dolarları tekrar Avrupa ve Amerikan piyasalarına aktarması izledi. 1970'lerde özellikle Amerikan ekonomisinde kendisini gösteren durgunluk ve dış ödemeler dengesindeki bozulma ABD'nin uluslararası konumunu etkileyecek ölçekteydi. Ancak, Amerikan ekonomisi 1974 sonrası dönemde Arap ülkelerinden gelen petro-dolarların etkisiyle yeniden toparlanma süreci içerisine girmişti. En önemli geliri elde eden ülke olan Suudi Arabistan'ın ABD'ye akıttığı petro dolar üzerinde durmakta yarar var. Suudi Arabistan 1974 yılında 8.5, 1975'te 7.1, 1976'da 10.6, 1977'de 11, 1978'de 10 milyar dolar civarında ABD'den ithalat gerçekleştirdi. Bunun yanında Suudi Arabistan'ın askeri malzeme alımlarının da yıllık faturasının 5.3 milyar dolar civarında olduğu ifade edilmekteydi.²³⁹ Nitekim, petrol fiyatındaki artışlar sonucunda kısa süre içerisinde büyük bir gelir elde eden OPEC ülkeleri, ilk başlarda bu paraların büyük bir kısmını özellikle ABD'deki bankalara ve finans sektörlerine transfer ederken Suudi Arabistan'ın yanında İran gibi ülkeler de yine ağırlıklı olarak ABD'den sanayi projelerinin yanında yoğun miktarda silah alımına gitti. Örneğin İran'ın 1972 yılındaki silah alımlarının faturası 2.5 milyar dolarken, 1974 yılında bu rakam 7.7 milyar dolara ve 1976 yılında ise 10.7 milyar dolara çıktı. Kuveyt ise 1972 yılında 371 milyon dolar silah alırken bu 1976 yılında 1 milyar dolara ulaştı.²⁴⁰ Dolayısıyla petrol krizi başta ABD olmak üzere bazı sanayileşmiş ülkelerin bütçesine nakit para ve firmaları için yeni iş olanakları yaratmada oldukça elverişli bir ortam oluşturdu. Ancak bunlardan da önemlisi petrol krizi bu ülkelerin siyasal etki alanlarını genişletmelerinde oldukça önemli bir rol oynamıştı. Yukarıda da değindiğimiz üzere petrol krizi sonrası gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı ciddi bir dış ödemeler dengesi krizi içerisine sürüklenmiş ve bu krizi aşmak için dış borç bulmaya yönelmişlerdir. Bilinen özel Amerikan bankalarının 1975 yılı kredi dağıtımı yaklaşık 15

238 Ayhan, s. 288.

239 Stork, s. 26.

240 Ayhan, s. 289.

milyar dolardı. 1976 yılının ilk dokuz ayında ise Amerikan bankları 12 milyar dolar borç vermişlerdi. Bu durum nasıl ki, 1967 Savaşı sonrası Nasır'ın Suudi Arabistan'ın yörüngesine kaymasına yol açıyorsa, kaçınılmaz olarak borç alan ülkelerin de Amerikan yörüngesine kaymasına yol açmıştır.

1973-1975 arası ABD ile OPEC üyesi Orta Doğu ülkeleri arasındaki dış ticaret dengesi, yüksek petrol fiyatlarına rağmen Washington lehine ikili ticarete dış ticaret fazlalığı verdiği görülmektedir. Silah satışları da eklendiğinde ABD'nin krizden kazançlı çıktığı görülmektedir. Diğer bir deyişle Orta Doğulu petrol üreticileri kriz sırasında elde ettikleri dövizleri ya ithalat ya fonlar ve bankalar aracılığıyla ya da silah satışları ile Amerikan piyasasına akıtmışlardır.²⁴¹

Petrol krizinin Amerikan enerji şirketleri üzerindeki etkisine ayrıca bakmakta yarar var. ABD'nin en önemli yurtdışı gelir getiren şirketleri olan petrol şirketlerinin ağırlıklı olarak Orta Doğu ülkelerinde yatırımları bulunmaktaydı. Irak ve Libya'nın dışındaki diğer üreticilerdeki imtiyazların ya tümünü ya da önemli bir kısmını elinde tutan Amerikan şirketleri aynı zamanda Orta Doğu, Avrupa ve ABD'de önemli rafinerilere sahiptiler. Ulaşım ve dağıtım sektörünü de elinde tutan şirketlerin kazançları ham ve rafine petrol satışı ve dağıtımından oluşmaktaydı. Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki artış şirket gelirlerinde beklenenin üstünde bir kazançla yol açmıştı. Aşağıda **tablo -4**'te OPEC ülkeleri ile 24 Amerikan petrol şirketinin kriz öncesi ve kriz sonrası net kazançlarına (vergi ödemeleri dahil tüm kesintiler düşürülmüştür) bakıldığında, petrol fiyatlarının yükselmesinde üretici ülkeler kadar bu şirketlerin de kazançlı çıktığı görülmektedir.²⁴²

241 Smart, s. 28.

242 Rodney T. Smith, "An Economic Analysis of Income Growth by U.S. Oil Firms: The Roles of U.S. Oil Regulation and OPEC", **The Journal of Business**, Vol:55, No:4 (Oct., 1982), s. 428,

Tablo-4 Dış Ticaret Dengesi

Yıl	1971	1972	1973	1974
Şirketler Net Gelir (1972 Milyar Dolar Değeri)	6.4	6.2	9	11.4
OPEC (1972 Milyar Dolar Değeri)	14	21.7	79.0

Kaynak: Rodney T. Smith, "An Economic Analysis of Income Growth by U.S. Oil Firms: The Roles of U.S. Oil Regulation and OPEC", *The Journal of Business*, Vol:55, No:4 (Oct., 1982), s. 428.

Kriz, aynı zamanda Amerikan hükümetinin petrol şirketlerinden aldığı vergi gelirlerinin yükselmesiyle sonuçlanmıştı. Vergi gelirlerinde yaşanan artış ve ardından petrol üreticisi ülkelerle girişilen ticari ilişkiler, bir kriz içerisinde olan Amerikan ekonomisinin kısa sürede toparlanmasına yol açmıştır.

Özellikle petrol ambargosu sonrası petrol üreticisi ülkelerin eline geçen petro dolarların miktarı, Batılı ülkeleri bu ülkelerle silah ticaretine yöneltmişti. Zira, silah ticareti sayesinde petrol ithalatçısı ülkeler bölgeden aldıkları petrolü daha ucuza temin etmekteydi.²⁴³ Silah ticaretinin gelişmesinde rol oynayan en önemli gelişme, kuşkusuz 1973 petrol ambargosu sonrası bölge ülkelerinin eline beklenenin üzerinde bir gelir geçmesi olmuştu. Örneğin 1970'de 1.2 milyar dolar petrol geliri elde eden S. Arabistan'ın geliri 1974'te 20 ve 1980'de de 76 milyar dolara ulaşmıştı. Irak'ın geliri ise 0.5 milyar dolardan sırasıyla 6.8 ve 9.5 milyar dolara ulaşırken, İran'ın da içerisinde yer aldığı Orta Doğu ülkelerinin petrol geliri sırasıyla 1970'de 5.6 milyar dolardan 1974'te 68.2 milyar dolara ve 82'de de 157 milyar dolara ulaşmıştı. Petrol fiyat artışı sonucu İran hükümetinin petrol gelirleri de 1972'de 2.3 milyar dolardan 1974'te 18.5 milyar dolara ve 1977'de 20 milyar dolara ulaşmıştır.²⁴⁴ İran, Irak ve Suudi Arabistan artan petrol gelirinin önemli bir kısmını silahlanmaya harcamıştı. 1972'de Başkan Nixon, nükleer silahların dışında Şah'a her türlü konvansiyonel silahın verilebileceğini açıklamasını takiben genişleyen Orta Doğu silah pazarı, bu ülkelerin petrol gelirlerinin önemli bir kısmının tekrar ABD'ye geri

243 Lewis W. Snider, "Arms Exports for Oil Imports? The Test of a Nonlinear Model", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol: 28, No: 4 (Dec., 1984), s. 666.

244 John W. Limbert, *Iran at War with History*, Boulder, Colo.: Westview Pres, 1987, s. 103.

gitmesine yol açmıştır. Yalnızca, İran devrimi öncesi Şah tarafından Amerikan şirketlerine verilen silah siparişlerinin toplam tutarı yaklaşık 12.5 milyar dolar civarındaydı.²⁴⁵ İran'ın yanında bölgede silahlandırılan S. Arabistan ve Irak'ta aynı zamanda önemli bir petrol ihracatçı olmalarıyla da dikkat çekmekteydi.

Bu bağlamda 1973-74 petrol krizi, en çok ABD'nin kötüleşen ekonomik yapısına yardımcı olmuştu. Böylelikle krizin etkileri, ABD'nin Avrupa ve Asya'daki ticari rakipleri birlikte düşünüldüğünde, Washington'un lehine yeni ticari dengeler ortaya çıkarmıştı.²⁴⁶ Kriz aynı zamanda Avrupa ve Asya'daki ekonomilerin zayıf yanlarını da ortaya koymuştu. Bu çerçevede eğer ambargo katı bir şekilde uygulanmış olsaydı, Japonya ve B. Avrupa ülkelerinin çok ciddi bir krize sürüklenmeleri içten bile değildi. Örneğin, Amerikan hükümeti, ulaşım sektöründeki petrol tüketimini azaltarak krizi ciddi bir problem yaşamadan atlatabilecek durumda iken, diğer ülkelerin böyle bir alternatifi bulunmamaktaydı. Öte yandan petrol fiyatlarındaki ani artış az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin maliyesini ciddi şekilde etkilemişti. Eylül 1975'te düzenlenen Afrika Konferansında OPEC ülkelerinin petrol fiyat politikasını eleştiren Tanzanya'nın Ticaret Bakanı, bu ülkeleri geliştirmekte olan ülkelere arkadan vurmaya suçlamıştı. Arap petrol üreticilerine bir mesaj vermek isteyen Zaire Devlet Başkanı ise, İsrail ile ilişkilerini yeniden düzenlemeye hazır olduklarını açıklamıştı.²⁴⁷

B. PETROL KRİZİ SONRASI ÜRETİCİ ÜLKE-İMTİYAZLI ŞİRKET İLİŞKİLERİNDE YENİ DEĞERLER

Petrol krizinin uluslararası petrol endüstrisi açısından önemli etkilerinden biri, kuşkusuz üretici ülke ile imtiyazlı şirket ilişkisini değiştirmesi olmuştu. Krizden hemen sonra petrol üreticisi ülkelerin katılım ve millileştirme yolu ile imtiyazlı şirketlerin sahipliğini üstlenmeleri, bu ülkeleri petrol endüstrisinde önemli bir güç haline getirmişti. Şimdi bu sürecin Orta Doğu'daki gelişim seyrine bakalım.

245 Khosrow Fatemi, "The Iranian Revolution: Its Impact on Economic Relations with United States", *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 12, Issue:3 (Nov., 1980), s. 307.

246 Ayhan, s. 291.

247 Ayhan, s. 292.

1. Petrol Endüstrisinde İmtiyaz Döneminin Sona Ermesi

Petrol fiyatlarının artmasında petrol üreticisi Arap ülkelerinin millileştirme ve katılım anlaşmaları sonucu kendi petrol endüstrileri üzerinde önemli bir denetim kurmalarının önemli bir etkisi olmuştu. 1970-74 arası dönemde Suudi Arabistan kendi petrol endüstrisindeki denetimini %0.9'dan %58'e çıkartırken, Kuveyt %1.2'den %55'e, Cezayir %14.6'dan %76.9'a, Irak ve Libya ise tüm petrol endüstrisini millileştirmişti. Kuveyt 1976 yılına girerken şirketin tüm hisselerini millileştirmesinin ardından Suudi Arabistan'da Aramco'nun hisselerini millileştirmişti.²⁴⁸ Dolayısıyla arz ve talep dengesinin Arap petrol üreticileri lehine değiştiği bir dönemde Arap ülkelerinin petrol üretimi ve dağıtımındaki kontrollerini artırmaları sözkonusuydu. Örneğin 1960'larda Suudi Arabistan'ın dünya petrol üretimindeki payı %13 iken, bu oran 1974'de %21'e çıkmıştı. Suudi Arabistan'ın 1973 Ekiminden sonra uyguladığı ambargo ve petrol üretimini kısıma politikası bu açıdan oldukça önemli olmuştu.²⁴⁹

1975'e gelindiğinde Irak hükümeti kuzey ve güney bölgesinde imtiyaz anlaşmalarına dayanarak petrol arayan ve işleten IPC ve tüm yan kuruluşlarını millileştirdi. Irak gibi Libya hükümeti de 1974 Şubatında üç büyük Amerikan petrol şirketini tamamen millileştirmişti. 1974 Şubatında Trablus Radyosunda, Texaco, Socal ve Atlantic Richfield'in alt kuruluşları olan şirketlerin, Washington Enerji Konferansına bir yanıt olarak ve Arap dünyasındaki Amerikan çıkarlarına vurulan kesin bir darbe olarak ulusallaştırdıkları açıklanmıştı. Abu Dabi, Kuveyt, Katar ve Suudi Arabistan ise Savaştan hemen sonra petrol şirketlerindeki hisselerini %25'ten %60'a çıkarmışlardı. Ancak Kuveyt hükümeti, 1975 yılı içerisinde aldığı bir kararla şirketin geri kalan %40'lık kısmının da millileştirildiğini açıklamaları üzerine imtiyazlı şirketler hükümet ile şirketin devri konusunda bir pazarlık süreci başlatmak zorunda kalmışlardı. Taraflar arasında varılan anlaşma gereğince Kuveyt hükümeti millileştirme karşılığında BP ve Gulf'e 50 bin dolar ve beş yıl süreyle günde ortalama 950 bin varil ham petrol vermeyi kabul etti. Kuveyt'in bu şirketlerle ilişkisi 1980 yılı başında sona ermiştir.²⁵⁰

1974 Ocağında Aramco'nun %25 hissesini alan Suudi hükümeti ile şirket arasında yürütülen müzakereler sonucunda Suudi hükümetinin şirkete katılımı 1975

248 Ayhan, s. 293.

249 Yergin, s. 559.

250 Gürel, op. cit., s. 207.

yılında %60'a ve 1976 yılında da %100'e çıkartılarak, şirketin hükümete devri sağlanmıştı.²⁵¹ Ancak uygulamada Aramco şirketi ile Suudi hükümeti arasındaki ilişki 1980'lerin sonuna kadar sürmüştür. Bu tarihe kadar ki dönemde Aramco şirketi Suudi hükümeti adına petrol çıkartan ve çıkardığı petrolü satın alan bir şirket konumunda olmuştur. 1988 yılında ise Aramco tüm faaliyet kolları ile birlikte bütünüyle Suudi hükümetinin yönetimine geçmiş ve Suudi Aramco adı altında faaliyetlerine devam etmiştir. Bu tarihler arasında Aramco şirketi anlaşmalı şirket olarak Suudi petrolünü satın almaya ve pazarlamaya devam etmiştir. Bununla birlikte Suudi Arabistan kraliyet ailesi 1979'dan itibaren Aramco'nun yanında Petromin şirketi ile de Suudi petrolünün bir kısmını dış pazarlara satmaya başlamıştır.²⁵² Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında önemli bir rezerve sahip olmadığı anlaşılan Bahreyn ise BAPCO'yu ulusal bir şirkete dönüştürme girişimini kademeli bir şekilde 1980 yılında tamamlamıştır. İran ile Konsorsiyum arasındaki ilişkiler ise 1973 Ocağında Şah'ın Konsorsiyuma 1979 yılında bitecek imtiyazın yerini alacak yeni bir imtiyaz anlaşması önermesiyle kısmi olarak çözülmüştü ve 21 Mart 1973 yılında İran Meclisi 20 yıl süreli sözkonusu anlaşmayı onaylamıştı.²⁵³

Ancak, 1976 yılına gelindiğinde İran hükümeti petrol piyasasında meydana gelen gelişmeleri gerekçe göstererek yeni bir anlaşma yapılması için Konsorsiyumda bulunan şirketlere çağrıda bulunmuştu. Taraflar 1976-1978 yılları arasında aralıklı olarak bir araya geldiler. Ancak, görüşmelerin sürdüğü bir dönemde gelen İran devrimi, petrol şirketlerinin İran'daki faaliyetlerini sona erdirdi. 1978'in son aylarına denk gelen devrimi takiben 1979 yılı başında İran'ın yeni yönetimi Konsorsiyumun tüm faaliyetini National Iranian Oil Company'ye devrettiğini açıklamış ve ardından da İran'ın petrol üretimini ve ihracatını büyük ölçüde azaltan yeni bir petrol politikasını uygulamaya koymuştu.²⁵⁴

2. Katılım ve Millileştirme Sonrası Petrol Üreticisi Ülke-Çok Uluslu Şirket İlişkisi

Yukarıda da belirtildiği gibi çok uluslu petrol şirketleri uzunca bir dönem ham petrol üretiminden taşımacılığa, rafine işlemlerinden piyasadaki satış noktalarına kadar tüm endüstriyi entegre bir şekilde kontrol etmişlerdi. Nitekim, OPEC'in kuruluşunu takip eden yıllarda, çok uluslu petrol şirketlerinin uluslararası petrol piyasasındaki kârlarında önemli bir değişiklik olmamıştı.

251 Ayhan, s. 293.

252 Stork, s. 28.

253 Ayhan, s. 294.

254 Altuğ, s. 186.

1970'lere doğru büyük şirketler, Amerikan petrol üretiminin 1/3'ünü kontrol etmelerine karşın, düşük maliyetli Orta Doğu ve Latin Amerika'daki petrol üretiminin yaklaşık %88'ini kontrol etmekteydi. Yedi büyükler birlikte düşünüldüğünde, 1970'lerin başlarında petrol endüstrisinde oluşan kazancın 3/4'ünü kendi aralarında paylaşmıştı. Ancak, petrol şirketlerinin imtiyazlı konumlarından kaynaklanan kârları 1974 sonrası dönemde değişmişti. Yedi büyüklerin ham petrol üretimi üzerindeki tek taraflı kartel denebilecek güçlerinde ise devlet şirketlerine doğru bir güç kaybı yaşanmıştı. 1982 yılında yedi büyükler bir günde üretilen yaklaşık 39 milyon varil petrolün ancak 16 milyonunu üretmişlerdi. Bu üretime geri satın alma ve ortaklık payından elde edilen petrol miktarı da dahildi. Aşağıdaki **tablo 5**'de yedi büyüklerin millileştirme ve katılım öncesi petrol üretimi ile millileştirme ve katılım sonrası petrol üretimleri gösterilmektedir. Şirketlerin devletlerden geri satın alma ya da ortaklık sonucu elde ettikleri petrol miktarı da toplam üretimlerine dahil edilmiştir.²⁵⁵

Tablo-5: Millileştirme Sonrası Yedi Büyüklerin Ham Petrol Üretimi Üzerindeki Güçleri (milyon varil/gün)

	1972	1982
Exxon	5.0	3.1
Texaco	3.2	2.0
Socal	3.2	1.9
Mobil	1.9	1.7
Gulf	3.2	1.0
BP	4.8	2.4
R. Dutch	4.0	3.8
Toplam	25.8	15.9
D. Toplamı	41.3	38.5

Kaynak: Tanzer-Zorn, "OPEC's Decade..", s. 9

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi millileştirme sonrası dönemde de yedi büyükler kendi pazarlarını koruyacak oranda ham petrol üretimlerine sahip olmaya devam etmişlerdi. Özellikle millileştirme sonrası dönemde de Amerikalı şirketlerin ham petrol üretiminde önemli bir oranı kontrol ettikleri görülmüştür. Ancak, bu oranların önemli bir kısmı geri satın alma anlaşmalarına dayalı ham petrolden oluşmaktaydı. Dolayısıyla ham petrol fiyatlarının belirlenmesinde üretici ülkeler,

²⁵⁵ Ayhan, s.295.

şirketlerin ellerindeki gücü ele geçirmişlerdi. Toparlayacak olursak, petrol krizi sonrası üretici ülkeler ham petrol satışında önemli güçler olarak ortaya çıkarken, ulaştırma, rafine ve pazarlama konusunda çok uluslu şirketler eski konumlarını daha da güçlendirmişlerdi. Orta Doğu’lu petrol üreticilerinin petrol gelirleri 1972 yılında 15 milyar dolar civarında iken, yalnızca beş büyük Amerikan petrol şirketinin (Socal, Gulf, Texaco, Exxon, Mobil) kazancı 3.8 milyar dolar olmuştu. Bu şirketler o yıllarda Fortuna Dergisi’nde tarafından hazırlanan en iyi beş yüz şirket arasında ilk yedisi arasında yer almayı başarmışlardı. Fortuna Dergisi tarafından hazırlanan 1974 yılının en fazla kazanan 15 şirketi arasında ise 7 petrol şirketi bulunmaktaydı. Bu şirketlerin mal varlığının 100 milyar doları aştığı hesaplanmıştı.²⁵⁶ Bu çerçevede millileştirme sonrası yedi büyüklerin petrol üretimi üzerindeki güçlerinde bir aşınma olduğu kesin olmakla birlikte, rafine ve pazarlama alanında önemli birer güç olarak kalmaya devam etmişlerdi. Rafine, dağıtım ve pazarlama alanlarına yönelen şirketler, üretici ülkeleri ham petrol satan ülkeler olarak kalmaya zorlamışlardı. Aşağıdaki **tablo-6**’da katılım ve millileştirme öncesi ile sonrası döneme ait verilerden bu daha iyi anlaşılmaktadır.

Tablo-6: Katılım ve Millileştirme Öncesi ve Sonrası Rafine Petrol Üretiminde Üretici Ülke ve Çok Uluslu Şirket Karşılaştırması

Rafine Petrol Üretimi/Satışı	1970	1981
Yedi Büyükler	%50	%40
Diğer Şirketler	%41	%42
Devlet Ortaklığı	%9	%18

Kaynak: “OPEC Oil Crisis”,

http://college.hmco.com/history/readerscomp/rcmh/html/ah_066400_opecoilcrisis.htm (e.t.18.06.2005)

Görüldüğü gibi katılım ya da millileştirme sonrası dönemde üretici ülkelerin ham petrol üretimi üzerindeki kontrolleri artmış olmakla birlikte rafine, dağıtım ve pazarlama alanında çok uluslu petrol şirketleri sektörde en önemli aktörler olarak kalmayı sürdürmüşlerdi. Millileştirmeden sonra çok uluslu petrol şirketleri, devletler adına ürettikleri petrolü “geri satın alma-buy-back” anlaşmaları yolu ile satın alan sözleşmeli şirketler konumuna gelmişlerdi. Ancak, buna rağmen 1982’ye gelindiğinde şirketler, komünist blok dışındaki petrol satışının %37’sini

²⁵⁶ Ayhan, s.296.

gerçekleştirirken, %24'lik kısmının satışını da büyüklerin dışındaki diğer küçük petrol şirketleri yapmıştı. 1981 yılına gelindiğinde devletten devlete petrol satışının piyasadaki oranı ise %19'u bulmaktaydı.²⁵⁷ Bu da ulusal petrol şirketlerinin pazarlama konusunda imtiyazlı şirketlerle aralarındaki bağı kopartamadığını göstermektedir.

Üretici ülkeler millileştirme sonrası dönemde dört alanda radikal bir değişikliğe yönelmişti. Bu alanlar a) üretim ve fiyat üzerinde kontrol kurma; b) ulusal petrol şirketlerini büyütme; c) rafine işlemlerini gerçekleştirme ve d) petrol ihraç gelirlerini artırmadır. Millileştirme sonrası dönemde üretici ülkeler ham petrol üretim ve fiyatı üzerinde önemli bir güç olmuşlardı. 1970'lerde OPEC üyeleri, komünist blok dışındaki üretimin %65'ine yakınına gerçekleştirmişlerdi. Bu oran OPEC üyesi olmayan Meksika ve kuzey denizindeki petrol üretiminden kaynaklanan nedenlerle 1980'lerin ortasına doğru %50'lere kadar gerilemişse de, artan petrol talebine bağlı olarak gene yükselmişti. Dolayısıyla OPEC ülkelerinin ve özellikle de petrol zengini Arap üreticilerinin ham petrol üretimi üzerindeki gücü 1980'lerde de devam etmişti. Rafine kapasitesi itibariyle millileştirme sonrası Arap üreticiler çok ciddi bir atılım gerçekleştirememişlerdir. Ekler bölümünde sunulan **Tablo-7'**de bu gözlemlenebilir.²⁵⁸

Tablo-7: 1970-1983 Bölgelere Göre Dünya Rafine Kapasitesi

Rafine Kapasitesi	1970-1983 (milyon ton/yıllık)		
	1970	1983	Yıllık Değişim Oranı(%)
K. Amerika	669	934	2.6
B. Avrupa	730	868	1.3
Toplam OECD	1.568	2.134	5.4
OPEC	176	225	1.9
D. Gelişmekte	350	665	5.1
Toplam	526	890	4.1

Kaynak: Tanzer-Zorn, "OPEC's Decade..", s. 10

Tüm bunların yanında petrol üreticisi ülkelerin millileştirme sonrası dönemde petrol gelirlerinde önemli bir artış olmuştu. 1973 öncesi dönemde çok uluslu petrol şirketleri ham petrol üretiminden pazarda satışa kadar, tüm endüstriyi kontrol ederken,

²⁵⁷ Michael Tanzer, - Stephen Zorn, , "OPEC's Decade: Has it Made A Difference?", **MERIP Reports: The Middle East after OPEC**, No. 120, (Jan., 1984), s 9.

²⁵⁸ Tanzer-Zorn, s. 10.

özellikle millileştirme sonrası üretici ülkeler, ham petrolün üretimi ve üretimden kaynaklanan kazancı ele geçirme konusunda önemli bir başarı elde etmişlerdi. Aşağıdaki **tablo-8**'de devletlerin millileştirme öncesi ve sonrası dönemde petrol gelirlerinde yaşanan değişim verilmiştir.

Tablo-8: Millileştirme Sonrası OPEC Ülkelerinin Petrol Gelirleri (milyar dolar)

	1970	1974	1982
Kuveyt	0.9	7.0	10.0
İran	1.1	17.4	19.0
Irak	0.5	6.8	9.5
BAE	0.2	4.1	16.0
Katar	0.1	1.6	4.2
Libya	1.3	7.6	14.0
Cezayir	0.3	3.7	8.5
S. Arabistan	1.2	20.0	76.0
<i>Toplam</i>	<i>5.6</i>	<i>68.2</i>	<i>157.2</i>
Nijerya	0.4	7.0	14.0
Venezüella	1.4	10.6	16.5
Endonezya	0.2	3.0	11.5
Gabon	-	-	1.5
Ekvator	-	-	1.2
<i>Toplam</i>	<i>7.7</i>	<i>88.8</i>	<i>201.9</i>

Kaynak: Tanzer-Zorn, "OPEC's Decade..", s. 15

Sonuç olarak millileştirme sonrası dönemde üretici ülkeler kendi petrollerini uluslararası pazarlara satma ve daha fazla gelir elde etme hakkı kazanmış olmalarına rağmen, çok uluslu petrol şirketleri rafine ve pazarlamada en önemli aktörler olarak kalmaya devam etmişlerdir. Nitekim ulusal petrol şirketlerinin hemen hemen tamamı özel piyasaya petrol satmak yerine diğer devletlere petrol satma işini üstlenmişlerdi. Dolayısıyla üretici ülkelerin ulusal şirketleri, gerçekte dağıtım ve satış pazarlarında önemli bir güç konumuna gelememişlerdi. Buna karşın üretici ülkeler piyasada etkin bir konuma gelebilmek için bazı başarısız girişimlerde bulunmuşlardı. Örneğin, Kuveyt hükümeti, 1982'de ekonomik açıdan zor duruma düşen Gulf şirketinin Avrupa'daki rafinerilerini almak için harekete geçmiş; ancak anlaşma son anda gerçekleşmemiştir.

Suudi hükümeti de Avrupa piyasalarında doğrudan petrol satmak için Aramco'dan ayrı Norbec adlı özel şirketi kurmuştu. Bu şirkette kayda değer bir başarı elde edememişti.²⁵⁹

SONUÇ

Bu Çalışmada 1900'lü yılların başından başlayarak Orta Doğu politikasının ve ülkesel sınırların belirlenmesinde petrolün ne kadar önemli ve belirleyici bir rol oynadığını çalışma kapsamında anlatmaya çalıştık. Orta Doğu coğrafyası, günümüzde de sahip olduğu enerji kaynakları dolayısıyla büyük güçlerin rekabetine ve mücadelesine sahne olmaktadır. Bu bağlamda Orta Doğu ülkelerinin sahip olduğu petrol kaynaklarının, gerek bölge içi sorunlarda ve çatışmalarda gerekse küresel güç mücadelesinde bilinenin ötesinde bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. I. Dünya Savaşı ile başlayan ve 1990- 2003 Irak Savaşı ile devam eden işgallerin arkasında yatan temel hedeflerin başında, bölgedeki petrol rezervlerinin olduğu iddiası bugüne kadar pek çok araştırmada gözler önüne serilmiştir. Bölge ülkelerinin petrol politikasını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek, petrol ticaretinden pay almak ve küresel bir güç olmak için dönemin tüm büyük güçleri öncelikli olarak Orta Doğu'da askeri, politik ve ekonomik bir denetim kurmaya yönelmişlerdir. Petrol kaynaklarını kontrol eden güçler, petrolü siyasal ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek için geçmişte olduğu gibi günümüzde kullanmaktadırlar.

Bu bağlamda Orta Doğu'daki petrol rezervleri üzerinde denetim kurma politikasına dönük olarak büyük güçlerle girilen ilişkinin, bölge ülkelerinin toplumsal, ekonomik ve politik yapısını ciddi şekilde etkilediği görülmüştür. Özellikle petrol rezervlerinin araştırılmasına dönük olarak 1900'lü yılların başında ülkelerin askeri ve politik desteğini arkasına alan çok uluslu petrol şirketlerinin faaliyetleri oldukça önemlidir. 1920'lerde başlayıp 1970'lerin ortasına kadar süren dönemde bölge ülkeleri kendi petrol kaynakları üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olmuşlardır. Bu dönem Orta Doğu'nun politik tarihine çok uluslu petrol şirketleri ve onların ülkelerinin yararına işleyen kendine özgü politik, güvenlik ve ekonomik bir sistemin kurulduğu yıllar olarak geçmiştir. Doğal olarak bu sistem petrol şirketleri ile petrol üreticisi ülkeler arasında

259 Lenore G. Martin, **The Unstable Gulf: Threats from Within**, Lexington, Mass: Lexington Books, 1984, s. 143.

bulunan asimetrik bir ilişkidir kaynaklanmıştır. Sömürge döneminin bir ürünü olan ve büyük güçlerin askeri ve politik müdahaleleri ile ayakta kalan imtiyaz sistemi 1970'lerin ortasına kadar sürmüştür. Ayrıcalıklı imtiyaz sisteminin son bulmasının ardından Batılı güçler ve petrol şirketleri yaşamsal önemdeki enerji kaynaklarına erişimi güvence altına almak ve petrolden kaynaklanan geliri tekrar ülkelerine transfer etmek için farklı politikaları hayata geçirmişlerdir. Özellikle petrol zengini Suudi Arabistan ve İran merkezli bu politikalarındaki temel amaç, Körfez'deki istikrarın korunması ve petrol gelirlerinin transferi olmuştur. 1970'lerin sonuna kadar başarılı bir şekilde uygulanan bu politikaların bir sonucu olarak başta Amerikan ekonomisi olmak üzere Batılı ülkeler ciddi bir ekonomik krizle karşılaşmadan gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Ancak, 1979 yılında İran'daki rejim değişikliğine bağlı olarak tehlikeye giren Batı'nın Basra Körfezi'nde enerji güvenliği, Washington'un Körfeze askeri olarak yerleşmesine yol açmıştır. Nitekim, sadece ulusal güvenlik için hayati görülen kaynaklar, gerekli miktarlarda erişim tehlikeye girdiğinde askeri gücün kullanılmasına sebep olmuştur.

1973-1975 arası ABD ile OPEC üyesi Orta Doğu ülkeleri arasındaki dış ticaret dengesini gösteren yüksek petrol fiyatlarına rağmen Washington'un ikili ticarete dış ticaret fazlalığı oluşmuştur.. Silah satışları da eklendiğinde ABD'nin krizden kazançlı çıktığı görülmektedir. Diğer bir deyişle Orta Doğulu petrol üreticileri kriz sırasında elde ettikleri dövizleri ya ithalat ya fonlar ve bankalar aracılığıyla ya da silah satışları ile Amerikan piyasasına akıtmışlardır.

Petrol krizinin Amerikan enerji şirketleri üzerindeki etkisine ayrıca bakmakta yarar var. ABD'nin en önemli yurtdışı gelir getiren şirketleri olan petrol şirketlerinin ağırlıklı olarak Orta Doğu ülkelerinde yatırımları bulunmaktaydı. Irak ve Libya'nın dışındaki diğer üreticilerdeki imtiyazların ya tümünü ya da önemli bir kısmını elinde tutan Amerikan şirketleri aynı zamanda Orta Doğu, Avrupa ve ABD'de önemli rafinerilere sahiptiler. Ulaşım ve dağıtım sektörünü de elinde tutan şirketlerin kazançları ham ve rafine petrol satışı ve dağıtımından oluşmaktaydı. Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki artış şirket gelirlerinde beklenenin üstünde bir kazançta yol açmıştı.

Kriz, aynı zamanda Amerikan hükümetinin petrol şirketlerinden aldığı vergi gelirlerinin yükselmesiyle sonuçlanmıştı. Vergi gelirlerinde yaşanan artış ve ardından petrol üreticisi ülkelerle girişilen ticari ilişkiler, bir kriz içerisinde olan Amerikan ekonomisinin kısa sürede toparlanmasına yol açmıştır.

Özellikle petrol ambargosu sonrası petrol üreticisi ülkelerin eline geçen petro dolarların miktarı, Batılı ülkeleri bu ülkelerle silah ticaretine yöneltmişti. Zira, silah ticareti sayesinde petrol ithalatçısı ülkeler bölgeden aldıkları petrolü daha ucuza temin etmekteydi. Silah ticaretinin gelişmesinde rol oynayan en önemli gelişme, kuşkusuz 1973 petrol ambargosu sonrası bölge ülkelerinin eline beklenenin üzerinde bir gelir geçmesi olmuştu. Örneğin 1970’de 1.2 milyar dolar petrol geliri elde eden S. Arabistan’ın geliri 1974’te 20 ve 1980’de de 76 milyar dolara ulaşmıştı. Irak’ın geliri ise 0.5 milyar dolardan sırasıyla 6.8 ve 9.5 milyar dolara ulaşırken, İran’ın da içerisinde yer aldığı Orta Doğu ülkelerinin petrol geliri sırasıyla 1970’de 5.6 milyar dolardan 1974’te 68.2 milyar dolara ve 82’de de 157 milyar dolara ulaşmıştı. Petrol fiyat artışı sonucu İran hükümetinin petrol gelirleri de 1972’de 2.3 milyar dolardan 1974’te 18.5 milyar dolara ve 1977’de 20 milyar dolara ulaşmıştır. İran, Irak ve Suudi Arabistan artan petrol gelirinin önemli bir kısmını silahlanmaya harcamıştı. 1972’de Başkan Nixon, nükleer silahların dışında Şah’a her türlü konvansiyonel silahın verilebileceğini açıklamasını takiben genişleyen Orta Doğu silah pazarı, bu ülkelerin petrol gelirlerinin önemli bir kısmının tekrar ABD’ye geri gitmesine yol açmıştır. Yalnızca, İran devrimi öncesi Şah tarafından Amerikan şirketlerine verilen silah siparişlerinin toplam tutarı yaklaşık 12.5 milyar dolar civarındaydı. İran’ın yanında bölgede silahlandırılan S. Arabistan ve Irak’ta aynı zamanda önemli bir petrol ihracatı olmalarıyla da dikkat çekmekteydi.

Bu bağlamda 1973-74 petrol krizi, en çok ABD’nin kötüleşen ekonomik yapısına yardımcı olmuştu. Böylelikle krizin etkileri, ABD’nin Avrupa ve Asya’daki ticari rakipleri birlikte düşünüldüğünde, Washington’un lehine yeni ticari dengeler ortaya çıkarmıştı. Kriz aynı zamanda Avrupa ve Asya’daki ekonomilerin zayıf yanlarını da ortaya koymuştu. Bu çerçevede eğer ambargo katı bir şekilde uygulanmış olsaydı, Japonya ve B. Avrupa ülkelerinin çok ciddi bir krize sürüklenmeleri içten bile değildi. Örneğin, Amerikan hükümeti, ulaşım sektöründeki petrol tüketimini azaltarak

krizi ciddi bir problem yaşamadan atlatabilecek durumda iken, diğer ülkelerin böyle bir alternatifi bulunmamaktaydı. Öte yandan petrol fiyatlarındaki ani artış az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin maliyesini ciddi şekilde etkilemişti. Eylül 1975'te düzenlenen Afrika Konferansında OPEC ülkelerinin petrol fiyat politikasını eleştiren Tanzania'nın Ticaret Bakanı, bu ülkeleri geliştirmekte olan ülkeleri arkadan vurmaya suçlamıştı. Arap petrol üreticilerine bir mesaj vermek isteyen ise İsrail ile ilişkilerini yeniden düzenlemeye hazır olduğunu beyan etmiştir.

Petrol krizinin uluslararası petrol endüstrisi açısından önemli etkilerinden biri, kuşkusuz üretici ülke ile imtiyazlı şirket ilişkisini değiştirmesi olmuştur. Krizden hemen sonra petrol üreticisi ülkelerin katılım ve millileştirme yolu ile imtiyazlı şirketlerin sahipliğini üstlenmeleri, bu ülkeleri petrol endüstrisinde önemli bir güç haline getirmiştir.

Son olarak 1973 Petrol krizi Amerikalı ve İngiliz petrol şirketlerinin etkinliği artırdı. Ve bu dev şirketler uluslararası petrol pazarında belirleyici konuma geldi. "Yedi kız kardeş" olarak bilinen BP, Shell, Mobil, Chevron, Exxon, Gulf ve Texaco şirketleri hem üretim, hem dağıtım, hem de satışı üstlendikleri için büyük kazançlar elde etti ve hâlâ da etmeye devam ediyor.

Sözü Anthony Sampson'ın, Petrol Oyunu (The Seven Sisters / Yedi Kız Kardeş) adlı kitabından bir alıntıyla bitirelim: "Dünyanın yedi kıt'asında bulunan, doğurduğu siyasal sonuçlarla taçları, tahtları, cumhuriyetleri, diktatörlükleri silip süpüren petrol, bu yedi şirketin (Exxon, Mobil, Socal, Gulf, Texaco, Shell ve BP), dünya ticaretinin yüzde ellisini denetim altında bulundurmasını sağlamış; daha önemlisi, bir çok ülkeyi diledikleri biçimde yönetme imkânı vermiştir. Bir çok kişi, bunları, 'Dünyayı sırtında taşıyan Atlas' olarak değerlendirmiştir."

Dünyanın uluslararası dev şirketleri olan bu yedi kız kardeşten 5'i (Exxon, Mobil, Socal, Gulf ve Texaco) ABD kaynaklıdır. Diğer iki şirketten BP (British Petroleum) İngiltere'nin, Shell ise İngiltere-Hollanda ortaklığının ortaya çıkardığı dev şirketlerdir. Bu şirketlerden söz edilirken o kadar ileri gidilmiştir ki, Shell'den söz edilirken Shellokrasi diye bir sözcük türemiştir. Bunun anlamı Shell'e özgü bir yönetim biçimidir.

KAYNAKÇA

- Abir, Mordechai, **Oil, Power and Politics: Conflict in Arabia, the Red Sea and the Gulf**, London: Frank Cass Pub., 1974
- Alnasrawi, Abbas, **Arap Nationalizm, Oil, and the Political Economy of Dependency**, New York-London: Greenwood Press, 1991
- Altuğ, Fevzi, **Petrol Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Türkiye**, Bursa: Akademi Kitabevi Yayınları, 1983
- Aras, Bülent, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1987
- Ayhan, Veysel, **İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006
- Azzam, Issam, "Organization of Petroleum Exporting Countries: OPEC", **The American Journal of International Law, Vol. 57**, No1, (Jan., 1963)
- Brice M. Clagett-O Thomas Jr. Johnson, "May Israel as a Belligerent Occupant Lawfully Exploit Previously Unexploited Oil Resources of the Gulf of Suez?", **American Journal of International Law, Vol: 72**, No: 3, (Jul., 1988)
- Cerit, Münir, **Petrol Emperyalizm**, Ankara: Sol Yay., 1965
- Dan, Ben , **İsraili Casus**, Mustafa Küçükballı (çev.), İstanbul: NehirYayınları, 1988
- Daniel, Durand, **Uluslararası Petrol Sorunları**, Teoman Tunçdoğan, (Çev.), İstanbul: Gelişim Yay. 1974
- Daoudi, M. S. - Dajani, M. S. "The 1967 Oil Embargo Revisited", **Journal of Palestine Studies, Vol:13**, No:2 (Winter, 1984)
- Doran, Charles F. , "OPEC Structure and Cohesion: Exploring the Determinants of Cartel Policy", **The Journal of Politics, Vol:42**, No:1 (Feb., 1980)
- Goitein, S.D., **Yahudiler ve Araplar**, Nuh Arslantaş, Emine buket Sağlam (çev.), İstanbul: İzYayıncılık, 2004
- Gürel, Şükrü, **Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Rolü**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1979.
- Hân, Vö Xuân, **Oil, the Persian Gulf States, and the United States**, Westport: Praeger Publishers, 1994,

- Hearn, Arthur, "Oil and the Middle East", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, *Vol:24*, No:1 (Jan., 1948)
- Itayim, Fuad, "Arab Oil- The Political Dimension", **Journal of Palestine Studies**, **Vol:3**, No:2 (Winter, 1974)
- Karadağ, Raif, **Petrol Fırtınası**, 3.bsm İstanbul: Adak Yayınları,1979
- Karaman, M. Lutfullah, **Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991
- Klantschnig, Gernot, "Oil, the Suez Canal, and Sterling Reserves: Economic Factors Determining British Decisionmaking During the 1967 Arab-Israeli Crisis", **Diplomacy and Statecraft**, **Vol: 14**, No:3 (Sept., 2003)
- Kobrin, Stephen J. " Diffusion as an Explanation of Oil Nationalization: Or the Domino Effect Rides Again", **The Journal of Conflict Resolution**, **Vol: 29**, No: 1 (Mar., 1985)
- Licklider, Roy, " The Power Of Oil: The Arab Oil Weapon and the Netherland, the United Kingdom, Canada, Japan, and the United States", **International Studies Quarterly**, **Vol: 32**, No:2 (Jun., 1988)
- Limbert, John W. , **Iran at War with History**, Boulder, Colo.: Westview Pres, 1987
- Little, Tom, **South Arabia: Arena of Conflict**, London: Pall Mall Press, 1967
- Loutfi, Muhammed, "Prospect For Development and Investment For Oil-Producing Countries", Ed: John Duke Anthony, **The Middle East: Oil, Politics, and Development**, Washington: **American Enterprise Institute For Public Policy Research**, 1975
- Luke, Timothy W. "Dependent Development and the Arab OPEC States", **The Journal of Politics**, **Vol: 45**, Iss: 4 (Nov., 1983)
- Lumer, Hyman, **Siyonizmin Dünya Politikasındaki Rolü**, K. Şensoy (çev.), İstanbul: Bilim Yayınları, 1976
- Lundberg, Ferdinand, **Para Babaları**, 2.cilt Çev.Aytunç Altındal İst 1972
- Martin, Lenore G., **The Unstable Gulf: Threats from Within**, Lexington, Mass: Lexington Books, 1984
- Matsutani, Hironao, **Japonya'nın Dış Politikası ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam yayınları, 1995

- Moore John - C. Diller, Daniel, **The Middle East, 8th.Edition**, Washington D.C.Congressional Quarterly, 1994,
- Moran, Theodore H. "Modeling OPEC Behavior: Economic and Political Alternatives", **International Organization, Vol: 35**, No:2 (Spring, 1981)
- Mosley, Leonard, **Power Play: The Tumultuous of Middle East Oil**, Birkenhead: Willmer Borthers Pub., 1973
- Noreng, Oystein, **Petrol ve İslam**, Dilek Başak (çev.), İstanbul: Sabah Kitapları, 1998
- Pala, Cenk, **20.yy'nin Şeytan Üçgeni ABD-Petrol-Dolar 'Petrol Krizlerinin Perde Arkası'**,2.bsm, İstanbul: Yasak Elma Yayınları, 2007
- Parlar, Suat, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, 2bsm, İstanbul: Anka Yayınları, 2003
- Parlar, Suat, **Ortadoğu: Vadedilmiş topraklar**, 2. basım, İstanbul: Yar yayınları, 2002
- Perry, Jane -Carey, Clark, "Iran and Control Its Oil Resources", **Political Science Quarterly, Vol: 89**, No:1 (Mar., 1974)
- Polanyi, George, "The Taxation of Profit From Middle East Oil Production: Some Implications for Oil Prices and Taxation Policy", **The Economic Journal, Vol: 76**, No: 3004 (Dec., 1966)
- Sampson, Anthony, **Petrol Oyunu**, Çev. Aziz Üstel, İstanbul: Altın Kitap Yayınları,1976
- Sayigh, Yezid, "The Gulf Crisis: Why the Arab Regional Order Failed", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol: 67**, No: 3 (Jul., 1991)
- Smart, Ian, "Oil, the Super-Power and the Middle East", **International Affairs (Royal Institute of International) Volume 53**, No: 1 (Jan, 1977)
- Smith, Rodney T. "An Economic Analysis of Income Growth by U.S. Oil Firms: The Roles of U.S. Oil Regulation and OPEC", **The Journal of Business, Vol:55**, No:4 (Oct., 1982)
- Snider, Lewis W. "Arms Exports for Oil Imports? The Test of a Nonlinear Model", **The Journal of Conflict Resolution, Vol: 28**, No: 4 (Dec., 1984)
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları cilt II.1945-1990**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991
- Tanzer, Michael -Zorn, Stephen, "OPEC's Decade: Has it Made A Difference?", **MERIP Reports: The Middle East after OPEC, No. 120**, (Jan., 1984)

- Tibi, Bassam, **Conflict and War in the Middle East, 1967-91: Regional Dynamic and the Superpowers**, Translated: Clare Krojzl, New York: St. Martin's Press, 1993
- Turhan, M. İbrahim, **Filistin, Çıkmazdan Çözüme**, editoryal çalışma, İstanbul: Küre Yayınları, 2003
- Willett, Thomas D. "Conflict and Cooperation in OPEC: Some Additional Economic Considerations", **International Organization**, Vol: 33, No:4 (Autumn, 1979)
- Yergin, Daniel, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Kamuran Tuncay (çev.), 5. bsm, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009
- Zischka, Antony, **Petrol Savaşının kirli Tarihi**, Fatma Zehra Arslan (çev.), İstanbul: Selis Kitaplar, 2007